

forrás

36. ÉVFOLYAM 2004. 5. szám

Kovács András Ferenc
Gát Anna
Bogdán László

Németh István

Kovács István

Tózsér Árpád
Tornai József
Vallasek Júlia

Nagy Gábor

3
6
9

13
23

24
31
35

39

Kavafisz-átiratok (*versciklus*)

Tűzlépcső

A szomorú angyal; Csak a hold...;

**Nagy római költő verset mond
a barbároknak;**

**A nagy római költő, halála előtt nem
sokkal a naphoz fohászkodik;**

Szuzdáli harangok; Én (*versek*)

Merülő szigetek

(*Szórványsors Délvidéken öt képben*)

Haikuk

A 75 esztendő Kányádi Sándor köszöntése

Költő Kolónoszban

A Jóisten vagy a Rosszisten?

Csipkebokor az alkonyatban

(*Kányádi, a kalandvágyó fordító*)

A szülőföld és az anyanyelv

(*A nemzeti önazonosság keretei*

Kányádi Sándor költészetében)

<i>Ryszard Kapuściński</i>	66
<i>Buda Ferenc</i>	84
<i>Schiller Róbert</i>	97
<i>Olasz Sándor</i>	100
<i>Bombitz Attila</i>	104
<i>Tatár Sándor</i>	109
<i>Márton László</i>	127
<i>Dohnál Áron</i>	
<i>Bahget Iskander</i>	

Egy riporter önarképe
(fordította Szenyán Erzsébet – 3. rész)
Rendkeresés (Jegyzetlapjaimból)

Mai magyarok mai magyarokról
Vallomás Vekardi Lászlóról
Kass, a képíró

Az idézőjelbe tett élet
(Kertész Imre: Felszámolás)

Miért/hogyan igen, ha nem, avagy van-e kiút a radikalitás csapdájából?
(Kertész Imréről és a Felszámolásról)

Levél a Szerkesztőséghez

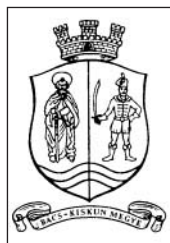
grafikái
fotója

forrás

SZÉPIRODALMI, SZOCIOGRÁFIAI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT •
Megjelenik havonként • Főszerkesztő: Füzi László • Bács-Kiskun

Megye Önkormányzata és a Katona József Társaság folyóirata • Kiadja a Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Forrás Kiadója. Felelős kiadó: Füzi László • A kiadóhivatal címe: Kecskemét, Katona József tér 8. Telefonszám: 76/480-824 • Internet-cím: <http://forras.rkk.hu/> • forras@mail.datanet.hu • Szedte és tördelte: VideoPix Bt. Tel.: 76/508-160, videopix@fibermail.hu • Nyomdai kivitelezés: Szilády Nyomda Kft., Kecskemét, Mindszenti krt. 63. Felelős vezető: Boros Gábor ügyvezető igazgató

A szerkesztőség tagjai: **Buda Ferenc** (főmunkatárs), **Pintér Lajos**, **Szekér Endre** (főszerkesztő-helyettes) **Gáspár Kata** (szerkesztési titkár). A szerkesztésben közreműködnek: **Dobozi Eszter**, **Komáromi Attila**. • Szerkesztőségi órák munkanapokon 10–12 óra között. Telefonszámok: 76/504-204 (főszerkesztő), 76/504-202 (szerkesztő), (telefon, fax). Levélcím: Kecskemét, Postafiók 69. 6001. Szerkesztőség: Kecskemét, Katona József tér 8. • A borítón Benes József Forrás című munkája • A borítót és a tipográfiát tervezte: Zalatnai Pál • Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza! • Terjeszti a Magyar Posta Rt. Levél- és Hírlapüzletügyi Igazgatóság, és a regionális részvénytársaságok • Előfizethető a hírlapkézbesítőknél és a Hírlapelőfizetési Irodában (Budapest, XIII. Lehel u. 10/A, levélcím: HELIR, Budapest 1900), ezenkívül Budapesten a Magyar Posta Rt. Hírlapelőfizetési és Elektronikus Posta Igazgatóság kerületi ügyfélszolgálati irodáin, vidéken a postahivatalokban. Előfizetési díj egy évre 1650,- Ft. • Index: 25947 • HU ISSN 0133-056X

Kovács András Ferenc

Kavafisz-átiratok

A Gyalog

*Gyakorta elnézem, hogyan játsszák a sakkot:
szememmel rendszerint a Gyalogot követem,
amint nagyon lassan haladva, lépésről
lépésre, megfontoltan vág utat magának,
hogy végül majd a végső révbe jusson.
Mégis olyan sietősen tart oda,
törtet a sorban,
úgy igyekszik a messzi, drága végcél
felé, hogy azt hihetni: ott vigasságok
várnak reá, gyönyört kap és jutalmakat.
Útja során gáncs rengeteg éri, számtalan
új akadályba ütközik. Éles szuronyokkal
leskel rá a gyalogság, talpasok üldözik őt,
tábori sorkatonák, úzik a castrumi légiósok,
lapos pajzsokkal ütközik meg ő, nehéz,
széles mellvérteknek csapódik, s fut tovább,
vagdalkozik, de két kockájukon ravaszh,
harci lovak sunyi, gyors lovasokkal
kergetik ismét,
elkapnák, megfognák, ha tudnák, ám újra
elugrik oldalt, itt is, ott is, mindenütt,
az ostromtornyokon s a kőcsipkézte bástyaormokon
föl-föltűnik komorlón, épp útjába áll,
elébe toppan egy-egy földühödtt paraszt,
fenyegetőn, az ellen szétszórt hadseregéből.
Mégis megmenekül végül valamennyi veszélyből,
mégis elérheti végül a végső révet is egyszer.*

*Mennyire boldog, hogy ideért már, s még idejében!
Mily diadalmasan érkezik meg
a végső partvidékre, rémítő: milyen
bátran s vidáman tört a várt halál felé!*

*Mert ideérvén már, a Gyalog most meghal, elomlik:
minden fáradozása s az összes hősi törekvés
célja csak az volt, hogy a Gyalog, a vezér kedvét
szolgálva, rögvést megmenekítse a szép királynőt,
váltsa ki végre az úrnőt, ő, a Gyalog, sírjából
fölhozván a fényre, s halottaiból a drága királynőt
föltámasztván – ő maga hulljon a mély sötétbe,
dőljön a sakktáblák hódészai kis árnyai mellé.*

(1894 júliusában)

Phaethón nővéreinek könnyei

*Mint az anyagban fölragyogó fény, mint az arany
maga, oly becses, ékes a ritka borostyán.
Midőn haraggal s gyűlölettel egy roppant,
elrémisztő erő a hatalmas egek magasából*

*mélybe vetette, leverte Phaethónt,
bús nővérei gyászba borultán gyűltek a nyirkos
sírhalom köré, és a jéghideg és gyors Eridanosz
roskadt partján éjjel-nappal érte jajongtak a boldogtalanok.*

*Valahány földi halandó velük együtt zokogott föl,
együtt sírtak a vakmerő, nagyratörő álmok hiábavalóságán.
Ó jaj, könyörtelen sors, ó jaj, te megvetésre méltó balvégzet,
ó jaj, Phaethón, az ifjú Phaethón, hogy lezuhant a fellegekből!*

*Mi szegényes, nyomorult, szűk otthonainkban
éljünk azért szerényen, ős alázattal,
távoztassuk a szenvedélyt szívünkéből,
szűnjön meg minden égbe ívelő, meggondolatlan lendület.*

*Egyre jajongták tört siratóik, a parton elomlón
sírtak Phaethón boldogtalan nővérei:
sápadt arcuk redőit hullám tükrözte vissza, s vitte a hátán,
messzisodorta a gyors Eridanosz, a ráncosodó ár.*

*S a meghatott föld mélye görcs rögök közül szívta magába,
s beitta mind a nimfák hantra gördülő könnyecseppjeit,
begyűjtve, mint fukar s mohó király a hódolt kincseket.
Lomha folyással hét nap is eltelt, s ím, ama fénylőbb*

nyolcadikon, mire már tündöklőn szállt föl a hajnali harmat,
a Héliadák szakadatlan könnyeiből csupa csillogó kő
lett: csupa titkos, örökragyogása, ritka borostyán.
Ó, ti keserves drágakövek, ti fájdalom ékei, könnyek!

Jaj, te nemes szeretet delejével s tűnt ragyogással
teljes gyászzal, erős siratóénekek, tovazengtél –
s ti szent nővérek, mily sűrű fénysugárt zokogván sirattátok
a szép fiút, a pusztá földkerekség tán legszebb fiatalját!

(1897. január 26.)

Antiokhosz Epiphanészhez

Egy Antiokheia-béli ifjanc így szólt a királyhoz:
„Szívembe rezzen, ébred, s remegtet egy reménység:
a makedónok ismét, Antiokhosz Epiphanész,
a makedónok új, nagy harcot vívnak, csatáznak.
Haduk ha győzni bírna – odaadnám, bárki kéri,
lovaim s a szép oroszlánt, Pán-szobromat korallból,
pazar, ékes palotámat, türoszi kertjeimet s a többi
pompás ajándékokat is, mindent, amit magas kegyedből
eddigélé nekem adtál, Antiokhosz Epiphanész.”

A király egy pillanatra, picikét meg is hatódott,
talán. De rögtön az apja és a fivére jutott eszébe,
s mégcsak nem is felelt rá. Egy fölbérelt besúgó
ma bárhonnán fülelhet, s egy spicli száj befújhat,
megismételhet akármit. Egyébként már előrelátható volt,
hogyan az ügy hamarost elavul, s elnyeri végső kimenetelét,
mert Püdnában, a harcmezőn, hamar beáll a végzetes összeomlás.

(Az Antiokheia-béli ficsúr, pár hétre rá, gyors
halmérgezést kapott, és ki sem gyógyult belőle.
Mint neki földi kincsek, lovak, ékek, égi kertek!
Nem látja drága fényük, sem Antiokheiját,
sem a jó kövér halakkal hömpölygő, dús Orontészt!
Bölcs és dicső király, ó, Antiokhosz Epiphanész!)

(1922)

Gát Anna

Tűzlépcső

„Nem tudom, miért kavart fel a tűz, de felkavart (...). És később azon az éjjelen kiültem a medence mellé, és az égő gyerek járt a fejemben...”

(Bret Easton Ellis: Nullánál is kevesebb)

*„...égesd, hogy a sorsot kimondja,
nem a hamuváizzó csontja,
virrasztó igéje kell.”*

(Nagy László)

Olyan most ez az egész, nem is tudom, mintha bármelyik percben beletörhetne a fog, mintha minden sarokban leselkednének ránk, nem is tudom. Azt mondom, követem a saját elképzeléseimet. E-mailben küldtek egy vicces képet, kinyomtattam, egy londoni tüneményesen készült februárban, két hippy csaj nagy transzparenst tart: BOMBING FOR PEACE IS LIKE FUCKING FOR VIRGINITY. És ül a csini kis nadrágjában a verandánkon, és A nagy Gatsbyről beszél.

Átzakatom az álomság a fejemen, országomat egy kávéért! – a tévében lenémítva a Boldogságtól ordítani megy Todd Solondztól, már 2x láttam, nem hangosítom fel. Zelda kisasszony a yuppie Baltazár kedvéért felvette az új extracsini bikinijét.

Tiszteletre méltó generációm a medencénk mellett tesped, és a fontos ismerősökről beszél (faszom tudja, minek hívtuk meg őket, Zeldával tökölj ellennénk magunkban is). Kint áll egy-egy üveg Cointreau, barackpálinka, pár citromos Bacardi Breezer és sör, és én nem bírok nem odafigyelni, Atina mesél és mesél, közben Bvlgari karláncával babrál és Calvin Klein szoknyáját igazgatja, és a bőre Giorgio Armanitól illatozik; a pasija Pénelopé Cruzzal is járt, és mindennapjai a bevásárlóközpontok világosságában telnek, és ezért önzetlenül elhozza körünkbe ezt a csodálatos fényt, amiért mi annyira hálásak vagyunk, és Zelda kisasszony azt mormolja, hogy *When she gets there she knows/ If the stores are all closed/ With a word she can get what she came for*, és Atina azt mondja nekem, felém fordítva Estée Lauder által kisikált arcát, hogy mesélj magadról, annyira érdekel az életed, és még egy kört? – máris töltöm, végül kiakadok, és tényleg magamról kezdek beszélni. És felcsillan egy nyelvpiercing, de nem teszem szóvá, volt idő, amikor én is akartam ilyesmit. És egy kis fetasajt, és egy kis boros kóla, és tudom, hogy fürdőruha alakban fehér vagyok.

Ránk szakadt az este, és szétszalad alattam a nyár, egymást kergetik a hetek. A láb belélog a vízbe, és a zsebkendő csomag elázik. És szól a Californication itt, Budapest szívében, és éjszaka minden zaj közelinek tűnik, összeugrik a gyomrom, ahogy a szomszédban elkezd vonyítani a kutya. Biztos nincs itt a bokorban? – kérdezem, biztos nem tudott át-mászni? És falfehéren a többiekhez húzódom, aztán beszaladunk a házba. Vanília likőr van a dohányzóasztalon, és arról beszélünk, hogy ki kellene ugrani Bécsbe valamikor, és lehalkítom a zenét, meg áttöltözöm, a hajunk törülközőbe csavarva, és az a srác – az egyik professzorom fia – eltörte a pálinka dugóját, remélem, hogy nem lehet észrevenni. Reszketek még mindig, hideg a szél, összekocannak a fogaim, és éjszaka megint a vonatokról álmodom meg katonákról, és Ellinek az álomban nincs igazolványa és nagyon fél.

Apa telefonál, azt mondja, vasárnap lesz nála egy kis összejövetel, örülne, ha lemenék. És van most az a srác, aki kimegy Japánba, és SMS-ben elküldi a saját verseimet szóköz nélkül, például a Trisztánt, de nem ő a Trisztán, nem. Én persze sosem tudom, hogy mit válaszoljak neki, úgyhogy egyszerűen nem válaszolok, lesz, ami lesz.

Én keverem a holland kakaót, vendégségben mindig nagyon házias vagyok, Frida azt kéri, írjak valamit a hűtőre. A lakótársa megígéri, hogy bejegyeztet egy nőhöz, aki meg tudja mondani, mi voltál előző életedben. Őt állítólag a második világháborúban hátba lőtte egy német tiszt, azért fáj állandóan a gerince. (Atina kiköltözik Olaszországba majd a modell hapsijához, akiknek milliárdosak a szülei, és osztrigát zabálnak.) Nekem azt mondták, hogy hegedűművész voltam, talán az Északi-tengernél, nem emlékszem pontosan, a bal kulcscsontom most is teljesen be van süllyedve, a jobb sőtartómba bele tudom rakni az állam, a másikba viszont nem; az ortopéd is zenésznek nézett, amikor eljött a sulinkba még régen. Úgyhogy teljesen rápörgök a témára, és Frida rajzolt egy kurva jó önarcképet a la Kahlo, és kölcsönadja az OK Computert, amit én elhagytam valahol, és a többiek elhúztak vitorlázni.

Ahogy hajtok hazafelé, borzasztó égett szag van, egy pillanatra megijedek, hogy felforrnt a hűtővíz, vagy valami. Szeles forráság bújít a városba, és az most forog és táncol, mintha azelőtt sosem élt volna. Mindenhol kirándulók és turisták, élvezkednek az izgó-mozgó utcákon, kihasználják a levegőben megremegő lendületet. Mintha minden szabály egyszerre eleresztett volna bennünket, megszűnik az időbeosztás mint fogalom, és mindenki a saját dolgaira koncentrál, és megpróbál bajtársakat toborozni. Mint egy nagy kaland előkészületei, olyanok ezek a nappalok, borzongva fut rajtunk végig a július, megkésétt üzenetek érnek el hozzánk, bepótolhatatlannak vélt beszélgetésekre sor kerül. Én szeretnék maradni, de ott vannak a kiskapuk, és én értem, hogy miért féltek az éjszakáktól.

Egyre kevesebbet tornázom, mégis mostanában eléggé sokat fogytam, és eltekintve attól, hogy egy helyen lepattozott a körömlakkom, és túl sok fogam van, azt hiszem, ma este jól nézek ki. Belépek, a mozipénztárnál megkérdezem, hogy van-e még műsorfüzet, a srác összenéz a biztonsági őrrrel, és azt feleli, hogy különleges helyzetekre mindig van tartalék. Aztán rám kacsint, mármint a melleimre. Hiányzik a yuppie Baltazár, a fogadott bátyám, 18-án jön haza, hiányzik Baltazár, a fogadott bátyám.

Frida a közelben lakik, úgyhogy a film után hazaviszem, megmondom neki, hogy nagyon komálom a táskáját, erre ő elárulja, hogy az anyagot az IKEA-ban vette, és abból varrták neki. Tökjő – mondom. A rádióban Tori Amos azt énekl, hogy *She's not a girl who misses much...*, és a hátsó ülés egyik utasa előreszól, hogy az eredeti szerinte jobb volt, egyébként meg csak mered maga elé meg a széktámlámra. És én látom, hogy a zeb-rán egy félig leeresztett lufi ugrál, és hogy egy biciklista majdnem áthajtott rajta.

Frida mond valamit, mielőtt kiszáll, hogy ezt és ezt csináljunk közösen, és azt hiszem, én erre azt mondom, hogy oké, a jövő héten megbeszéljük. És nem tudom kiverni a fejemből végig, ahogy hazafelé tartok, át a Szabadság hídon, és kivilágított külföldiek nyúlnak egymás keze után: egy köldök, és a szőrcsík, ahogy elindul lefele, mintegy irányjelzés gyanánt, és egyszerűen nem jut eszembe, hogy kihez tartozhatott, próbálom felidézni a többi testrészt, de nem megy. A síneken elrobog mellettem egy szirénázó tűzoltóautó, mintha úszna vagy repülne, isteni. És mit is akart a Frida? Mit ígértem meg neki? Talán, hogy átfírom neki a Tori Amost, ki tudja.

(Tűzvirágok voltak a gitárjára festve, nem is akartam elmondani. Emlékszem, a sátrakat hogyan dobálta a szél, és a víz felszínén hogyan tangóztak a fodrok. A hamuban sült

krumpliért hálás voltam, és tapostuk a parazsakat lefekvés előtt. És a szemében, az izzadt nyakán, a hangszerén visszavillantak a lángok, és én tudtam, hogy baj lesz, ha nem megyek aludni gyorsan.)

Felidézem, ahogy rágyújt egy cigire, és a húgáról beszél, akinek a nevét már elfelejtetem. Botorkálunk bele az éjszakába megint, szabadtéri helyre menjünk, a West Balkánban, azt hiszem, lesz is valami koncert, szeretnék bedobni egy fröccsöt, vagy ilyesmi. Anya vett minikukoricát, azt ettem reggel, még mindig ki kell dobnom a taccsot, keresünk egy cukrászdát, sürgősen szénhidrátra van szükségem!

(Odakúsztam a tűz mentén, és az mondtam, hogy húzódjunk félre egy kicsit, majd más zenél, de ő azt mondta, hogy nem lehet, mert én túl hangosan sikoltozom.)

Egész éjjel hánykolódom az ágyon, és minden zörejt mintha fél méterről jönne, istenem, annyira félek, csurog rólam a víz, és hallom, ahogy Anya mászkál a földszinten, és azt álmodom, hogy felgyújtja a házat, meg vonatokról. És nyújtózik egyet a macskám, mint akinek végtelen bölcsessége nem teszi lehetővé, hogy ilyen semmiségekkel foglalkozzon.

Le kell kötnöm magam valahogy, mert megőrülök. Vörösre festem a körmöm, és kicsúszik talpam alól a délután. Hébe-hóba válaszolgotok, de igazából mindig csak az ablakon kibámulás. És volt, hogy nem volt más, de két hát, amint a víz fölé görbül, és zavarunkban a lábujjainkkal babráltunk, és azt mondta, hogy kár, amiért akkor nem beszélünk, még rendbe lehetett volna hozni. És én rendrakásnál találtam egy másolt U2-maxit, fél óráig azt hittem, hogy az Electrical Storm, de kiderült, hogy a Beautiful Day, és erről beugrott, hogy én mind a kettőt utálom, és berakjuk a Rattle and Humot, és a Helter Skelternél azt mondja, hogy az eredeti jobb volt.

Ki ígért neked mást?, aki mást ígért, az hazudott. Pl. „Együtt fog ujjongni fiatal és öreg is, / És örömeben táncot lejt a lány, / Gyászukat ünnepre fordítom,/ És nem búsulnak ezután, / Vidámmá teszem a szívüket, / Hogy örvendezzenek a bánatuk helyett.” Azt mondja, amikor elhaladunk egy magát öntudatlanra ivott fazon mellett, hogy milyen jó neki, be van baszva. És mindig keressük a kiskapukat. Csörög a telefon, én épp a nagypapám húgának emlékiratait olvasom, ami csomagban jött Izraelből, és azt mondja, hogy az ő nemes szándékát hiba volt félreérteni. Hülye kis fasz, gondolom, és az mondom, „meglehetősen eltúlzod”, azt mondja, ő mindig őszinte volt hozzám, azt gondolom, egy fikció az egész lényed, öregem, de azt mondom, „tudom, és ezt nagyra becsülöm benned”. És van, hogy csak fekszem hanyatt a szobám padlóján, és bár soha meg se történt volna.

És egy lány e-mailben átküldi nekem a versét, hogy olvassam el, és rettenetesen eredeti, arról szól, hogy szeretkezik valami hapsival, de a mű végére kiderül, hogy álmodta az egészet, és a hapsi felszáll egy buszra. És tudom, hogy közeledik az este, de én nem akarom, nem akarom megint azokat a zajokat, a sercegő lépcsőt megtörni a tűz állkapcsának, nem akarom hallani az éjjeli kutyasétáltatásokat, nem, nem, a szobám falai között egymást marcangoló kutyákat, és istenem, akkora kő esett le a szívemről, hogy vége, és lefejtem magamról, elpergetem, ami megmaradt belőle. Megnézem a holnapi moziműsort, a színházban most úgyszincs idény, azt hiszem, ez egy új nap, még ha az utolsó is, azután mind belesétálunk a tűzbe, amikor itt az este, és próbálsz húzni az időt, de tudod, hogy nem lehet örökké kitérni előle.

Bogdán László

A szomorú angyal

festmény helyett

*Egy sikátorban láttam először, akkor hullhatott alá az égből,
hátrább vidám kisgyerekek vetettek cigánykereket,
a madarokról énekeltek. Kirajzolódó árnyék-négyzet
közepén állott, mint aki már nem tud többé szállani.
A repkény sírversét figyelte a tűzfalon. Nehéz volt a lelke.
Körötte vándorolt a láng, és mint kenyérbe falánk
koldus harapott a sötétbe. A gyerekek nem vették észre,
egymással voltak elfoglalva. Nyolcat ütött egy falióra
a szomszédban s az ablakon át, hallgathattunk egy Bach-korált
a rádióból. Arra fordult. Távlabbb feddő harang kondult.
Hátrább patkányok motoszkáltak, szürke, bűdös, csalóka árnyak.
És ő csak ült ott a sötétbe, derengett glóriája fénye.
Láttam a szemén, nem marasztal. Elutasító volt az angyal.
Ásított. Lustán félrenézett és hallgatta a misereret...*

2003. szeptember 25.

Csak a hold...

Egy ballada törmelékei

*Zúgó termeken át, csak a hold, csak a hold
úszik, kerengőzik riadtan.
Kergeti árnyékát, veres, kerge kobold.
Ének bájolja szakadatlan.*

*Az a hang, az a hant, elfojtott zokogás,
felizzik az arca, sugárzik,
foszforeszkál, bűvöl kelekótya varázs:
két marcona zsoldos kockázik.*

*Hatost dob a csonka, mankójával bököd:
„Hol az arany?!” „Pofa be, itt van!...”
Másik időben a zord félszemű döf.
Patkány vicsorog a sarokban.*

*Egy nő énekelt tegnap, repült, megbotolt.
Elyelték a kannibál-évek.
Felhők mögé búvik, setétbe vész a hold.
Megérintheted, el sose éred.*

*Elhalkul az ének, csak a bagoly rikolt.
Homályba borulnak a termek.
Zsoldosok kísértik, boszorkány sikolt.
Álmából riad fel a gyermek.*

*Ez volt az a terem, ez volt az a ház.
Falakból kopognak a holtak.
De az a nő ki volt? Visszajön. Most vigyázz!
Érkeznek, kik egykor itt voltak.*

2003. október 10.

Nagy római költő verset mond a barbároknak

Tudjátok, az Istenek követik tetteinket! Állandóan jelen vannak életünkben. S ha a halandó nem elég körültekintő meg is járhatja, Így végezte a látnok Tiresias is, aki Jupiter és Juno vitájában játszhatta a bírát. A kérdés, miszerint a nők vagy a férfiak élvezete nagyobb-e a szerelemben nem lepte meg a jóst, elvégre ő, hét esztendeig, kígyók által varázsoltatva-asszonyszemély is volt s így Jupiternek adott igazat, amiért Juno „...dühre lobbant s bírája szemét örök éj átkaiba takarta!” Jupiter kárpótlásul, jóstehetőséggel áldotta meg, „enyhítve a bajt becsüléssel.” A géták felszisszentek. Dobogtattak, És az egyik sebhelyes arcú harcos, közelebb merészkedve a költőhöz, lehalkított hangon kérdezte: „most is figyelnek vajon éber isteneid?!” És a ködbé fulladozó mezőn, kék lidércfények között görgött a hahota.

2004. szeptember 3.

A nagy római költő, halála előtt nem sokkal a naphoz fohászkodik

Tomí. Krisztus után 17

*Emelj magadhoz, égre fel. Már émyedem nélkülöd.
örvény poklába vész hajóm. Démon veszejt el. Alvilág
árnyai úznak. Fekete Orcus virága. Elsodor
vak pusztai szél. Elveszek, kopár vidéken száműzött.
Hazám az örömfű, bogáncs. Az Ister jegén baktatok,
Géta lovasok nyilai szállnak felettem vadlibák.
Hullámsírba hív Orpheus. Erről szólnak a jóslatok.
Hiányod átjár. Szédülök. Vízóra perceg – életem.
Dallam emel fel. El is ejt. A parton táncol Proteus.
Vakot útjain Te vezess! Hiába rejtem arcomat
setettségbe, mert itt a fény. Elbűvöl hold- és napsugár.
Jégbefagyott hal – olvadok. Ringatnak inga éveim.
Mindenség árva porszeme. Barbárok közt egy római.
Kecskék követnek, szarmaták. Világosítsd ki verseim!*

2003. október 12.

Szuzdáli harangok

Már álmodban is hallok a szuzdáli harangok
szomorú, tébolyító, méltóságteljes, zúgó
hangját. A más világra hívnak egy szép halálba.
Az egyik most elhalkul és a másik megkondul.
Csivitel néhány kisebb, ahogy mindig is hitted.
Rábólint most a nagyja. Ez a kárhozat napja.
November hét. Hihetted, hogy a sátoros ünnep
itt ér majd egyszer téged? És fölcsendül az ének.
Harangszóközben bujkál. Elhalkul, újra fölszáll.
Szárnyaló, örök béke, nem lehet soha vége.
Negyven-ötven harang szól? A vándor hazagondol.
Elbódítja az ének. Rubljov is ebben égett,
Gogol, Bulgakov, Tolsztoj... Amíg kiforr az óbor.
S hogy pihenjen anyácska, lelassul most a vágta.

2003. november 7.

Én

Elvesztettek. Megtaláltak. Eljátszottak velem.
Felragyogott, tündökölt, mélyült a végtelen.
Egyedül jődögéltem eltűnő faluvégen,
s míg önmagamat kerestem, setét, kopár vidéken
pörgettek, gurítottak, színes üveggolyót.
Feltámadt, ami nem volt. Tükrünket, a folyót
fújta, megárasztotta. Gonosz, égi kobold.
Kinek alakja sincs már! Éjszaka ő a hold.
Voltam vagy nem voltam? Elfeledve pörögtem,
rongyos Paprika Jancsi, én-jeimmel köröttem,
Világ-útvesztő tárult. Furtonfurt mentem, jöttem.
S míg ágyamba ájultam, másztam, csak másztam egyre,
oszlopra, körtefára, toronyba, kopaszhegyre.
Elrabolt egy látomás. Körém zárult örökre.

2003. augusztus 10.

Németh István

Merülő szigetek

Szórványsors Délvidéken öt képben

Én itt állok, falum szétszórva

Itt a faluban, Székelyen, három néven ismernek, pedig ha tudnák az eredetét is, akár négyen is szólíthatnának. Születtem Molnár Rozáliának. Amikor Székelyen megtelepedtünk, Bukovinai Rózsika lettem, pedig hát a többi lakosok is mind Bukovinából jöttek, csak jóval előttünk. Aztán amikor férjhez mentem, Gáspár Rozália lettem. De a Csiki nevet is reám varrták, pedig ez a két fiam közül az egyiket illeti meg. Reá tette az egyik tanára, aki egyszer régen azt mondta neki: te éppen olyan vagy, mint a Csiki Ferenc író.

Édesapám a szüleivel, jobban mondva az apjával, egy testvérével még tizenhét körül kijött ide Bukovinából, és szereztek maguknak itt egy kis házat. Apám akkor még legényember volt, és nemsokára visszament Andrásfalvára, megnősült, s hét gyermekük lett. Harminchét tavaszán a szüleim fölkerekedtek, mert apámat vonzotta a székelykevei kis ház. Eladták ott Andrásfalván a kis vagyongajukat, ami megmaradt, batyuba kötötték, zsákokba gyömöszölték s elindultak az új hazába. Akkor már a hat közül csak három testvérem élt: én tizenegy éves voltam, a legkisebb húgom két éves.

Emlékszem az utazásra, hogyne emlékeznék, tizenegy éves lányka voltam, még arra is emlékszem, hogy Bukarestbe érve elfogyott a vízünk, s mindnyájan erősen megszomjajztunk. Hiába keresett édesapám a környéken ivóvizet, sehol se talált, végül az állomásfőnök könyörült meg rajtunk. Bukarestig is vonattal utaztunk, de ott jócskán várakozni kellett, majd végül megint vonatra szálltunk, így érkeztünk Versecré. Onnan meg Bavaništére. Ez úgy délutánfelé volt már. Innen már közel van Székelykeve, mondta apám, de vonatot többé nem lertünk, mert Székelyre nem megy vonat. Apámnak eszébe jutott, hogy Bavaništén van egy malom, ahová a székelyiek is átjárnak búzát cserélni, elment hát ahhoz a malomhoz, hátha megkap ott egy szekeret. Rá is lert egyre s megkérte, legalább a csomagokat venné föl a szekereére. De az a jóember nemcsak a csomagjainkat vette föl, hanem minket is, mind a hatunkat. Itt a kertek alatt értünk be a faluba. Néhány putri állt itt akkor. Ahogy édesanyám megpillantotta őket, megijedt. Hova hoztál bennünket, kérdezte ijedten édesapámtól, putriba? Nem, a miénk nem ilyen, válaszolta édesapám.

Ezt az új otthonunkat még nem láttuk, de a szülőházunktól Andrásfalván örök búcsút vettünk. Mielőtt végleg elhagytam volna, ugyanúgy, mint a felnőttek, én is letérdeltem és megcsókoltam a szoba földjét. Édesanyám sírt, ő minden testvérét otthagya. Jóska bácsi, Kati néni, Rózsa néni... nem is jut már mind-egyik neve az eszembe.

Négy év múlva, negyvenegyben ők is mind fölkerekedtek, fölkerekedett egész Andrásfalva meg a többi környező székely falu, s Bácskába költöztek. Amikor apám ezt megtudta, nekivágott gyalog a hosszú útnak. Átkelt a Tiszán, mert akkor ott volt a határ. Ahogy ment, úgy is tért meg: gyalog. Megkereste Bácskában édesanyám testvéreit, a rokonokat.

Megleltük Székelyen a házunkat, csakugyan nem putri volt, hanem egy igen helyes kis ház. No, nekem bé kellett volna íratkoznom az iskolába. Andrásfalván három osztályt jártam, mivel ott csak román iskola volt, hatosztályos. Ezeket a román osztályokat itt most nem akarták elismerni, azt mondták, fölvesznek az iskolába, de előlről kell kezdenem, az első osztálytól. Nem megyek én vissza az elsőbe, ilyen nagy számár leánka az elsősökkel – mondtam én magam is. Bizony azóta nagyon megbántam. A román iskolában kitűnő tanuló voltam, odahaza édesapám a szent könyvből magyarul is megtanított olvasni, ennyi volt az én iskolába járásom.

De nemcsak az iskolával volt itt bajom, hanem a honpolgárságommal is. Mert ahogy Bukovinából kijöttünk, a honpolgárságunkat mindnyájan elvesztettük. Édesapám korán meghalt, negyvenöt éves korában, édesanyám meg a három leánytestvérem a háború után végre megkapta a honpolgárságot – addig háromhavonként jelentkeznünk kellett –, de amikor én tizenkilenc éves koromban férjhez mentem, a honpolgárság megszerzéséért nagyon sokat kellett volna fizetni, s nekünk erre éppen nem volt pénzünk. Jó ideig aztán továbbra is úgy éltem, hogy hivatalos hazám nem volt. A világ egyetlen országának se vagyok honpolgára. Meguntam már és Belgrádban elmentem a román nagykövetségre. Megkérdeztem a tisztviselőt, létezik-e, hogy én Jugoszláviában bukovinai honpolgár vagyok? Nem létezik, mondta a tisztviselő, mert tíz év után automatikusan elvesztettem azt. De most, ha óhajtom, visszakaphatom. Most már nem óhajtom, mert én közben székelykevei lakos lettem. Kár, mondta az úr. Tudok-e még románul – kérdezte aztán. Andrásfalván úgy beszéltem románul, ahogy magyarul, még itt is sokáig tudtam, a háború alatt Vladimirovácon szolgáltam, ott jócskán élnek románok, megértettem őket, most már csak néhány szóra emlékszem. Kár, mondta megint az úr. Bizony kár, mondtam én is. De végül is megadták a honpolgárságot, annyi idő és szaladgálás után ingyen megadták, csak az okmánybélyegért kellett fizetnem.

A szülőfalum néha még mindig eszembe jut. Az iskolába menések. Dúlónyire voltak egymástól a házak, tél volt, hideg volt, féltünk a farkasoktól. Olyan tél volt Bukovinában, hogy a fagytól a háztetőn pattogott a faszindely. Ennek a pattogása még mindig a fülemben van.

Itt, Székelyen se volt könnyű az életünk: apám volt az egyetlen munkaerő a háznál, hatodmagát kellett fönntartania két karjából. Ezért már tizenkét éves koromban elállítottak cselédnek. Alighogy megtelepedtünk Székelyen.

Szeretném még egyszer fölkeresni Andrásfalvát, igaz, a sírokon kívül nem találnék ott senkit. Akik pedig onnan elköltöztek, s véglegesen letelepedtek Aporhanton, Bonyhádon, Závodon, Kisvejkén meg Kakasdon, azokat már mind meglátogattam. Mert ennyi felé lett az a kis Andrásfalva szakítva.

Rákoséknál Platicévon

Ha Csókán, Kupuszinán vagy Magyarcsernyén járunk, nem szükséges a nyájas olvasónak külön megmagyarázni, hol található ez a falvak, megszokta a nevüket, ezekkel sokszor találkozott, s tudja, körülbelül tudja, hogy itt vannak valahol szűkebb pátriánkban. Bácskában vagy Bánátban. Platicévo neve már aligha cseng ilyen ismerősként, pedig ez is a tartományunkban van, Szerémségben, a rumai községhez tartozik, de közelebb fekszik Šabachoz, mint Rumához.

Platicévóról mi se tudtunk eddig. Valahogy kiesett utazásaink hálózatából. A múlt hetekben azonban egy óriási jégtömb zuhant egy platicévoi magyar nevű ember dinnyeföldjére, talán élhetnek ott még más magyarok is. Ez vezetett bennünket ebbe a kis szerémségi faluba.

Rákoséknál állapotunk meg. Rákosné Pálincás Ilona és férje, Rákos Péter igazi platicévoiak, itt születtek valahol a századelőn. Az ő szülei, nagyszülei valahonnan Bánátból származnak, Péter bácsi csak annyit tud mondani, hogy valahonnan Nagybecskerek környékéről, de hogy melyik faluból, már elfelejtette.

Ezen a vidéken, Szerémségben, szétszórtan él, illetve élt magyarság, anyanyelvi műveltségét nemigen gyarapíthatta, jóllehet működtek erre Juliánus-iskolák, a háború után pedig minden faluban, ahol erre szükség mutatkozott, nyílt az iskolákban magyar tagozat, így Platicévon is. Házigazdánk emlékezete szerint öt éven keresztül állt fenn, megszűnését épp a magyar szülők kérésének „köszönheti”.

– Az én elsőszülött fiam, a János, még a magyarban járta ki az első osztályt – mondja Ilona néni. – Raffai Gábor volt a tanítója. Elsőtől négyig egy osztályba jártak a gyerekek, lehetek vagy húszan.

Megnézem a népszámlálás adatait. Hetvenegyben a falunak kétezer-nyolcszázharminc lakosa volt, ennek csaknem tíz százaléka, kétszázötvenhat vallotta magát magyarnak. Régebbi adataim nincsenek. Az utolsó, a nyolcvanegyves népszámlálás adatai szerint a falu lakossága tizennyolccal csökkent az előzőhöz képest, a magyarok száma viszont kétszáztizennyolccal! Vagyis alig harmincnyolcan maradtak, illetve ennyien vallották magukat magyarnak. A jelenre vonatkozóan szintén nincs adatom. Ezt majd az elkövetkező, a kilencvenegyves népszámlálás mutatja meg.

Bartókkal vallom minden időben: légy mindenekelőtt ember.

Persze a platicévoi magyarok nemigen hallottak Bartókról, mégis a bartóki igéket vallják ők is, különben nem maradhattak volna meg itt az idők viharában. De ők nem csak Bartókról nem hallottak, Arany Jánosról sem. Dózsa Györgyről sem, pedig a Szerémségbe kirajzott magyarság jó része zsellér volt, nincstelen, a nincstelenek között is a legszegényebb. Eljöttek ide Kishegyesről, Temerinből,

Bánátból szerencsét próbálni, s ittmaradtak. Mások még messzebbre vándoroltak, Amerikába.

Itt nem tudtak szellemi közösséggé szerveződni, ebben még a saját egyházuk sem segítette őket, abban ugyanis, hogy megmaradjanak magyarnak. Horvát pap kereszteli s az is temeti el őket.

– Én, azt mondják, égetni való gyerek voltam – mondja Péter bácsi. – Nem nagyon hajlottam a jó szóra. Az egyetlen jó, amit a mostohaanyámtól megtanultam, az a Miatyánk volt. Belém verte. Belém az egész rózsafüzért. Ma is elmondom, akár rózsafüzér nélkül is.

A mostohaanyját Hévízi Rozáliának hívták, herkócai (Hrtkovci) volt.

Igaz, Péter bácsi a Hévizit Hívizinek mondja. Néha Ilona néni nyelve is elakad, ilyenkor szerbre fordítja a szót. Náluk a családban ez gyakran előfordul: a mondatot magyarul kezdik és szerbül fejezik be. Aztán meg hirtelen ilyen szó gurul ki a nyelvük alól: pirinyó.

– Nyolcéves voltam – meséli Péter bácsi –, amikor apám a négy hold földjéből kettőt eladott, és hajójegyet vásárolt Brazíliába. Mert hogy ott kint feneként majd tizenöt holdat kapunk. Öten indultunk útnak, az egész család. A két kistestvérem, a Mátyás meg a Vince még pirinyók voltak. No, a fejenkénti tizenöt hold földből nem lett semmi. Egy barázda sem. Kapálhattuk a kávéfákat. Én nyolc és fél éves koromban elszegődtem egy üvegyárba, formacsukónak.

Formacsukó. Magyarul mondja, nem portugálul.

Állítólag még mindig tud portugálul. Sajnos, nincs módunkban leellenőrizni. De még olaszul és németül is „makog” valamit, ahogy ő mondja. A hadifogsága „ajándékaként”.

Öt gyereket neveltek föl: a Jánost, az Istvánt, a Pétert, a Mátyást és a Máriát. A két első beszél magyarul, a másik kettő inkább csak ért, Mária pedig, aki Temerinbe telepedett le, igen „finoman” beszél magyarul, ahogy Ilona néni mondja.

– Az István fiunk meg olyan, hogy még azért is haragszik, amiért ezt a nevet adtuk neki.

– Hát mit szeretett volna?

– Nem tudom. Bezzeg a herkócai magyar gyerekek nem ilyenek.

– Milyenek?

– Ha találkoznak az utcán, magyarul szólnak egymáshoz!

– Maguk nem?

– Mi már akkor se, ha magunk vagyunk. Magunk közt sem. Leszoktunk róla. Mert megszóltak bennünket. Itt a többség nem érti ezt a beszédet, nekünk meg mindegy, hogy melyiket használjuk, így legalább szent a béke.

Az az igazság, hogy háborúság emiatt nem is volt itt soha. Ismernek a faluban egy embert, aki „nagy magyarnak” tartotta magát. Ez csupán abból állt, hogy ha magyarral találkozott az utcán, anyanyelvén szólította meg. De most már állítólag ő is „alább adta”: az ifjú vejkó miatt, aki más nemzetiségű.

Nem most, akkor kellett volna ide eljönni, amikor a szülők kérésére, nyomására megszüntették az iskola magyar tagozatát. Amikor ilyen létfontosságú do-

logban a félanalfabéta szülők döntése volt a mérvadó. Akkor kellett volna a dolgokat körüljárni. Újságírásunk egyik nagy mulasztása.

Itt most már csak a temetőt járhatjuk körül. Sírföliakat böngészek, ilyen nevekre bukkanok, így vannak megörökítve, kőbe vésve: Tenji Mihalj, Kokai Mihalj, Denić Janoš, Šetalo Marija, Denić Ištvanj, Priker Kalmanj, Šetalo Andraš és egy sor névrokonom: Nemet Mihalj, Nemet Erzike, Nemet Rozalia, Nemet Maria, Nemet Ferenc, Nemet Joži. A nevek után általában ilyen szöveg következik: „spomen dižu sin Janika, sna Katica, unuk Lacica, kći Rožika”.

Nyugodjonak békében.

Szigetfalu

Két egymást keresztező utca, a Žarko Zrenjanin és a Petőfi Sándor: ez Káptalanfalva, Módos (Jaša Tomić) szárnyai alatt. Lehet, hogy van helységnévtáblája is, annál a bejáratnál – a Petőfi utca felől –, amerről megközelítettük, nem vettem észre, hogy lett volna. A torák – módosi műútról a kukoricás fölött egy tanyacsoportféle látszik, a fák lombja eltakarja a házakat. A falucska fölé nem emelkedik templomtorony.

Beérve a faluba a toronytalan templom mellett állunk meg. Ez egy ház, falusi ház – Isten háza, persze –, de csak amolyan imaház. Előtte harangláb, s egy kereszt. A kereszt talpazatában ez a két évszám: 1838–1938. Semmi más. Semmi szöveg. A templom tűzfalán is egy évszám: MDCCCXXXVII. Szöveg itt sincs. Fala fehéren világít a lassan leszálló alkonyatban. Mert az ajtaja zárva, belesek egyik ablakán: bévülről igazi kis templom, öreg padokkal, öreg szentképekkel, oltárral. A templom végében, de azzal egybeépítve egy öreg, használatból rég kivont iskola. Ami itt látható, mind arra vall, hogy ezt a termet rég nem használja senki. Utoljára talán ifjúsági otthon lehetett. Közepén egy pingpongasztal áll, fölötte egy zsinóron meztelen villanyégő lóg, a falak mentén felcsapható ülőkéjú mozsizékek, a padló korhadásnak indult, mindent belep a por, s az egész az elhagyatottság, gazdátlanság szomorú képét nyújtja.

A csöpp falu – ötvenvalahány ház – lakossága jelenleg szín magyar, de valamikor éltek itt németek is, aztán a helyükbe telepéseket hoztak, később a telepések behúzódtak Módosra, a helyükbe magyar családok költöztek.

Bódészerű bolt az utca másik oldalán, a sarkon. Ablakában egy kézzel írt, nagyobbacska falragasz. Illetve kettő. Mind a kettőn ugyanaz a szöveg, csak az egyikén cirill, a másikon latin betűkkel: „Zbor radni ljudi i građana. Dnevni red: javna rasprava o amandmanima na Ustav SR Srbije”. A meghirdetett gyűlést Módoson tartották szeptember huszonkilencedikén. Nem tudom, ebből a falucskából hányan vehettek részt rajta.

A bolt előtt pumpás kút, egy alacsony termetű, idős ember két tele kanna vízzel indul hazafelé, a Petőfi utca végére, elkérem tőle az egyik kannát, s vele tartok.

Barátságos, jó beszédű, nekem való ember. Még haza se értünk, megtudom tőle, hogy tizenkettőben született ebben a faluban, hat osztályt járt, a tanítójának, Csezán Ferencnek saját háza, boltja volt a faluban, és természetesen ő látta el a kántori teendőket is.

Egy méltatlankodó fiatalasszony jön velünk szembe, egy iskolásfüzet van a kezében, azzal hadonász és egyfolytában mondja: hogy értené meg a gyerek, amikor én magam sem értem meg?! Mármost az újmódi matematikát. Mert a fia matematikafüzete van nála, mutatja is, de én csak a füzet tulajdonosa nevét jegyzem meg: EĚĀĀĀĪ ĀĎĪĀ, azaz Eleven Ernő.

A háború után Kardos Rózsi és Dukai Mátyás tanított a helybéli iskolában, mert akkor még volt a falucskában iskola, a házigazdámék mindkét gyermeke is ott tanult. Közben hazértünk, s bent ülünk egy kiskonyha félhomályában.

Most a háziasszony veszi át a szót, s elmondja, milyen nehéz volt nekik, amikor az egyik fiuk tovább szeretett volna tanulni, de az anyanyelvén csak Becskereken folytathatta volna az iskolát, az meg olyan sokba került volna nekik, hogy nem bírták, mert szegények voltak. Úgy fordítottak a sorsukon, ahogy tudtak. Beírták a gyerekeket közelebbi iskolába, mégpedig olyanba, amilyen itt a szomszédságban volt.

– Én még beszéltem a magyaron és a szerben kívül németül, és tudtam jól románul is, a mi unokáink, különösen a dédunokáink, lassan már csak egy nyelvet tudnak – jegyzi meg az öreg.

A felesége mondja:

– Én a harmincas évek elején jártam itt iskolába, a tanítónk egy Cicovački nevezetű volt, hát az bizony nem engedte meg azt se, hogy a szünetben, az iskolaudvaron magyarul beszéljünk egymással. Ha meghallotta, hogy így beszélünk, vette a nádpalcáját és kaptuk a preclit. A mi unokáinknak nem tiltja senki, hogy magyarul beszéljenek, de nemcsak a módosi iskolaudvarban társalognak egymás közt is szerbül, hanem idehaza az utcán is, játszadozás közben. De mi már ezt fokozatosan megszoktuk.

Míg beszélgetünk, a kézbesítő cédulát hoz, meghívót az említett alkotmányvitára. Ennek a szövege is egynyelvű, ahogyan azt Módoson megfogalmazták.

Megkérdem őket, rendjén valónak találják-e, hogy ez így van.

Ismét az a válasz, hogy ők ezt már megszokták. És bizonygatják, hogy ennek ellenére ők itt nagyon jól érzik magukat, mert itthon vannak, a sajátjukében.

Aztán a néni még hozzát teszi:

– Itt nincs, aki magyarul meghallgatna bennünket, így a nép nem is nagyon szól bele a feljebbvaló dolgokba. Pedig, alighanem bent Módoson még több magyar él, mint itt az egész faluban. Igaz, azok már inkább keverték.

– Az mit jelent?

– Össze vannak házasodva... Meg, tudja, hogy is mondjam, a mai fiatalok mások, mint mi voltunk. Mi még így játszadoztunk az utcán: „Ides jó Istenem, tödd a tökbé, zörgesd mög!” És mi még tudtunk köszönni. Ha most esetleg rájuk szólnak, mert nem köszönnének az időseknek, ezt vágják a fejemhez: „Ko te šiša!” Itt, Káptalanon, a dédunokáink.

Eljövöben tőlük már öreg este van. A pumpáskút körül, az elárusítóbódéból kiáramló villanyfényben egy csoport gyerek játszik. Csakugyan nem az édesanyjuk nyelvén. De amikor ezen a nyelven megszólítom őket, így is megérteneik, sőt szépen el is társalognak az anyanyelvünkön. Amint azonban elbúcsúzom tőlük, visszatérnek amarra. A számukra már könnyebbre.

A nagyszeredi ember

Nagyszered (Veliko Središte) messze van. Mitől van messze, ötlik föl az emberben a kérdés? Erre nem tudnék pontos, határozott választ adni. Mert például Versedtől mindössze tizenegy kilométerre fekszik, a Kárpátok nyúlványai alatt, a román határ mellett. De tőlünk, Bácskából szemlélve messze van. Kis falu. Hetvenegyben 1820, tíz évvel később 1698 lakosa volt. Szerbek, csehek, románok, magyarok. Ez utóbbiak közül hetvenegyben 248, tíz évvel később 135 élt a faluban. Jelenleg tán húsz, huszonegy család. A Szőlősoron Hodri Pali bácsi házába nyitok be.

– Én Nagy Gáján születtem, de 909 óta szeredi lakos vagyok. Apámat Hodri Istvánnak, anyámat Pajor Verának hívták, itt nyugszanak a szeredi temetőben, ide visznek ki engemet is. Rossz, csintalan gyerek voltam, de azért törtem magamat, kapzsiskodtam. Sajnos, az iskolában nem nagyon törtem magam. Úgyahogy egy osztályt jártam. No, amikor elvittek katonának, amikor már benőtt a fejem lágya, nem akartam utolsó lenni, a parancsnokom betett egy lisztesraktárba, ott tanultam meg írni-olvasni, a magam eszítől. Azóta tudok olvasni magyarul, szerbül. Beszélni öt nyelven tudok: magyarul, szerbül, németül, csehül, románul.

Szavait szó szerint próbálom jegyezni. Nemcsak a noteszomba, itt is:

– Bácskában csak négyszer jártam, háromszor Újvidéken a vásáron, meg egyszer Futakon. De ez már ebben a világban volt. Gyerekkoromban megfordultam Nagyzsámon, Ferencián, Végváron, Baziáson, Lugoson, Szapáron, Bodón, Bálincon, Bekeházán, Tiszatón meg sok helyen Temesben, meg beljebb is, Erdély felé. Édesöreganyám egyik fia élt arra. Oda mentünk el megnézni, mi van arra, hogy él a rokon. Ez még tizenhatban volt. Az emberek mind elmentek a háborúba, de a sok jószág itthon maradt, nem volt pásztor. A rokon megkérdezte, hát mi hogy élünk? Hát nagyon szegények vagyunk. (Apámnak se háza, se földje, se kutyája, se macskája, csak kilenc gyereke.) Elállnék-e hozzá pásztornak? Mert neki sok barma van. Hát elállnék. Kerestünk is aztán ott szépen. Fél vagon búzát, fél vagon árpát. De mi lett a sorsa a szép keresetnek? Az, hogy elrekvirálták, mert háború volt, minden oda kellett, a háborúba. Így aztán árpakenyéren éltünk. No, de abban az évben szerencsére sok tök termett, szedtük a tökmagot. Tiszatón üttettünk olajat, azt locsoltuk a kenyérre, majd visszajöttünk ide Szeredre.

Ide, ahol az utcán játszva megtanulta a szerbet, a csehet, a román, a németet. Anélkül, hogy az anyanyelvét feledte volna. Anélkül, hogy az anyanyelve valamit is kopott volna. Pedig az iskolában nem tanulta, hogy őrizzük meg anyanyelvünk tisztaságát. Jóformán nem is járt iskolába. Így arra se oktatták, hogy beszédébe ne keverjen idegen szavakat.

– Még a tanyán hallottam, gyerekkoromban. Volt egy német meg egy magyar gyerek. Valamilyik kitalálta, hogy csináljanak törköt s fogjanak stiglincet. Télidőben történt. Megcsinálták a törköt, s fölállították a trágyadomb tetejére. A német gyerek azt mondta: őrizkedjél itt, én elszaladok kenyérért. Hát mire visszajön, a török megfogott egy kakast... Mi voltam én, amikor ezt hallottam? Csimasz! És az ilyenekre mégis jobban emlékszem, mint ami tegnap történt... Vol-

tam tizennyolc évig kocsis, tíz évig pincemunkás, húsz évig szőlőmunkás. Ezt, ugye, ha összeadjuk, negyvennyolc esztendő. De a munkakönyvbe csak negyvennégy van bejegyezve. Abból is lecsaptak több mint négy évet, vagyis azokból az évekből, amiket a szőlőben dolgoztam, azokból mindegyikből három hónapot. Végül megmaradt harminckilenc év, tíz hónap és tizenkét nap. Ez az enyém. Erre kapom a nyugdíjat.

Megáll, szünetet tart, s újra meg újra megkérdi: miért beszéltetem én őt, s amit mond, miért jegyzem? Újra és újra megmagyarázom neki, hogy az újság részére. Hallott-e valaha a *Magyar Szórol*? – kérdem.

– Ha nagy ritkán bementem Versecre, megvettem a *Magyar Szót*. Itt helyben nem árulják.

Kihúzza az asztalfiókot, kivesz belőle egy vaskos, leveleire hullott könyvet, a képes Bibliát.

– Ezt olvasgatom – mondja –, már ötödször kezdem előlről.

Aztán megint a munka jön elő.

– Amikor pincemunkás voltam, előfordult, hogy négy hónapon át csak a pálinkát főztük. Mostuk a nagy hordókat. Fejtettük a bort. Ha a pincében mindent elvégeztünk, mentünk ki a szőlőbe; kapáltunk, metszettünk, munka mindig volt. A hallásomat is ott vesztettem el a szőlőben. Kegyetlen hideg szél fúj, megfázott a nyakszirtem, a tarkóm, attól fogva romlik a hallásom, most már csak ennek a dugónak a segítségével hallok valamit. De ahhoz képest, hogy a lábam háromszor eltört, ez semmi.

Botra támaszkodva jár. Meg a nyolcvanhat esztendejére.

– Ez a harmadik feleségem, igaz, a mostanival nem vagyunk megesküdvé. Az elsőt Kiss Verának hívták, még harmincban meghalt, aztán vettem egy másikat, Ürményházáról vezettem ide, ő Cseh Örzsi volt, ez a mostani Baka Matild. Sajnálom, hogy épp most nincs idehaza, vetőkrumpliért ment a fiához, Fátyol Palihoz. Ennek az asszonynak is már én vagyok a harmadik ura; az első Fátyol József volt, a második Móricz Ferkó. Ezek vatiniak. A mi fajtánkból mindenhova jutott, szétszóródtunk a világban, mint a vetőmag. Akik itt éltek valamikor ebben a faluban, elhullottak vagy elköltöztek innen. Most megint nagy a népvándorlás. A nyolc testvérem közül még él a Panna, az Örzsi, a Julis, az István meg a Ferenc; mind elment innen, az egyik a messzi Ljubljanában kötött ki. Épp valamelyik nap számolgattam össze magamban, hogy belőlünk, magyarokból itt már csak huszonegy numera maradt.

Ahogy a botjára támaszkodva fölemelkedik, korholni kezdi magát:

– Valamikor dohányoztam, szívnám most is, de nem fogja a pártomat: nem soványít. Pedig szeretnék soványkodni. Míg mozogni bírtam, hatvan kilónál több sose voltam, ma száznegy vagyok. Mire való ez a nagy teher?...

Ahogy kikísér, még egyszer megkérdezi a nevemet. Tűnődve néhányszor maga elé motyogja. A sarokról visszafordulok, vajon kint áll-e még a ház előtt, kísér-e a szemével. Kint áll, s intésemre visszainteget.

Előttem a síkságból kúpszerűen kiemelkedő hegy. Vagy berg, vagy gyál, vagy brég, vagy dolessza. Hodri Pali bácsi cigányul is tudta a nevét, de ez már kikopott az emlékezetéből.

Hadd menjek én feledőbe...

Párdányban (Medja) még nem jártunk. Olyan falu, amit nem lehet csak úgy útba ejteni. Nem haladnak át rajta országutak. Az országhatár mellett fekszik, mindentől távol. Leírtam, s rögtön meg is cáfolom: Ittabétól például csak néhány kilométerre van. Át kell hajtani a Bega-csatorna hídján, s nemsokára derengeni kezd a látóhatár peremén a kis falu.

Kis falu? Egykor járási székhely volt. Messziről egy téglagyár kéménye látszik, meg két templomtorony. Közelebb érve föltűnik, hogy az egyik templom tornyának a hegye hiányzik. Nemrég egy szélvihar sodorta le. A kereszt most is ott hever a templomkertben, szitává lőve.

A falu központjában egy jó hatvanas férfi közelít felénk, messziről mosolyogva, mintha régi ismerősünk volna, pedig csak azt a nyelvet ismeri, amelyen tanakodunk, ennek örül meg, szemmel láthatóan.

Ahogy odaér, rögtön be is mutatkozik:

– Oláh Pál vagyok, volt kovácsmester!

Párdányon kevés a magyar, a hetvenegyes népszámláláskor százhuszonnyolcan vallották magukat magyarnak, tíz év múlva száz alá süllyedt a számuk, ma tizenöt család ha van még. A háború végéig zömmel német lakosú, azóta telepes falu.

Már odahaza, a volt kovácsmester igen barátságos hajlékában tudom meg, hogy valamikor a környező falvak legszegényebb rétege cselédnek szegődött el ide a jómódú német gazdákhoz, ezekből aztán itt sokan meg is telepedtek. De a házigazdám őslakos, itt született már az édesapja is. Ő napszámos volt, a fia kovács lett.

– Tudja, nem kovácsnak születtem én, finomabb szakmákra vágytam, borbély vagy szabó szerettem volna lenni, de ha egyszer édesapám kovácsinasnak adott... – mondja.

Itt, a faluban tanulta ki a mesterséget.

– Valamikor ebben a faluban mindenből nyolc volt: nyolc boltja volt, nyolc hentesüzlete, nyolc kovácsa, nyolc borbélya és így tovább. Előfordult, persze, hogy valamelyik mesterségből nem éppen nyolc volt, talán eggyel kevesebb vagy több, de minden annyira nyolcra állt, hogy a falu így emlegette: nekünk minden jóból nyolc van! Kocsmából is legalább nyolc volt, ha nem több. Csak zenekarból nem volt nyolc. A németeknek volt vonós- és fúvószenekaruk, de Bánátnak nem is volt olyan német községe, ahol ne lett volna fúvószenekar, rezesbanda. A párdányi szerbeknek tamburazenekaruk volt, nekünk, magyaroknak citerazenekarunk cimbalommal ellátva, a cigányok is tamburán játszottak. Vagy ott voltak a hentesek. Természetesen minden héten friss vágás. Lehetett válogatni: borjú, marha, disznó, bárány. Úgy emlegették az akkoriak, hogy olyan gyönyörű húsokat, amilyeneket az itteni székek kínáltak, még talán New Yorkban se lehetett kapni. Ezt csak azért mondom, mert a mostani szomszédaink sokszor megkérdezik: csika Pál, ugye most jobb élet van, mint régen? Erre én azt szoktam válaszolni, hogy egy mai gazdálkodó, aki szeret dolgozni, jócskán maga mögött hagy egy régi közepes gazdát, de úgy általában véve szürkébb az élet, mint amilyen volt. Elsivárodik. Mondjak egy példát?

– Mondjon, Pali bátyám.

– A gyerekek java része itt is távol él a falutól, ki az országba, ki a nagyvilágba csavargott el. És nem is nagyon sietnek haza. Lassan kihűl minden, kihűl a világ. Legfőlőbb csak sürgönyre futnak haza, akkor, ha valaki fölbukik. Vagy még akkor se. Vagy mondjak még egy példát?

– Hallgatom, Pali bátyám!

– A háború után mi, magyarok rengeteg bálát rendeztünk a faluban. Még magánházaknál is. Kitapasztaltam, mikor adnak ezekre legszívesebben engedélyt. Allami ünnepeken. Milyen bálákat rendeztünk! Eljött mindenki, kívántunk együtt lenni. De szívesen láttunk mindig másokat is, és mi is elmentünk más bálákra is.

Dalolni, muzsikálni ma is nagyon szeret, csak nem nagyon van kivel s nincs kinek.

Nekem mégis elénekli a nótáját: „...Hadd menjek én feledőbe...”

Legénykorában ismerkedett meg a zenével, ő volt a fúvószenekar egyetlen magyar tagja, szerződöttetett karmester foglalkozott velük.

Hasznát is vette ennek később, mert a kovácsmesterség mellett kántoroskodott is.

– Egyszer elcsaltak Csernyére kántornak. Másfél évig voltunk ott. Amikor költözködtünk, ezt a feleségem a mai napig is az orrom alá dörgöli, tizenkét szekerre volt szükség, de amikor visszahurcolkodtunk, mindenünk fölfért egy teherautóra. A feleségem állítása szerint másfél év alatt Csernyén mindenünket elénekeltem.

Szebben beszél magyarul, mint egy, kit is mondjak? Hol beszélnek még szépen magyarul? Hát ő szépen beszél, pedig a hat osztályt a királyi Jugoszláviában szerbül járta, csak a hittanórán szólalhattak meg anyanyelvükön. Három nyelven beszél, ír és olvas: az anyanyelvén kívül szerbül és németül.

Itt helyben is kántoroskodott: a hónap három vasárnapján németül énekelt, egyen magyarul. Most már csak magyarul: havonta egyszer jár ki hozzájuk a pap istentiszteletet tartani.

Temetni például nem jár ki.

– Én temetem el a katolikusokat, vagyis a magyarokat, pap nélkül. Illetve én helyettesítem a papot. Egy személyben én vagyok a pap is meg a kántor is. A Circeum dederum után rázendítek a búcsúztatóra. Míg Csernyén voltam kántor, egy évben ötvenkét temetés volt, itt évente kettő, három. Nem vagyunk sokan, nem is halunk sokan. Legutóbb Siket Péter bácsi ment el.

– Soroljon föl még neveket, gondolom, az élők közül.

– Hát a Mike József, a Farkas Gáspár, a Jámbor János, a Márton Menyhért, a Fülöp Pál, a Nagy Katalin, az Ónódi András, no meg a feleségem, Mészáros Katalin. Nem is nagyon vagyunk sokkal többen. Ez is mind szétszórva a faluban. Ha öszszetalálkozunk az utcán, úgy megőrülünk egymásnak, mint én az előbb maguknak.

Végül szó szerint ezt mondja, már-már vallomásként:

– Hatvanöt éves vagyok, mindennel meg vagyok elégedve, valami mégis hiányzik: nincs lelki táplálék.

Igen, nem csak kenyérrel él az ember...

Kovács István

Haikuk

*Titok-aranyrög
a vihar előtti csend.
Meghintve fényvel.*

*Vesszőhadak közt
kripta vagy borospince.
Csak íve látszik.*

*Sisak a sírhant.
Virágos álcahaló –
életjelekkel.*

*Zörgő koszorús,
moha-varas sírkövek;
múlt-panoráma.*

*Az ég beázott.
Repülőszőnyeg az ősz.
Sehol a bárka.*

*Kő-mutatóujj.
Színek hullámsírjába
fúlt temetőkert.*

*Eskü-sor-minta;
a tavirózsákon túl...,
fénycsobogásig.*

*Égygyűrűs égbolt.
Pajzskerek aknatető,
fénykibejárat.*

*Szamárfüles rét,
zöld kalamáris a fűz,
tinta-szökőkút.*

*Szótlan oromdész;
dérverte csipkebokor
a sziklatetőn.*

*Kísértet-hajnal.
Hegygerincet fordít ki
a fény ekéje.*

*Parlagfű-világ;
vad kengyelfutás a nyár
kifulladásig.*

*Gótikus fohász
a szószék ajtóíve.
Csukva a lélek.*

*Pirkadat-ékkő.
Fölparázslík a templom
néma harangja.*

Tőzsér Árpád

Költő Kolónosban

(A 75 éves Kányádi Sándornak, szeretettel)

Kányádi Sándort egészen 2003-ig a személyes hitelű dalok, vallomások, kisebb lírai formációk, pillanatnyi hangulatok, benyomások, felismerések, ironikus felülnézetek, hitvallások, megvilágosodások költőjének, mívés kismesternek ismertem, tudtam.

Nem tudom, mikor és hol olvastam először a *Valaki jár a fák hegyén* című mindössze ötször négystrófás remekét, de a zárószakaszát máig emlékezetből tudom:

*valaki jár a fák hegyén
mondják úr minden porszemen
mondják hogy maga a remény
mondják maga a félelem*

A keresztírmelésű, jambusokon s magyaros metrumokon egyaránt kitűnően zenélő versnek annyira sajátos a ductusa (talán épp a többszörös hangszereltsége következtében), hogy a mondatai lexikális jelentését még fel sem fogjuk, mikor a lejtése már rabul ejt bennünket, hangzói a lehető legváratlanabb pillanatokban kezdenek muzsikálni a lelkünkben. A kritikusok istenkereső műnek tartják, én a tőlünk független külső erő, a történő világ sejtelmének, a működő kozmosz törvényeire való ráhagyatkozás elégiájának érzem. A nyelve annyira eszköztelen, a leírásai annyira puritánok, hogy a kiáradó belsőt, hangulatot, a feltétlen hit emanációját semmi sem akadályozza.

S történik mindez meglepően kis területen is: öt négy soros négyes jambusi sorban (illetve magyar nyolcasokban) írt strófa terjedelmében, kevés szóval.

S a számomra emlékezetes Kányádi-opusok hansonlóan kis terjedelműek, a világot részleteiben látó, de a részletekben a referenciális egyén érzelmi teljességét tükröző „körömversek”.

Illetve hát a 2003-as *Szép versek* megjelenéséig volt ez így. Aztán az ismert szemlélő antológia újra közölte az 1975-ben született, s akkor tizennyolc soros, de 2002-re több mint hússzorosára duzzadt *Sörény és koponya* című verset, s kénytelen voltam korrigálni a Kányádiról őrzött képemet.

A *Sörény és koponya* című terjedelmes, egyszerre személyes és a személyesség ellen ható, stilizált etikai-filozófiai ihletettséggű mű nemcsak a terjedelmét tekint-

---

Az itt közreadott tanulmányok közlésével köszöntjük a kitűnő költőt, szerkesztőségünk régi barátját, a 75 esztendő Kányádi Sándort. (A Szerkesztőség)

ve nagy vers, hanem a szerző érzelmi-tudati működését a maga jelszerűségében, dialogicitásában és intertextualitásában rögzítő jelentős alkotás is.

*

A kétrészes, több mint négyszáz soros szöveg a hangsúlyozottan epikus strukturáltságával is különbözik a korábbi, kisméretű és vallomásos Kányádi-líraformációktól.

Az első rész cselekménye:

Valahol, az örök természeti-kozmikus világban fiú születik, s ugyanott, s a fiúval egy időben egy csikó és egy kutyakölyök is a világra jön, s a közös tér összeköti az életüket. A csikó föl nő, már neki is csikója, sőt csikó-unokája van, s föl nő a fiú is. A szilaj, nehezen fegyelmehető, a természetben szabadon kószáló lovat s csikóunokáját egyszer megtámadják a farkasok. Az Öreg (így hívják a lovat) hősieen védekezik, s védi a csikót is, de a farkasok legyűrik, s felfalják. A ló lelke, felmagasztosulva (afféle ló-Zrínyiként), égbe száll. A narrátor, aki hol a történet fiúszerelőjeként, hol egyszerűen csak egyes szám első személyű elbeszélőként, hol egy megnevezetlen „te”-ként, máskor a Kalevala Vejnemöjnenjeként vagy az antik drámák kórusaként vesz részt a cselekményben, úgy siratja el az egykori lovat, hogy időnként nem tudni: pusztán a lovat siratja-e vagy a lóban a gyermekkort, a tiszta embert és a tiszta ember lehetőségét is gyászolja.

A kompozíció második részében megjelenik az elbeszélő mellett a Nő, aki egyszerre jelent a mesélő számára hallgatóságot – az „ágy szélén üldögélő” narrátor („*mintha... /ülne maga Vejnemöjnen*”), feltehetően neki, a Nőnek meséli el a ló és a kutya történetét –, s jelzi jelenlétével – akarva-akaratlan – a termékenységét, a folytonosságot, a túlélés lehetőségét.

A mesélés jelenébe ugyanis belejátszanak a nagyvilágban dúló háborúk képei, s a mesélő arra kéri Istent, hogy hagyja elpusztulni az elaljasodott emberiséget, s „*mentse a menthetőt*”, alkosson egy új, ember nélküli, csak növények és állatok által „lakott” világot:

*dicsőségedre ha kik voltak
növényeknek és állatoknak
nekik adj örök üdvösséget*

Leegyszerűsítve azt is mondhatnánk: a vers a lezülött ember ellenpontjaként felfogott növényi és állati lét eposziája, de a szöveg sokszólamúságának, az elbeszélő inkarnációinak, az intertextualitásukban műbe-idézett világirodalmi analógiáknak köszönhetően a kompozíció sokkal több egy egyszerű hősköteménynél. A mű kozmoszában egy világdráma, a növény, az ember és az állat egységének és az egység szétesésének, a születésnek, az életnek, a halálnak, a világhalálnak és egy esetleges új világ születésének a drámája körvonalazódik meg.

A nyitány (tulajdonképpen az 1975-ös összöveg tizenhét sora) egy elliptikus, felfokozott érzelmi feszültségű, három strófára töredező, befejezetlen mondat.

A három strófa egyike (az első):

*Harmadnapon már csak sörény és koponya
lerágott bordák s a karambolozott csigolya
egymásra futott véres kis vagonjai
el sem kellett már takarítani*

A „harmadnapon” anaforája (mind a három strófa ezzel a kifejezéssel kezdődik) a hang háromszori megcsuklását, sírásba torzulását jelzi. Az elbeszélő háromszor kezdi újra a mondatot, de harmadszori nekirugaszkodásra sem sikerül befejeznie, a kijelentés függőben marad, a mondat állítmánya csak kétszázhuszonnégy sorral később, a második rész elején hangzik el, szerkezetileg akkor sem pontosan illeszkedve, így: „ül”, „nyerít”. A hiányos mondat s a mondat szerkezet hiátusát utólagosan kitöltő mondatrész közötti feszültségben, ezen az így, s más eszközökkel is az eksztázisig fokozott drámaiságú szöveg-színpadon és teremtett-valóságos térben kerül sor a történetek, a régmúlt megidézésére.

De a „harmadnapon” kifejezés természetesen nem csak a sírás jelenbeli és a megalázó testi oszlás múltbeli történésére utal, utal a szó bibliai és irodalmi konnotációira is, nevezetesen a „harmadnapon halottaiból feltámadta” imaszövegre és Pilinszky János közismert versének a sorára: „*Harmadnapra legyőzte a halált*”. A Kányádi-versben azonban az utalás palinódikus: a „feltámadta”, „legyőzte” állítás visszavonódik, „harmadnapon” itt nem a feltámadás, hanem a halál véglegesedésének a misztériuma látszódik megtörténni.

S ez a „végleges halál” egyetemes, a képek végletes antropomorfizáltsága miatt állatra, emberre egyaránt vonatkoztatható. (Emeljünk ki e rész emlékezetes, eget, földet, embert, állatot befogó monumentális trópusainak sorából legalább egyet: „*üres kötőfékszárát húz a nap/ végig az erdőn még egy sugarat*”.)

De megfogalmazódik ez az egyetemeség tételesen is. „*Mint akire önnön halála alkonyul/ úgy állok olyan vigasztalanul*” – látja meg a narrátor az előbbi vízióban (az elbeszélés modalitását most immár egyes szám első személyre váltva, s a halál és a fel nem támadás panaszát az emberre s az Emberre is rávonatkoztatva) a saját lehetséges végét.

S így érthető meg a vers hiperbolája is: a forma akciórádiuszai sokkal nagyobb teret teremtenek, mint amilyet a cselekmény (egy ló és egy kutya halála s a halálukat sirató gazdájuk története) ki tudna tölteni, de a különböző utalások sejtetik (s ez a sejtetés maga is a forma, a „balladai homály” szerves része), hogy itt sokkal többről van szó, mint a konkrét esemény maga.

*Legjobb meg se születni a földilakóknak,
vagy ha igen, Hádész kapuján átjutni sietve –*

hangzik föl váratlanul az első rész első harmadának a végén az antik toposz, s mivel tudjuk, hogy ez Homérosznál is, Theognisznál is, Szophoklésznál is nagy, emberi közösségeket megrázó események közepett vagy után hangzik el, a narrátor kétségbeesésének, az élet értelmét direkt módon tagadó székspszisének a személyes okai mellett a mélyebb, általánosabb okait is keressük.

Így kerülünk el (az általános okoknak és a motívumok genezisének a kutatása során) az *Oidipusz Kolonoszban* című Szophoklész-dráma azon jelenetéhez, ahol Polüneikész meglátogatja az apját, a Thébából koldusként Kolonoszba vándorolt Oidipuszt, s hazatérésre, s arra kéri, hogy álljon melléje az öccse, a thébai hatalmat bitorló Eteoklész elleni küzdelemben. Polüneikész tudja, hogy Apollon jóslata szerint Oidipusz áldást hoz a földre, amelyet tapod, s ahol majd nyugszik, kérésének tehát nem a fiúi szeretet a motivációja, hanem az önzés. Oidipusz először meg sem akarja hallgatni hűtlen fiát, aki korábban eltúrte, hogy ő betegen, rongyokban járja a világot. Aztán, miután mégiscsak meghallgatja, kijelenti, hogy Kolonoszban akar maradni, s a gonosz fiút megátkozza.

Ezt megelőzően, mintegy Oidipusz tengernyi szenvedését jelezve, hangzik el a Kórus szájából a „*Nem születni a legnagyobb boldogság*” szólam.

Kányádi művében ezt a szentenciát a kutyakölykök vízbeömlésének, illetve élve elföldelésének a jelenete előzi meg, de itt még mintegy a tettet helyeslően: a kutyakölykök boldogok, „*mielőtt még a / szemük kinyílhatott volna*”, azaz „*Hadész kapuján átsietve*” múltak ki a világból.

De aztán felhangzik a Kórus ítélkező szava, s a dolgok tágabb morális összefüggésrendbe kerülnek, általánosabb, egyetemesebb érvényt kapnak:

*miért hogy az élve gödörbe-hánytak
nyöszörgését még most is hallod*

A kép visszacsatol a korábbi Pilinszky-allúzióra, de most a *Harmadnapon* című versnek egy másik sorát hozza be tudatunkba: „*És fölúznak... / hajnal felé a ravensbrücki fák*” – annak a Ravensbrücknek a fái ezek, amelynek náci koncentrációs táborában a második világháború idején 93 000 embert dobáltak – kutyakölyökként – tömegsírokba.

Csak hogy: hallhatta-e annak idején az akkor tízegynéhány éves Kányádi Sándor, a galambfalvi székely gyerek a ravensbrücki gödörbe-hánytak nyöszörgését, és lehet-e egyenlőséjlet tenni a természeti törvény és az emberi gonoszság közé? A válasz természetesen mind a két kérdésre: nem. Ezeket a referenciákat az olvasó egy más olvasási stratégia tárgyaiként értékeli, úgy érzi: a szövegben éppen a mű és az élet közötti egyezések felvillantásának és felülírásának a játéka folyik. A narrátor legfőbb mondanivalója: nem vagyok azonos a szerzővel és referenciáival, én egy alkotott személy, mitikus fikció vagyok.

A referenciák és a korábbi személyes alapállás, a vallomásos líra hangja és eszközei persze makacs dolgok: egyre vissza akarják hívni, kényszeríteni a költőt a korábbi személyes hitel, az élet és mű izomorfiájába, de a 75 éves költő-Oidipusz ellenáll. Verse ugyan a mű és az élet, a szülőföld és a Versország dús megfeleléseit és eltéréseit is működteti, de valahogy úgy, hogy a referenciák tárgyi értéke rendre a jelentésnek egy más síkjába, a fikcióba, az esztétikai síkba, a jel autonómiájának területére tolódik.

Térjünk vissza a mű fentebb idézett helyéhez!

A Kórus „*miért hogy az élve gödörbe-hánytak / nyöszörgését még most is hallod*” kérdése után újból elhangzik a születésről és halálról szóló sötét szentencia, de

most már ez is a Kórus szájából, más jelentéssel, kicsit metafizikus, kicsit egzisztencialista színezettel:

*jobb lett volna meg sem születned
vagy születéskor meg is halnod
mai mă las și eu căteodată
intre un altfel de plată*

Az idegen nyelvű szöveget nem értjük (a filológusok persze már kiderítették, hogy Nichita Stănescu, román költő hasonló jelentésű verssorairól van szó), rejtélyességével mintegy a magyar szöveg baljós retorikáját erősíti föl. Várjuk, hogyan tisztáz a narrátor válasza:

*olykor nem bánám ha részem
volna más elrendelésben
ha nem jövök a világra
holtomat senki se látja
de vágyódtam hogy juthassak
révébe mind a két partnak
hogy szülessek s meg is haljak
hogy szülessek s meg is haljak*

Az első két sorban még a kálvinista elrendeléstanon nevelkedett költő személyes hangja szól, de a harmadik s negyedik sorban ez a személyes hang – a mű cselekményébe kapcsolódva – általános jelentést nyer: a „holtomat senki se látja” kijelentésben már nem a költő retten vissza a látott halál (a ló halála), a fizikai bomlás borzalmától, hanem az Ember, akit a test bomlásának a víziója mindig is jobban riasztott, mint maga a halál ténye (gondoljunk csak a középkori látomásversekre!).

S a jelentéseknek a művészi jel irányában történő univerzálódása tovább folyik a következő sorokban is. A vallomás egyes szám első személye marad, de a beszélő itt antik figurák nevében szól, azok nevében, akik az életet és halált egy folyó két partjának képzelték el valaha.

A következő strófa megint megindítóan személyes vallomás az egykori Purde nevű kutyáról, a „gyermekkor füstszínű drága társáról”, de már a leírás első sorában megtörténik az elmozdulás a vallomástevő nyelvi kompetenciájától az autonóm művészi jel irányában: itt most nem az ember siratja el az elpusztult állatot (mint ahogy a ló esetében történt), hanem az állat az embert: „...megnyalja lecsüngő / vagy már egymásra illesztett kezem / könnyet is ejt hűségese szép szeméből”. Az egykori látvány (a kutya látványa) látomásként konstituálódik meg, s ezzel elkülönбöződik az életrajzi kutyától.

S folytathatnám a sort a következő strófával is, amelyben ezúttal a falu vénei tolják (az antik drámák kórusa módjára) a személyes narrációt az egyetemes igazság irányába („beszélnek máig is vannak még / nálamnál is öregebb vének / kik hatvan-hetven év előttről / mint tegnap történtről beszélnek”); idézhetném továbbá a

műből a lovak és farkasok harcát, amelyet a kiemelkedően szép, drámai leírásnak s a Kalevala zengő ősi nyolcasainak, örökmozgó ismétléseinek, gondolatrítmusainak, alliterációinak köszönhetően szinte az elemek háborújának érzünk; felhozhatnám a második részt, amelyben a manicheisták egyszerre jó, gonosz és közömbös istene a narrátor szenvedélyes vádjában jelenítődik meg; elmondhatnám, hogy hány szerző és stílus, költő és versbeszéd dialógusának is felfogható a mű szövege (rögtönzött áttekintés arról, hogy kikkel találkozunk a műben, közvetlenül, azaz szövegeik révén vagy közvetve, a stílus-allúziók szintjén: Pilinszky János, a Kalevala, Nagy László, Szophoklész, Homérosz, Nichita Stanesco, Vörösmarty, Arany János), de egyrészt nem a teljes műnek, nem a kompozíció egészének az elemzése volt itt a célom, másrészt úgyis valamennyi idézetem és elemzésem azt bizonyítaná, hogy e mű annak a trendnek a művészi dokumentuma, amely során a költő elhagyta a korábbi vallomásos, személyes attitűdjét, és – hogy úgy mondjam – Kolónoszba érkezett. Az életrajzi Galambfalvából az érett művészi fikció Kolónoszába.

Összefoglalva tehát (s szemben a mű azon eddigi elemzőivel, akik munkáikban legalább olyan vehemenciával vizsgálták, hogy Kányádi Sándornak mint valóságos személynek volt-e Öreg nevű lova és Purdó nevű *kutyája*, mint a mű esztétikai kvalitásait) le kell szögezmem: a *Sörény és koponya* című mű művészi jelrendszere (pars pro toto: a nevezett „ló” és a „kutya”) olyan, az életrajzi Kányádi Sándortól elkülönülő fiktív beszélőt képes életre hívni, amely a más és más olvasási eljárások, a más és más jelentések számára nem bezárja (mint ahogy azt az életrajzi meghatározottság általában teszi), hanem megnyitja a lehetőségeket.

A gazdag szövegközi térben, hangnemi rétegzettségben megképződő fiktív szubjektum változatos létértelmezési olvasatokat tesz lehetővé, kivéve talán a második rész néhány jelenetét, amelyekben a beszélő motiváltsága gyengébb, a valóságos szerző érdekeltsége viszont erősebb és erőszakosabb, mint az első rész jeleneteiben, s így e részek jelentése valamelyest beszűkül.

De ne legyek ünneprontó!, ez utóbbi észrevételemet majd talán más helyen, s a születésnapj ünnepségek elmúltával fejttem ki.

Tornai József

A Jóisten vagy a Rosszisten?

Amikor a múlt év decemberében Csányi Vilmos előadására került sor a *Mindentudás egyetemén* (téma: *Az emberi természet biológiai gyökerei*), az első hozzászóló azt kérdezte, az etológiai tanszék vezető professzorának mi a véleménye a bibliai Ádám-Éva történetről, mert állítólag a televízióban valaki kijelentette: aki nem keresztény, az nem is ember? A professzor mosolyogva ütötte vissza a labdát, mondván: az elmúlt hetekben Asztrik apáttal beszélgetett effélékről Pannonhalmán, s a katolikus főpap véleménye szerint a bibliai történeteket „nem szó szerint, hanem allegorikusan kell értelmezni”.

Megcsodáltam Csányi Vilmos könnyedségét, hajlékonyságát, az apát úr „allegorikus-ságra” vonatkozó véleményével viszont nem nagyon érthettem egyet. Jaspers, Fromm és mások szerint a bibliai vagy hellenisztikus történetek, mesék nem allegóriák, hanem mítoszok. Az emberiség emlékezetének olyan eseményei, melyek sokféleképpen megfejthető siffréket tartalmaznak. Ezek a rejtjelek valamilyen más módon kifejezhetetlen metafizikai igazságokat hordoznak. Az eredetünket vizsgáló tudomány és a különféle vallási hagyományok valójában akkor válnak nagyon izgalmas meggondolások tárgyává, mikor egyik oldalon a darwinizmus és a paleontológia, a másikon a szent szövegek tekintélye kerül szembe egymással. Számos észak- és dél-amerikai, ázsiai és óceániai vagy eszkimó, sőt hindu, ausztrál teremtésmítoszt olvastam, elég sokat fordítottam is. Mindegyik meggyezik abban, hogy egy felsőbbrendű lény aranyból, sárból, kőből, fából, csontokból, bármiből meggyúrja az emberi alakot, és belelehel, hogy elevenné tegye. Van olyan miori mítosz, amely meglepő, bár érthető módon ismételteti, hogy a meggyúrt ember nem nélküli. A két nem eredete és viszonya a platonai mítoszban is fontos értelmezési lehetőségekre ad alkalmat. Darwint hosszú évekig foglalkoztatta az a rejtélyesnek látszó jelenség, amit a szexualitás szerepeként szokás leírni a fejlődéstudományban. A problémára fény derült: a párválasztásban, tehát a gének átörökítésében elsőrendű tényező, hogy a nőstények mindig a tetszetősebb, erősebb hímek részesítik előnyben.

Csányi Vilmos nagyon szerényen, mondhatnám úgy is: pozitivista módon vont meg a határt természettudományos kutatás, vallás és filozófia között. Nem hiszem (gondolom, ő se hiszi), hogy ennyire egyszerű a szétválasztás. Hosszú évszázadok kutatása áll e kérdés mögött. Ez vonatkozik Kányádi Sándor néhány ilyen szempontból kiemelkedő versére, valamint Pécsi Györgyi ezekhez fűzött gondos kommentárjaira is. Számomra is világos, hogy Kányádi a magyar költészetben egészen természetes tapasztalati vagy emocionális indíttatások világából áttör az intellektuálisabb zónákba. Erre kevesen voltak hajlandók (és főleg képesek) az ő nemzedékéből. Gondolkodni is, nem csak érezni, panaszkodni: ez nem nagyon megbecsült, annál értékesebb, mert rendhagyó ars poetica a magyar nyelvű világ lírájában.

Igy születtek meg azok a versek, melyek leginkább a *Valaki jár a fák hegyén* című válogatott kötetben lepik meg az olvasót. Ide sorolhatók a *Hipotézis*, a *Húsvéti bárány*, a *XC. zsoltár*, az *Isten sírján* vagy a *Halottak napja Bécsben* című darabok is. Az utóbbi nyilván az eddigi életmű csúcsa, a legátfogóbb vállalkozás: ekként is lett a legelismertebb. Nem tudom, vitatkoznék-e értelmezésükkel közvetlenül Kányádival. Hiszen – mint Heidegger

mondja – „a műalkotás az igazságeseemény helye”. Abban sem vagyok föltétlenül biztos, hogy Pécsi Györgyi fölfogását helyesen magyarázom-e (Pécsi Györgyi: *Kányádi Sándor*. Kalligram, 2003)? Azt írja: „Kányádi Sándor verseiben visszahozza és megerősíti a közösséget éltető szimbólumokat (biblikusság, megváltó kép), és végül az éltető, erőt adó szimbólumokhoz mintegy visszahozza Istent is.” Az *Olvasópróbák 2.*-ban még határozottabb Pécsi Györgyi: „A *Halottak napja Bécsben* vers hatalmas paradoxon. Egyfelől kétségbe vonja, érvénytelennek látja a tradicionális hit igazságának érvényét, másfelől viszont a vers befejezése mégis az egyetemes rendnek a rendkívül szkeptikus, kétségekkel teljes bizonyosságával zárul. Ez a bizonyosság a vers egyik legnagyobb meglepetése, ugyanis a föltámadás kétélű reményét a természettudomány igazolja.” Ettől a megállapítástól kissé el kell töprengennem. Ezután még napokig gondolkodom ezen a megállapításon, ráadásul azon is, hogy a Kányádi-monográfiában szerzőnk még meggyőzőbben vallja: „A *Halottak napja Bécsben* versben megtörténik a tudományos gondolkozás és a tradicionális vallásos képzet összebékítése.”

Nagy a meglepetésem (ha nem a kétkedésem!). Érvelésként megtudom, hogy „a költő Bay Zoltán atomfizikustól hallotta, hogy bizonyos körülmények között egyetlen atommagból vagy hidrogénatommagból is újjászülehet a világegyetem”. (Irodalmár létemre is valamilyen pontatlanságot érzek ebben a tételben. Mire utalhatott az ismert tudós: a Nagy Bummra, a Kezdet első századmásodperceire vagy a kozmosz későbbi állapotaira?) A következő mondatoktól, ha lehet, még jobban elcsodálkozom: „...innen már a teremtő költői képzelet csak hajszálnyira rugaszkodik el, hogy az egész teremtés megismételhető vagy újjáteremthető a világ; az emberiség önpusztítása-katasztrófája után a természettudományok törvényei szerint is megvalósulhat *egyfajta nagyon furcsa föltámadás* (kiemelés T. J.) [...] az a lényege, hogy a mítosz-vallás igazsága és a tudomány igazsága nem idegen egymástól.” S most jön az összegzés. „A fölismerés katartikus és releváns, jelentősége messze túlmutat a vers egyszeri poétikai megoldásán, ugyanis annak a Descartes, illetve a felvilágosodás óta uralkodó filozófiai nézetnek a hegemoniáját cáfolja, mely szerint hit és tudomány mindörökre elszakadt egymástól, az einsteini fizika pedig – szemben a newtoni hideg úrral – alkalmat ad arra, hogy a tudomány és a hit skizmáját föloldja.”

Magam is laikus vagyok, éppúgy, mint a szerző, nem hivatkozhatok saját fizikai kutatásokra. Csak a hosszú évek, eléggé öreg korom olvasmányaira. De ha csak magát a Kányádi-verset nézem, akkor sem látok lehetőséget, módot ilyen nagy horderejű következtetésekre:

*Utána már semmi sem következhet
csak a lebegés olyan szerényen
akár egy hidrogénatom
de megkísérthet még a félsz
ha netán eszükbe jutna
elvenni az egyetlen megmaradt
elektronunkat is*

*így legalább
megvolna még a remény a tíz-húsz
milliárd évnvi jövendőbe vethető
hit a feltámadásra
vagy valami ahhoz hasonlóra*

Eltekintve attól, hogy nem tudhatjuk, kik azok, akik „elvennék az elektronunkat” is, vagy attól, hogy az utolsó sor kissé lazának tűnik a téma emelkedettségéhez képest (bár kétségtelen az elegáns utalás: a *Mátyás anyja* című Arany-vers „nála még (a levél) vagy

Királyi Csillagász cím birtokosa legtöbbit a „nagy bumm” utáni századmásodpercekről beszél, ami előtt sem idő, sem anyag, sem atom nem volt. Szerinte minderről csak az úgynevezett háttérsugárzásból, a föld légkörében is érzékelhető kozmikus hamuból tudhatunk valamit. Igaz lehet tehát, hogy egyetlen atomból is születhetnek világok, de *világok* és nem egyetlen galaktika, hanem milliárd és milliárd. Engem Rees professzornak az a hasonlata döbrentett meg legjobban, hogy a 100 millió fényév hossz tengelyű Tejútrendszerben a mi naprendszerünk csak annyi, mint – ahogy ő mondja – „tű a szénakazalban”. Számomra a „föltámadás” fogalma legföljebb annyit jelent, hogy galaxisok pusztulása, szupernóvák szétrobbanása és új égitestek, multiverzumok keletkezése nem más, mint a létezés örökös magateremtése. A szellemi világ, az ember szelleme is múlhatatlan tehát, csak nem individuális, hanem univerzális méretekben és időtartamban.

Ha ilyen szemmel Kányádi másik meghatározó versét nézem, a *Valaki jár a fák hegyéint*, akkor nemcsak a Pécsi Györgyi emlegette Rilke-verssel vetem össze, hanem a bibliai szavakkal is. A Megváltó megnyugtató intésével, hogy: „néztek a mezők liliomait, nem szőnek és nem fonnak, de a ti Mennyei Atyátok gondoskodik róluk”. Azt hiszem, ez annak a gyönyörű, méltóságos rilkei kijelentésnek az elődje, mely szerint „mindnyájan hullunk, de van Valaki, ő mind e zuhanást végtelen lágyan a kezében tartja” (Wir alle fallen... doch ist Einer, Welcher dieses Fallen unendlich sanft in seinen Händen hält).

Az embernek ez ősi hite. Hogy van valaki..., József Attila is ebben hisz. Ady is (mind a ketten, mint Kányádi, „hisznek hitetlenül”), de Ady végletebb Isten-szenvedő:

*Adjuk neki hittet magunkat,
Ő mégis csak legjobb Kísértet,
Nincs már semmi hinnivaló,
Higgyünk hát a van-vagy-nincs Úrnak.*

*Mert ő mégis legjobb Kísértet
S mert szörnyűséges, lehetetlen,
Hogy senkié, vagy emberé
Az Élet, az Élet, az Élet.*

Nem kell ide asztrofizika, biokémia, etológia meg fejlődéstan, tudomány. Mert „szörnyűséges, lehetetlen”... Kell, hogy legyen. Archaikus emberi kapaszkodás ez. Ez az ereje. Kányádi még a halott Istenben is meg tud nyugodni: „Fölálltam, s visszarogytam, nem volt ahová mennem, erőm se volt, a harcban megöregedtem” (*Isten sírján*). Ez a hagyomány: a szelíd elalvás Istenben, ahogy a XC. *zsoltár* öregasszonya búcsút mond az életnek. Érv lehet ilyen szempontból az *Elmaradt találkozás Pilinszky Jánossal*. Mit nem föltételezett Pilinszkyben Kányádi? A vers szerint éppen azt a nyilvánvaló biztonságot, hogy van Valaki, aki... Nem mintha ezt a Valakit Pilinszky nem számította volna bele a XX. századba, még a koncentrációs táborokba is. De az ő teológiájában volt valami Beckett *Godot*-jából: hátha mégse? Ráadásul van Pilinszkynek egy igencsak rejtélyes, talán végképp kibogozhatatlan mondata. Folyton eszembe jut, ha rá gondolok, a halottra. „Isten némelykor átvérzi a történelem szövetét.” Ez csakugyan szörnyűséges, de *lehetséges*... Nem csoda, ha Kányádit megállítja, hogy Pilinszky „a megváltás lassacskán kétezer év óta egyre húzódozó zúrós utómunkálataival van elfoglalva”. Benne is ott sír a remény mellett a félelem is. De ez távolról sem a másik költő elviselhetetlen, egzisztenciális szorongása. A modern ember kettős érzelme és látása őt is gyötri. A kétely. Hogy ez a Jóisten vagy a Rosszisten világa?

Vallasek Júlia

Csipkebokor az alkonyatban

Kányádi, a kalandvágyó fordító

A fordítás lehetetlenségét felpanaszoló, a más nyelven való megszólalás nehézségeit groteszk képbe játszó maximák, melyek szerint a fordítás „gúzsba kötve táncolás” vagy „ferdítés” lenne (sőt mi több, árulás – „traduttore traditore”, amint az olasz mondja), mintha nem számolnának egy dologgal, és pedig azzal, hogy a fordítás egyetemes szükségyszerűség is, s mint ilyen, természetes jelenség. Hiszen még az önmagunkról való hétköznapi beszéd is fordítása egy mélyebb, jobban összeálló valóságnak. A fenti szellemes megjegyzések talán elsősorban pihenésképpen születhettek, hogy szemérmeshetykén titkolják azt, ami a fordításban a legfontosabb (és a legfárasztóbb): a másik szöveg(é)re való odafigyelést.

„A fordítás lassított olvasás is” – mondja Németh László *Gályapadból laboratórium* címet viselő, fordításról írott esszéfüzérének egyik odavetett félmondatában. (A cím egyébként nem csak a muszájfordítók korát jellemzi frappánsan, úgy érzem, a fordításban ma is megvan a gályapad kínja és a titokzatos tartalmú laboratóriumi üvegcsék fénye. A fordító mint leláncolt rabszolga és mint láncokat széttörő tudós vagy varázsló – erős képek, ha túloznak is néha.)

A lassított olvasás már-már alázatos figyelmet igényel, és nem csak a szóban forgó szövegre való figyelmet. Lassított olvasás közben a szavak a maguk anyagságában tárulnak fel, röntgensugárként csontig hatol a figyelem, igyekszik feltárni a rejtett összefüggéseket. De eközben a fordító maga is védtelenné válik, önmagát is olvassa, saját helyzetének, saját világának összefüggéseibe is beleláthat.

Egyberostált versei (*Valaki jár a fák hegyén*, 1997) után két évvel „egyberostált” műfordításait is megjelentette Kányádi Sándor (*Csipkebokor az alkonyatban*, 1999), mégpedig a saját versekkel pár oldal híján csaknem azonos terjedelemben, tipográfiaileg hasonló borítólappal. Ez a gesztus is érzékelteti, hogy saját életművén belül Kányádi mennyire fontos szerepet szán a műfordításoknak. Holott a fordítás, amint a Németh László-esszé címe is jelzi, egy időben a szerzőkre felülről ráparancsolt napi penzum volt, egyesek számára a megjelenés egyetlen lehetséges módja. „A népek testvériségének” jegyében kiváló íróink kényszerültek arra, hogy rossz szövegeket fordítsanak napszámokban, kellett némi karakánság ahhoz, hogy a fordító-költő megkeresse a jó szövegeket, s a sokszor „szükséges rosszként” felfogott fordításban megtalálja a saját életművét gazdagító elemeket.

A terjedelmes műfordításkötet tanúbizonysága szerint Kányádi nem tekinti mostohagyerekeknek a fordításait. Ennek egyik oka a környező népek (elsősorban a román és a szász) nyelvének, kultúrájának tisztelgetést előíró klasszikus transzszilvanista szemléletben

keresendő, amelyhez Kányádi visszanyúl, és amely voltaképpen a mindennapi tapasztalatba gyökerezett, hiszen az Erdély többnyelvű vidékein élők számára természetes, magától értődő volt egymás nyelvének ismerete, legalább a megélhetéshez szükséges szinten. Erre utal vissza Kányádi Sándor, amikor a *Csipkebokor az alkonyatban* előszavában fontosnak tartja megjegyezni, hogy a könyv születési helye a „provincia, Erdély”. A kötetben szereplő szerzők aránya is ezt a szemléletet tükrözi: a terjedelmes szász és jiddis ballada-, illetve népdalfordítások mellett elsősorban román költőktől közöl verseket. Kányádi mintegy „útbaigazításul” le is szögezi: „A közvetlen szomszédaink, a velünk együtt éltek és élők (szászok, zsidók, románok) általunk még föl nem térképezett tartományait igyekeztem földeríteni s a Nagy Magyar Fordításbirodalomhoz csatolni.”

A *Csipkebokor az alkonyatban* nemhiába „egyberostált” kötet, többféle fordítói magatartás, kihívás és szempont nyomon követhető benne. Kányádi elsősorban célulvű fordító; amikor az Erdélyből csaknem teljesen kipusztított, kivándorolt, kiárusított zsidók és szászok népdalkincsét fordítja, végső soron leletmentést végez, az *Örmény sírkövek* négylevelű lóheréit formálja versebe. A *Vannak vidékek* ciklus e darabjában az örmény temető sírköveinek mélyedéseiben meggyűlt vízért köszönetet éneklő madár dala szegül ellen a felejtésnek, itt egy-egy kötetnyi vers.

Kányádi ugyanakkor „udvarias” fordító, jegyzeteiben amolyan világjáró garabonciásként ábrázolja önmagát, akinek a kezében a versfordítás a világgal való ismerkedés, a kellemes percek viszonzásaként, mintegy a vendéglátóknak utólag átnyújtott ajándék, néhány szál virág. Maga is virágmetaforát használ, kevéssé ismert orosz, norvég, észt, finn stb. költők (Bella Ahmadulina, Odd Abrahamsen, Jakov Lvovics Belinszkij, Lars Huldén stb.) verseiről szólván „verscsokorról”, „gyökereztetésről”, rozsmaring „átültetésről” beszél.

Ugyanakkor kalandvágyó fordító is, aki szívesen méretkezik az elődökhöz, újrafordítván egy-egy sokat, sokak által fordított verset, *A vándor éji dalát*, *A Mirabeau-hídat*, *Hölderlint*, *Stănescut* vagy Rilke *Képek könyvéből* néhány darabot. Sokszor elég egy szó is ahhoz, hogy egy-egy sokat fordított verssel próbálkozzék. A Mirabeau-híd alatt bizony nem fut, csak folyik a Szajna, „coule la Seine”, hát megpróbálja rávenni a folyót, hogy magyar változatban is csak mossa a híd lábát, úgy, ahogy Párizsban jártakor maga is láthatta.

A fordító Kányádi legjellemzőbb tulajdonsága, amely a kézenfekvő összehasonlításoknak köszönhetően elsősorban ezeknél a sokat fordított verseknél tűnik fel, az egyszerű, világos nyelvhasználat. A Kányádi-fordítás nem szereti a homályt (ahogy a Kányádi-költészet sem), a sugallatos/bizonytalan határán billegő többértelmezőséget. Tiszta képekkel, metaforákkal dolgozik. „Elég Uram. Olyan nagy volt nyarad” indítja Rilke *Őszi nap* című versét Rab Zsuzsa, ami Tandori Dezsőnél „Készülj Uram, nagy nyáridőd letelt”, Kosztolányi fordításában pedig így hangzik: „Uram, itt az idő. Oly hosszú volt a nyár”. Mindhárman nyitva hagyják a versindító gondolatot, hadd kandikáljon be a „nagy”, „hosszú”, tehát sokféle asszociációt megengedő nyár fénye. Kányádinál mindez zártabban, egyszerűbben, világos képben szólal meg: „Beteljesült. Bő nyár volt s vége van”. Nem az egyszerűbb megoldás, hanem az egyszerűbb nyelv híve.

A román irodalom fordítását már Kuncz Aladár és Gaál Gábor is egyöntetűen szorgalmazták, a húszas évektől kezdve sajátos feladat és lehetőség az erdélyi írók, költők számára. Tudor Arghezi kivételével (akinek kétkötetnyi versét lefordította) Kányádi viszonylag keveset fordít a román irodalom klasszikus/kanonizált költőitől. Van néhány Eminescu-, néhány Coșbuc-, Bacovia- és Goga-vers, a nagy modernista költők közül megjelenik pár vers erejéig Marin Sorescu és Nichita Stănescu is, de leginkább saját generációjának többé-kevésbé háttérbe szorult költőit fordítja. Úgy tűnik, a román irodalomból

A. E. Baconsky és Ioan Alexandru áll hozzá a legközelebb, az előbbi talán elmélkedő-álmodozó neoromantikus vágyódásaival, az utóbbi eleinte Lucian Blaga expresszionista költészetének fényét vissza-visszatükröző, majd ortodox miszticizmusba hajló verseivel. Ioan Alexandru *A csikó* című versének szüzséje, a költővel együtt születő, nevelkedő, majd tragikus körülmények közt elpusztuló és halálában szimbolikus hatalomra szert tevő ló motívuma a Kányádi féle költői magánmitológia egyik központi eleme. Baconsky verseinek, különösen nagyhatású, 1969-es *Hullák az úrben* című kötetének drámaivá sűrűsödő hangja, az idő motívumának hangsúlyozása, az összetett időkezelés fogja meg Kányádit. A versidő – írja a versek magyar fordításának bevezetőjében – „a konkrét történelmi idő rétegeinek a filozófiai s a mitológiai – bergsoni, prousti – idővel való egyszerre érzékelése, egy-egy verspillanatnyi egyszerre láttatása. Közönségesebben szólva: egymásba stilizálása. A megélt, az átélt s a megsejtett idő gyakori szimultán jelenlősége váltja ki azt a feszültségtöbbletet, melytől az egyébként sem szelíd szöveg végképpen verssé sűrűsödik.” A *Halottak napja Bécsben-től a Sörény és koponyáig* számos, ’70-es, ’80-as években írott Kányádi-versre találó a fenti megállapítás. Hogy a fordítás során hatott-e Baconsky (vagy mások) költészete a fordító Kányádiéra, vagy csupán ugyanabban az időben, hasonló léthelyzetben próbálkoztak az amúgy is metaforikus versbeszéd további utalásrendszerekkel való feldúsításával, inkább alkotástörténeti kérdés. Az olvasottak részünké lesznek, a fordítás pedig, mint már tudjuk, „lassított olvasás”.

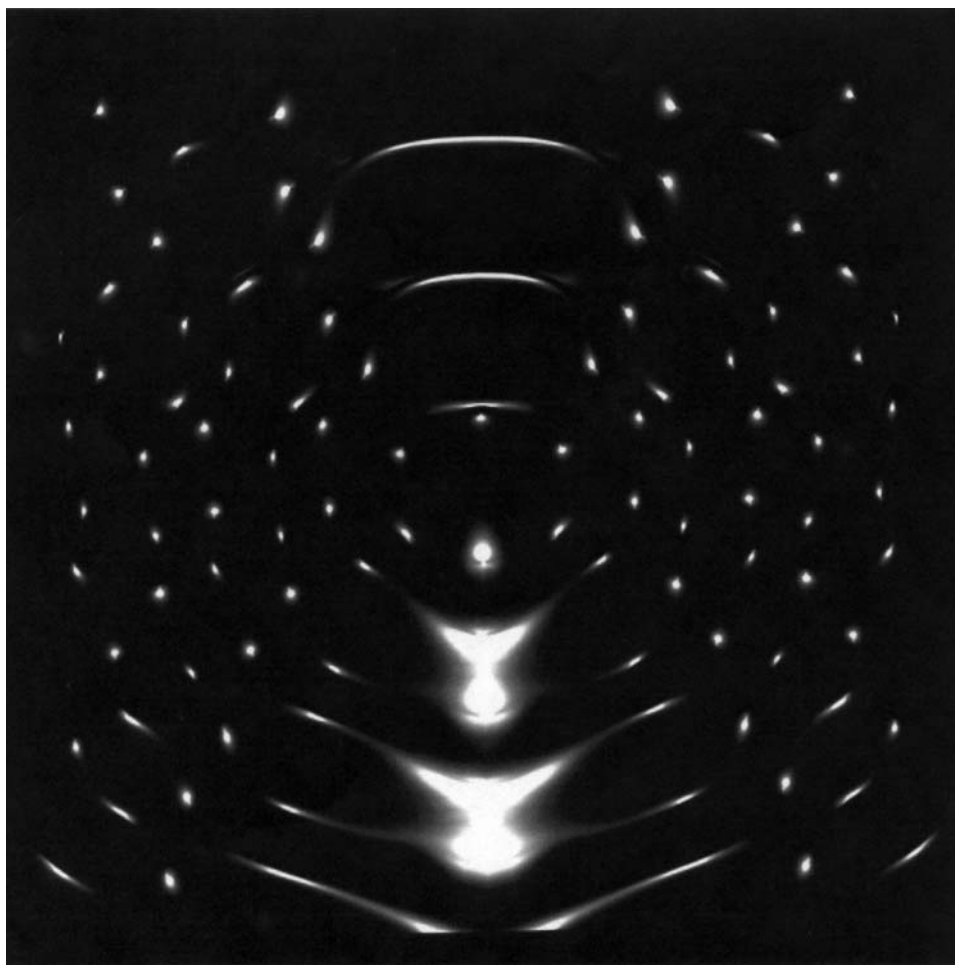
Az idegen (esetünkben román) nyelv és kultúra a maga rendjén szintén közvetítő szerepet játszik. A hatvanas évek második felében a román irodalom latinos vonzódása miatt más világirodalmi jelenségek felé tájékozódott, mint a magyarországi. Így Kányádi például éppen Anatol Baconsky olvasása és fordítása révén ismerkedett meg Borges verseivel, a kolozsvári költő, Victor Felea fordítása viszont a brazil Murillo Mendes felé egyengette az utat. Pontosabban nem is a latin-amerikai költők verseivel, csupán hangulati-képi világukkal ismerkedik a román költészet fordítása közben. A versek, költők világa titokzatos hajszálgyökereken, búvópatakokon keresztül érintkezik egymással, Borges verseit kézbe véve így ismerhet rá Kányádi a nemrég fordított Baconsky-kötetre. „Különben fordítottam én már ökelmét – írja a Borges-versekkel való találkozásáról Kányádi. – Fordítottam, még mielőtt a nevét hallottam volna, vagy bár egy strófát vagy csak egy sort is olvastam volna tőle. Amikor még azt sem tudtam, hogy a világon van. (...) Árnyak, labirintus, tükör, s az egész félhomály-hangulat ismerősnek tetszett. Hát persze, Baconsky! Egyazon kelléktár. Olyan finom hatás, annyira csak külsőséges, nem lényegi, hogy még hatásnak sem mondható.”

A Borges-versekkel való ismerkedés története jellemző példája annak, hogy mitől válhat különösen izgalmas vállalkozássá (és nem utolsósorban élvezetes olvasmánnyá) egy fordításkötet. A *Csipkebokor az alkonyatban* versei közé Kányádi beszúrta korábbi fordításköteteinek előszavait, a kötet pedig „rendhagyó, meztírlás jegyzetek”-kel ér véget, melyekből nem csupán a kötetben szereplő költőkről tudhat meg egyet-mást az olvasó, hanem a fordítóról, a fordításról is.

Kányádi Sándor szeret mesélni. Kezében a történetmorzsák, az első látásra egymástól távoli, össze nem függő események szép kerek történetté állnak össze. Ráérősen, a fordulatokat szépen kikanyarítva, a szálakat megpörgetve, a csattanókat kipattintva beszél el fordításainak történetét. Vagy jóval többet annál. A *Csipkebokor az alkonyatban* betétszövegeit (talán eretnek módon) legalább olyan érdekesnek tartom, mint magukat a fordításokat. Többségük remekül megmunkált műhelyvallomás, portré, esszé. Kányádi élvezettel mesél a fordítások háttértörténetéről, egy-egy szerzővel való személyes találkozásáról, különböző tréfás, szomorú, egzotikus utazásokról Párizsban, Buenos

Airesben vagy a votjakok földjén. Nem titkolt elégedettséggel eleveníti fel fordítói sikereit, például Nemes Nagy Ágnes örömét egy jól sikerült Rilke-versfordítása láttán, egy-egy nehezen fordítható sor által gerjesztett töprengéseit sem hallgatva el.

Kiválóan ért ahhoz, hogy egy-egy képpel, hasonlaltal személyes ismerősként mutassa be a fordított szerzőket. Így eltűnik a különbség halott és élő költők között, a túlvilágra való átlépés afféle kedves, játékos hazaérkezés, ahol Borgest Szerb Antal és Kosztolányi vezetik be a hatalmas, mennyei könyvtárba. Tudor Argheziről pedig, akivel egyszer személyesen is találkozott, azt állítja, hogy „leginkább egyik öreg nagybátyámra hasonlított, aki vasárnap délutánonként fehér ingben, fekete mellényben üldögélt annak idején a kapu előtt, s míg reszkető kézzel ostort font a köré sereglett gyermekek örömére, mintegy az ostorfonás melléktermékekül, csodálatos világot rakott össze a legkézenfekvőbb igékből. Bizonyára úgy ül most Arghezi is egy örök kapu előtt, gyönyörködik a tücsök nótájában, s ha alkonyattájt írni támad kedve, Gábor arkangyal gyűjti a gyertyát, cigarettáról maga Belzebub gondoskodik.”

Nagy Gábor

A szülőföld és az anyanyelv

(A nemzeti önazonosság keretei

Kányádi Sándor költészetében)

1. Részvét és idill kettősségétől a provincializmus dilemmává válásáig: a korai versektől a hatvanas évek végéig

A nyugat-európai nemzetek – és a kommunista diktatúra sorsában velünk osztozó közép-európai szomszédaink – modernitása elsősorban az én integritását kezdte ki (majd ennek következményeként a kisebb közösség, a család pozíciója rendült meg a társadalmi értékrendben), többnyire érintetlenül hagyva a nemzeti identitás 19. századi eredetű alapjait. Még a német nemzeti identitás is újra fölépülhetett az 1945 utáni nagy megrázkódtatás után. A magyar nemzet önazonossága ezzel szemben Trianon óta hetven éven át (természetesen a szocializmus évtizedeitől sem függetlenül) szinte csak morzsolódott. E porlódással szemben – nem feledve a vidéken élő kisközösségek, egyes tudósok és más művészeti ágak jeles alkotóinak szerepét – az irodalomnak volt a legfőbb védő, összetartó és újraalkotó küldetése. Külön feladat hárult a határon túli irodalmakra, azon belül is a legerősebb végvárra, Erdélyre. Kányádi Sándor költészete elsősorban a nemzeti identitásért folytatott harc révén vált nemcsak az erdélyi, de az egyetemes magyar irodalom egyik legjelentősebb értékévé. „... nem érezhetem magam itthon a szülőföldemen. Magyarságtudatom állandó feszültségben van hátrányos, méltatlan, megalázó helyzetünk tudatával. Az országban uralkodó hatalom nem fogadja el azt a tényt, hogy a többségtől különböző nemzeti közösségbe tartozunk, amely mind tagjai, mind kollektív léte érdekében nyelvi-kulturális-etnikai szempontból sajátos jogi kereteket kíván”¹ – írta Cs. Gyimesi Éva 1986-ban, alig néhány évvel a keleti blokk felbomlása előtt. Kós Károly azonban már 1921-ben meghirdette a transzszilvanizmus eszméjét, s „1973-tól már egyre nyilvánvalóbbá és általánosabbá vált a román homogenizációs törekvés”². Kányádi Sándor költészete a hatvanas évektől emel szót eltökélt keménységgel az erdélyi magyarság – és minden elnyomott nemzet – érdekében. A nemzeti identitás az ő lírájában elsősorban a szülőföld és anyanyelv kontextusában élhető meg, gondolható újra, válik megújuló, örök hagyománnyá.

A népköltészet és Petőfi Sándor, Arany János költészetének kevésbé szűrt hatását mutató korai Kányádi-lírát sem a kiforratlan poétika, sem pedig a sematikus újjvilág-hit nem tette alkalmassá súlyos és maradandó gondolatok megfogalmazására, még kevésbé vala-

¹ Cs. Gyimesi Éva: *Honvágy a hazában* = uő: *Honvágy a hazában*, Pesti Szalon Könyvkiadó, 1993. 143–144.

² Görömbei András: *Az erdélyi magyar irodalom magyarságtudatának elemei* = uő: *Irodalom és nemzeti önismeret*, Nap Kiadó, 2003. 45., ill. 54.

miféle etikai-erkölcsi alaptónus megalkotására. „Jóllehet gyakoriak a korai versekben a transzszilván helyszínek (...), ezek a megnevezések nem a külön erdélyi öntudat kinyilvánítói. A történelmi előzményekről és a geográfiai egységről a három nép testvéri együttélésére került át a hangsúly”³; több verse, így például a „Nagyküküllő nyilván az internacionalizmus eszméjét tükrözte csillogón, miközben a külön magyar önérzet autonóm törekvéseit kivetette magából”⁴. Nem véletlen, hogy Kányádi később megtagadta, életművéből kirotálta első két kötetét (*Virágzik a cseresznyefa*, 1957; *Sirálytánc*, 1957); így pályakezdése hasonló több nemzedéktársáéhoz, különösen Nagy Lászlóéhoz, Juhász Ferencéhez és Csoóri Sándoréhoz.⁵

Költészetének igazi nyitánya – akárcsak Ady Endre esetében – harmadik, *Harmat a csilgagon* című kötete 1964-es megjelenéséhez köthető. „Egyberostált versei”-nek könyve, a *Valaki jár a fák hegyén* is e kötet verseivel kezdődik. Szembetűnő azonban, hogy az első versek alatt gyakori az ’50-es évek közepi dátum, nem egy itt közölt vers 1955-ös, 1956-os. Ezek a versek nem kerültek be a költő első két, tematikus kötetébe. A szülőföld itt már nem pusztá kulisszája a jövőépítés üdvtörténetének. A *mi utcánk* a szegényes falu látványából nem a városi élet felsőbbrendűségére következett, a „füstös, mohás” faházak, a dib-dáb kerítések láttán a szeretet, a valahová-tartozás érzése erősödik. A leíró szakaszok utáni reflexió gondolati nyitánya a vers aranymetszéspontjára, a tizedik versszakra esik: „Innen csak indulni lehet, / s aki indul, visszajöhet.” Utána – a külsőségek ellenpontjaként – az erkölcsi tisztaság fogalmazódik meg a tisztesség és becsület kiemelésével, a tizenharmadik szakasz túlzásában kapcsolva össze a gondolati és látványelemeket: „mert itt még a sár is tiszta”. Az utolsó két szakasz egy újabb látványelem (a sarkon álló pózna) bekapcsolásával, az indítás játékos-tréfás hangnemében zárja a verset, keretes szerkezetbe zárva a dalt.

Az *Öreg kút az utca szádán...* elégikusra hangolt életkép, helyzetdal, amelyben egy kút-káván üldögélő megfáradt, eltűnődő öregasszony képe válik a szülőföldhöz, a falu közösségéhez hű ember emblémájává. E hűség nem hordoz heroikus tartalmakat; sokkal inkább tűnik sorsszerűnek, eleve elrendeltettnak, születés és halál keretében zártnak: „Nincs a kútban most annyi víz, / amennyit ő eddigelé / húzott reggel s estefelé. (...) Talán ezen, talán máson – / tűnődik az elmúláson. / Sokáig élt, nincs más bűne... / S ottfelejt magát ülve.”

A szülőföld mint emlékeink őrzője tematizálódik a *Megrozzant az öreg malom...* zsánerében. A „De más, de más, de más minden!” ráébredése a megállíthatatlan változásokra, az idő mindent átgúró természetére viszonylagossá válik a még mindig álló (bár korhadó) malom képében és az emlékezet természetében megnyilvánuló állandóság révén: „De a csókom megőrizték, / őrzik szelíd csobbanások.” Az *Udvarunkon öreg gerenda...* szintén a múlt időn tűnődik, az új házba be nem épített, kidobott öreg gerenda iránti részvét a zárlat finom utalásában válik a nemzedékek közti szakadék és mégis-összetartozás metaforá-jává: „Így tűnődtem, még mindig állva, / s borsódzó háttal ültem végül / apám mellé a gerendára.” A vers ars poetica árnyalatai („százados beccsel / faragta az a régi mester / életműnek volt tartozéka / ez a kimustrált vén gerenda”) a hagyomány iránt érzett felelősségre való ráébredés jeleit mutatják. A gerenda fokozatosan töltődik fel a metaforikus jelentéstartalommal, az építőanyag-alkotórész-műalkotás(rész) jelentésmódosulások révén. E folyamat mögött az építmény-műalkotás viszonylag szokványos fogalmi metaforája rej-

³ Kődöböcz Gábor: *Hagyomány és újítás Kányádi Sándor költészetében*, Kossuth Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2002. 29–30.

⁴ Márkus Béla: *Írók és kora. Vonások Kányádi Sándor portréjához* = uő: *A betokosodott kudarc*, Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1996. 11.

⁵ Vö. uo. 7–8.

lik, s e szerkezetben a korhadó gerenda a műalkotás részeként a hagyomány (Kányádi-kifejezéssel élve a „viseltes szók”) metaforája.⁶ Rokon ebben az *Udvarunkon öreg gerenda... a Bot és furulyával*, amely egy ma már archaikus – de a vers írásakor is eltűnőben lévő, veszélyeztetett – mesterség kellékeiben fogalmazza meg a hagyomány és a mesterségbeli tudás (amely részben szintén áthagyományozódó) vezérelveit a művészetben: „Az ember ott kezdődik, / és ott a pakulár, / ha jól fogja a botot, / s ha szépen furulyál.” A bot elvesztése a biztonságérzet megrendüléséről tesz tanúságot; így a bot szerepe is a furulyáéra marad, azaz előttünk a védtelen, csak művészetére, anyanyelvére támaszkodható költő – Kányádinál később oly hangsúlyos – gondolatának előképe: „Aztán fönnakadt egyszer / a bot egy almafán. – / Így lett botom is egyben / szép, füstös furulyám.”

E korai versekben a szülőföld és a költő kapcsolatát az egymásrautaltság, a részvétből, szánalomból táplálkozó hűség jellemzi.⁷ Összegezhető e kapcsolat úgy is, mint a *Két nyárfá* virágének-ihletésű szép szerelmes versében: „Ha nem volnék, te sem volnál, / én sem volnék, ha nem volnál. / Vagyunk ketten két szép nyárfá, / s búvunk egymás árnyékába.”

Ritkábban, s mindig a gyermekkor iránti nosztalgia révén kap idillikus színt a szülőföld, a fölnevelő közeghez való kötődés. A *Gyermekkor* című vers „a megszépítő emlékezés lélektani törvényének természetrajzát, történetét adja”⁸. A nyolcsoros, szimultán verselésű – jambikus, illetve 5/4, 4/5-ös ütemezést váltogató – kis dal a metaforák asszociációs mezejével is fölerősített komor élmények hatását minősíti mulékonynak, a gyermekkor magát láttatva a verszáró biblikus kép idillikus keretében⁹: „S mindez úgy tűnik – most, hogy emlék –, / mintha egy tisztás szélén mennék / fűtörészve, hol alkonyatkor / ózek ittak ezüst patakból.” A *Hajnaltájt, hazaballagóban* szintén egy biblikus eredetű metafora erőterébe vonja a gyermekkori emléket idéző látványt: a város kockakövein szaporázó juhok váratlan, szokatlan képét. Itt is alaphangoltság a részvét: „a bocskorok szusszanása / adta tudtul szánni való, / gyámoltalan vonulásuk.” A juhnyáj idegensége a városban a lírai alany lelkivilágában átfordul, s azt a hangulatot idézi fel, milyen otthonos volt a költő gyermekkorában a falu. A juhnyájhoz a szegénység nyelvi attribútumai társulnak, az ígés és jelzős szerkezetek mind a gyámoltalanság, törődöttség kifejezői.¹⁰ A zárlatban azonban – „És azóta tudom, látom: / a vénülő csobán karján / az a gyöngye, alvó bárány, / az volt az én ifjúságom” – a krisztusi szereppel az egyik legrégebbi hagyomány és legerősebb közösség-összetartó erő kapcsolódik a szegényes sereglet képéhez. Ez az allegorizáló metafora hirtelen új dimenzióba helyezi a látványt és a hozzáfűzött reflexiót. „Pontosan érzékelhető, hogy az összetettebb életérzés, világlátás a leírások tenge-lyébe egy metaforát állít, s az nagy fényvel vonja be a verset.”¹¹

A hatvanas évek közepétől differenciálódik Kányádi verseiben a szülőföld motívuma. Míg a *Léggömb* és a *Nosztalgia* (s részben nagy látomásos létösszegző költeménye, a *Fától*

⁶ E metafora-értelmezés a metafora kognitív magyarázatán alapul. A módszer ismertetését lásd Tolcsvai Nagy Gábor: *A metafora alakulástörténete a magyar lírai modernségben (Történeti tipológiai vázlat)* = [szerk. Bednancs Gábor – Bengi László – Kulcsár Szabó Ernő – Szegedy-Maszácz Mihály:] *Hang és szöveg (Költésztörténeti kérdések a lírai modernségben)*, Osiris Kiadó, Budapest, 2003. 26–61.

⁷ Görömbei András finom megfigyelése szerint Kányádi ez idő tájt írt életképei közül azok a legjobbak, amelyekben a lírai részvét szólal meg. „Ezek mutatnak előre a későbbi nagy portréversek felé.” In: *Kányádi Sándor fekete-piros táncai* = uő: „Ki viszi át...?”, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1986. 351.

⁸ Pécsi Györgyi: *Kányádi Sándor*, Kalligram Könyvkiadó, 2003. 53.

⁹ Vö. uo.

¹⁰ Vö. uo. 54.

fáig is) még a gyermekkor terepeként, az elveszített Édenként értelmezi („ó, hogy szeretném látni / gyerekkorom gyönyörű kék eget” – sóhajt föl a jelenkor komor árnyaival viaskodó *Léggömbben*), a T. Á. *sírfára*, a cím utalása révén, már a kulturális hagyomány gondolatkörét kapcsolja hozzá: „Kívánhat-é ember többet: / derékaljnak szülőföldet / s két cserefa tömött árnyát / szemfedőnek.” A jeles román költőtársnak, a Kányádi által fordított Ioan Alexandrunak ajánlott *Könyvek s kolompok* között kettős hagyományt kapcsol össze: a könyvekben őrzött kulturális és az őseinktől örökölt élettapasztalat, életbölcse-ség hagyományát. Szembeállításuk nem kizáró jellegű: „a szellem plafonig magasló polcai” a szoba „egyetlen bútora”-ként a szűkebb közeg otthonosságát hivatottak megteremteni. A legégetőbb kérdésekre azonban nem adhatnak választ. Kányádi nem nevezi meg ezeket a kérdéseket, csupán ahhoz ad útmutatást, honnan remélhetjük a válaszokat. A „csengettyű-beszéd”-et, a „kis kolompot”, az „anyókat, az édest” idézi: az értelemmel szemben, amely „éppúgy, mint őseink / korában – védtelen”, az ösztönös, a lelki, a transzcendenshez még kapcsolódó otthonosság terepére hivatkozik. A zárlatban gyönyörű természetességgel békíti össze a két szférát, a kultúrát őrző, de asszonyisággal átítított szoba és a tágabb valahová tartozást jelentő, de a barbár erők fenyegetésével is terhes természet képében:

*Egyelőre még,
bölcsek s koporsók között
télblábolva sután,
segítsz nekem s én segíték neked,
hogy vállra vegyem, s hogy vállra vegyed,
akár a zsákot hajdanán,
a világegyetemet,
míg a szomszéd szobából
szendergő asszonyod
a csönd kis résein
szelíden átszuszog,
míg majdnem virradatba
mordul és vakog a
farkassal vemhes
komondor-éjszaka.*

Ioan Alexandru és Kányádi Sándor rokonsága létszemléletük hasonlóságából fakad. Kányádit Alexandru példája is „megerősíti abban, hogy a fundamentumok otthon vannak: a nyomorúságos, a világ számára elborzasztó viskókban, a juhok mellett, de ahol a világ minden nyomorúságával együtt is organikus egészet képez, s egy leheletfinom pókháló mindig a transzcendenshez köti az embert.”¹² Európa és Nagygalambfalva dilemmája intertextuális síkon is megjelenik: József Attilát idézve a világba vetettség miatti szorongás fejeződik ki, az Illyés Gyula fordította román népballadából, a *Báránkyából* származó szövegtörmelékben a kisközösséghez, a családhoz, áttételesen a transzcendenciához való kötődés kap hangsúlyt. Úgy érvel a provincia mellett – Homérosz, Shakespeare, Blaga és Rilke hívatik tanúnak –, hogy Európa kulturális örökségéről sem mond le (mondhatni, a vers modern hangszerelése, intertextuális szövegalakítási módja, a jambizált-rímes szabadvers forma is a nyugati modernség része).

¹¹ Görömbei A.: *Kányádi Sándor fekete-piros táncai*, 352.

¹² Pécsi Gy. i. m. 82–83.

Élesebb európaiság és provincializmus szembeállítását a *Harangozóban*. Itt azonban már a város konkrét fenyegetettsége, a szülőföld iránti erkölcsi elkötelezettség hívja ki a költői én felelősségteljes, őrző-védő („valami ősi / nosztalgia miatt, / s mert ez a dolga, őrizi / az omladó falat”), illetve a veszélyre rámutató magatartását: „Dél van. Meghúzzom sorra, / hogy tegyek valamit, / közömbös Európa / öblös harangjait.”

2. Provincializmus és egyetemesség: Szürkület

A *Szürkület* (1978) kötetet a korabeli kritikusok és a mai tanulmányírók is egyöntetűen a beérkezés, kiteljesedés könyveként értelmezték. A kötet alaptónusát, azt a módosulást, amit Kányádi hozott, szintén egybehangzóan határozták meg. Görömbei András szerint a hatvanas években kiküzdött drámai személyesség itt „a szűkebb közösség gondjainak vállalásával, az ezzel való azonosulással válik még drámaibbá és összetettebbé”¹⁴. Márkus Béla a kötetre jellemző költői magatartást vizsgálva állapítja meg: „megveti az eszményeket feladó önelégülteket, a közönséget önnön alkotási nyavalyáikkal traktálókat, a mások kínjai iránt érzéketleneket. (...) Kányádi eszménye a kételyek tisztítótüzeben megedződött, Adyval szólva: a versbe csak legtisztább énjét átemelő, az »egyírányú« utcában »szembe« menni is bátor krónikás.”¹⁵ Szakolczay Lajos szerint „a személyes, egyszersmind a kisebbség kiszolgáltatottságát is mindennél jobban magukban foglaló vereségek”¹⁶ is hozzájárultak a költő hangjának megkeményedéséhez, radikalizálódásához. Pomogáts Béla is azt emeli ki, hogy ez a „népi hagyományokat és modern formaképző elveket egységbe foglaló líra (...) a fájdalmas közösségi és történelmi megrendülések nyomán születik”¹⁷. Pécsi Györgyi monográfiája „Önként vállalt provincializmus”¹⁸, Kődöböcz Gáboré „A transzszilván tradíció és a szülőföld-mítosz újragondolása”¹⁹ fejezet cím alatt tárgyalja e könyvet.²⁰

E szülőföld-líra részben örököse Áprily Lajos, Jékely Zoltán tájírójának, része a hasonló tárgyú kortársi lírának (Farkas Árpád, Király László verseinek), és részben folytatója, részben megújítója az illyési költői alpmagatartásnak. Amennyiben e tájíró, földúsulva a fokozott fenyegetettség-érzés kiváltotta megőrző, óvó szándék elkötelezettségével, érdeesebb hangoltságú az elődökénél, a kortársakétól is különbözik egyetemes és provinciális állandó összemérésében, s abban, hogy a provinciálisban meglett otthonosságot etikai, erkölcsi alapigazságként éli meg. Olyan, az identitást stabilizáló rendként, amely az ősök üzenetét közvetítve kapcsol össze a koroktól független transzcendencia igazságával.

A *Valaki jár a fák hegyén* cikluskompozíciója felbontja a *Szürkület* eredeti rendjét. Néhány vers a cenzúra miatt nem jelenhetett meg az 1978-as kötetben, ez is indokolja a változtatást. De a költő értékpreferenciáinak hangsúlyeltolódása is nyilvánvaló. A költői sze-

¹³ Vö. uo. 83.

¹⁴ Görömbei A.: *Kányádi Sándor fekete-piros táncái*, 365.

¹⁵ Márkus Béla: *Bot és batyu (Kányádi Sándor: Szürkület)* = uő: *Magányos portyázók*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1989. 157.

¹⁶ Szakolczay Lajos: *Erkölc és szenvedély (Kányádi Sándor lírája)* = uő: *Korfordaló*, Széphalom Könyvműhely, Budapest, 1998. 37.

¹⁷ Pomogáts Béla: *Közösségi üzenetek (Kányádi Sándor hatvanéves)* = uő: *Leletmentés (Tanulmányok és kritikák erdélyi írók műveiről)*, Közok Kft., Budapest, 2000. 107–108.

¹⁸ Pécsi Gy. i. m. 95.

¹⁹ Kődöböcz Gábor: *i.m.* 89.

²⁰ A kötet recepciójának részletes ismertetéséhez l. Pécsi Gy. i. m. 97–101.

rep és küldetés dilemmáit élesen fölvető *Versek a vers körül* ciklus elkerül a kötet éléről, így a hangsúlyos önreflexivitás, a szerepprobléma helyébe az erkölcsi-etikai helytállást, a szülőföld és anyanyelv iránti hűség parancsát exponáló versek kerülnek. (Részben ez a szerkesztésmód érvényesült már a *Vannak vidékek* 1992-es válogatott verseiben is.)

A *Szentjánoskenyér*-ciklus nyitóverse, az *Üzenet pásztortűzhöz estéli szállásra* még nem elég karakteres felütés: az 1956-os vers túlbeszélő, didaktikus, értéke néhány bensőségesen szép részletben mutatkozik meg: „Hadd lássam a székely hegyek / bükkös, fenyős kéklő ormát, / ahonnan már, amint hittem, / csak egy lépés a mennyország.” Talán a magyarországi forradalom híre növelte a költő reményhitét, tenni akarását ily kétely nélküli küldetéstudattá: „Én pedig itt szilajítok / száz új csikó-gondolatot, / olyanokat, kiknek háta / nem tűr nyergét, nem áll hámba, / kipányvázni ne lehessen, / béklyót egyik se szeressen, / a patáik dobogása, / a sörényük lobogása / tüzet vessen, merre járnak.” Nyilvánvaló az 1964-es *Ketrecben* illúziótlanságával alkotott kontrasztja: „Hidd el, legolcsóbb bendő- / töltő – az ember. / Ne gondold az önmagát öklendő / történelemmel. // Ne bántson, hogy fölfalatásom / csüggedten nézem; / hogy túl korán születtem, / ez az én tévedésem.” Az 1969-es *Jó szánút, jó fejsze...* pedig már metaforikusan kapcsolja a szülőföld képeihez a fenyegetettség érzését, az üres vagy bizonytalan, vészterhes jövőt: „Nagy havas, nyugalmas, / csöndje is hatalmas: / akár a jövődő, / hallgat a szálerdő.”

Az *Érzelmes költeményben* már nyoma sincs a közösség megváltójaként értelmezett költői szerepnek. Éppen fordítva: a „huszonegyedik századi / szelíd kecskepásztor”-hoz fordul, őrizze meg emlékezetében. A költőt, aki tudott „egy könyvrevaló / dülő- és hátranevet”, s aki e provinciális ismeretet összemérhette a világjárók tapasztalataival: „álltam az ararát lábánál / a vezúvon s az empire state / building tetején / falut fűthettek volna / kézfogásaim szétosztott / s kapott melegével”. Hogy aztán már a világlátottsággal felvértezve tudjon választani. Az óceántól a földhöz (*Mikor szülőföldje határát megpillantja*), a forráshoz tér meg: „emlékezzél meg hát rólam is egyszer / (...) szelíd kecskepásztor / mikor bicskádát tekintintva / nekihasalsz és jót iszol / a forrásból”.

Epigrammatikus változatban jelenik meg ugyanez a gondolat az *Egy zarándok naplójából* kis versében. A „nagyvilág / csodálni-valóan szép” katedrálisainak ellenképe a gyermekkori otthon öreg temploma – s a zarándok választása ez utóbbira esik. A zarándok itt szinonimája az írástudónak, akinek azonosulása és felelősségvállalása az útra bocsájtó közösséggel – „nem stilizációból épül, hanem tiszta morális parancsból”²¹. Ezért nem magyarázzák soha logikai érvek e választást. A kulturális örökség, az eleink megteremtette hagyomány iránti tisztelet és szeretet nem mondatik ki, de átélhető a versek utalásrendszerében, metaforikus és retorikai felépítettségében. Mint a Jékely Zoltánnak ajánlott *Egy csokor orgona mellé* hangszimbolikus játékkal, a népi vallásosság bensőségességével átítított kezdő soraiban:

*orgonaszó orgonaillat
önkarikás ablaktányérok
lépesméz-ízű zsoltár
életem pünkösdi-évszaka
lelkem pünkösdi itala
máig zsongító óborom
nyelvem petőfi sándora*

A tájhaza élményköréhez szorosan kapcsolódik a kulturális örökség számbavétele. A *Szürkület* portréversei a kulturális örökség változatait szemlélve mutatják fel a nemzeti identitás gazdagságát, összetettségét. „A költőelődökhöz (...) írott portrékban, illetve a

²¹ Uo. 116.

peregrinus őseit megidéző példázatokban a tradíció(k)hoz való kötődés sohasem általánosságban, hanem egy bizonyos értékrendhez s követendő magatartáshoz való programszerű kapcsolódásként jelenik meg.²² A *Kós Károly arcképe alá* a transzszilván eszme egyik szellemi atyjára emlékezik: „Hajlékot Istennek, / hajlékot embernek / kőből, fából / házat, / raktál a léleknek / kőnél, cserefánál / erősebb igékből / várat.” E kis részlet hatásszerkezetének alapja az adjunctio (közös állítmányhoz kapcsolódik két különböző jelentésű egység): a késleltetett „raktál” érvényessége hátra is, előre is azonos értékű, dacára az első konkrét, a másik átvitt értelmének (mármint az igékből rakott vár metaforikus voltának).

A prózaversekbe foglalt portrék különös darabjai és külön értékei Kányádi lírájának. E ritmikailag már-már kötött, mindig egy-egy metaforikus mag köré épített (tag)mondatokból építkező szövegek egymást kiegészítve, egymást erősítve alkotnak szinte külön egységet a kötet versei közt. A látás, nézés, szem; a szavak, illetve a (szülő/anya)föld képzeteit összekapcsolva építkező²³ *Illyés Gyula* című vers úgy fogja össze az illyési emberi-alkotói horizont egészét, hogy azt sors- és példázatterékű modellként képes felmutatni. Egyrészt az anyanyelv iránti alázat példájaként: „Ha van a szavaknak edzőpályájuk, akkor a magyar szavaké jelenleg az ő szűkre húzott szeme sarkában van. Ott tanulnak fegyelmet, pontos erő- és önismeretet” – kezdődik a vers. E nyelv szavainak elevenességét, földből (megélt tapasztalatból) vétettségét és etikai funkcionáltságát hangsúlyozza: „Láttukra a könyvtárak magukbalustult kövér baglyai, a szótárak is jóleső borzongással és tisztelettel szorulnak összebb a polcokon. Ámuldozhat a lyukkártyákkal passzián-szozgató stilsztika, hogy ezek a mindenünnen hazagondoló igék mennyire a hajdani mesterlegényeink szemével járták, járják be a világot. Nem a kaland, az alkalmi bravúr, hanem a fogások tenyérbe, ujjbőgybe honosításának vágya talpaltatta végig velük Európát.” Mint Kós Károlyhoz is, az építés, a lakhatóvá tétel képzetei kapcsolódnak Illyés munkásságához: „Egyébként a földön él, teljes mivoltában. Egy darabka földön, aránytalanul nagy égbolttal a feje fölött. De az ege is lakható. Beépítette.” A nemzet fenyegetettségének, kataklizmáinak metaforikusan a szülőföldhöz kapcsolt képét, a hasonló példázatot sugalló *Kómtűves Kelemen* balladáját is fölillantva, az illyési helytállás ellensúlyozza: „Rengésálló téglákból rakta, hogy állna akkor is magas Déva vára, ha netán talpunk alól, fejfaink alól elfordulna a föld.”

Kányádi Sándor lírája a közösségi megmaradás biztosítékait az anyanyelv, temető, iskola, templom motívumhálójában látja.²⁴ A *Kufsteini grádicsok énekét* idézve – „Nyelvébe, nem húsába vágott a lác” – írja monográfiája, hogy Kányádi Sándor, amikor „megírja portréverseit (...), egy jellegzetes, századokon átívelő közép-európai értelmiségi magatartásformának a folytonosságát vállalja, azét, amely szintén erkölcsi kötelességének tekintette az anyanyelv és a népet szolgáló tudomány művelését.”²⁵ Az *Apáczai* zárata hármasként metaforikus viszonyításban értelmezi az anyanyelv szerepét az erdélyi kisebbségi helyzetben: „egyetlen batyunk botunk fegyverünk / az anyanyelv”. Anyanyelv, templom, temető motívumkörét fogja egybe szuggesztív tömörséggel a *Majd* öt soroskája: „nyelv nélküli / nagy harang / lesz a csönd / s valaki lassan / leborít vele”. A nyelv paranomasiás (azonos vagy hasonló hangzású, de különböző jelentésű szavak összekapcsolásán alapuló) játéka – a harang nyelve és egy közösség anyanyelve – vonja össze a közösség kohéziójának két elemét, a kommunikációt, tá-

²² Kódöböcz G. i. m. 130.

²³ Vö. uo. 131.

²⁴ Vö. uo. 97.

²⁵ Pécsi Gy. i. m. 108.

gabb értelemben a megmaradást lehetővé tevő anyanyelvet és a közös vallásos hitet. A nyelv nélkülség egyszerre jelenti a harang (mint Isten szava) és egy közösség elnémulását. Így lesz a mindent beborító csönd egy nép végső elnémulását, pusztulását bebetetőző „aktus”.

Részben az anyanyelv allegorikus előképeként is értelmezhető a *Fekete-piros*ban megidézett tánc: „Még a nyelv előtti ködből / teremti újra – az ösztön?” – kérdezi a vers a közösségteremtő, folklorisztikus hagyományt ébren tartó, otthonosságélményt adó tánc látványához fűzött reflexióban. A vers több korábbi Kányádi-motívum gyűjtőmedencéje. A táncolókat körülvevő világ idegenségét a *Fától fáig* kompozícióját záró ecet biblikus képével teszi érzékletessé: „Fejük fölött neon-ág, / csupa világ a világ! / Ecet ég a lámpában, / ecet ég a lám-pá-ban.” A tánc archaikus eredetét az *Illyés Gyulából* ismert motívum szemlélteti: nyelv-előtti ösztön hívja elő a táncot, „Akár a szemek mandula- / metszését az anyaméh / szent laboratóriuma?” A tánc népdaltörredékekkel vegyítve a *Poéma három hangra* egyik darabjában, a *Lakodalmas*ban is megjelenik. A tánc mozdulatai „egy nép küzdelmeit jelölik alapelemekre egyszerűsített formában, a szín-szimbolikával is élet és halál örök esélyeit sugallva.”²⁶ Fontos megállapítás, hogy a fekete-piros – hagyományos jelentéslehetőségein túl – „az erélyiség szimbóluma is”, s általa „a régió, a local sajátossága kap nyomatékokot.”²⁷ E régió, e nemzet alávetettségét, fenyegetettségét sugallják a vers egyes képi elemei. Ahogy járnak: „Míntha járnak tuta-
jon, billegőn, / járnak süllyedő háztetőn, / alámerülő szigeten, / úszó koporsóföde-
len.” A négy tagmondat három melléknévi igeneve a biztonságból a bizonytalanságba, tágabban az életből a halál felé tartó mozgást fejez ki – a negyedik tagmondat igeneve („úszó”) már semleges irányú mozgás –, mert ami végzi, a koporsófedél, az a halál kel-
léke. A fenyegetettségre, az elharapott, titkolt nyelvire, kommunikációra utal a dallam szagatottsága-bizonytalansága: „föl-föllobban / egy-egy dallam, / s mint a gyertya a huzatban / kialszik”. S a fenyegetettséggel szembeni, annak ellenére való helytállás, közösségi összefogás erkölcsi példázata szólal meg a lányok tartásában: „szembenézve / sose félre” járnak, s „e mozdulat-ország” adását a közösség tagjai „titkos adó-vevők”-
ön „fogják, folyton sugározván, / az egyazon vér és velő / hullámhosszán”. A leírás, az ehhez fűzött költői meditáció, reflexió és népdaltörredékek hármasságából épülő vers²⁸ lazán kezelt, a tánc ritmusát gyorsításokkal-lassításokkal, hol trochaikus, hol jambikus-anapestikus verslábakkal színező felező nyolcasai²⁹ a kommunikáció elemi – nem nyelvi – szintjén is hűen idéznek meg egy nonverbális, archaikus kommunikációs módot, a néptáncot. Így tud szólni egy archaikus gyökerű, „mitikus nyelven (...) az erdélyi magyarság megpróbáltatásairól”³⁰, az e léthelyzettel szemben kialakított közösségi magatartásról.

A külszínen más, eredetét és lényegét tekintve hasonló mozdulat-országot elevenít meg a *Három vers Veres Péter emlékének*. Az *Ahogy az aratók* a megszokásból rítussá, rítusból egy közösséget jelképező magatartásformává nemesedő, ősi eredetű mozdulatok részletezésével írja le szinte filmszerű elevenséggel a parasztokat. A külön szakasszá kiemelt reflexió – egy jellegzetes, a későbbiekben egyre hangsúlyosabbá váló motívummal, a haranggal³¹ – a költői szerepet is a parasztok életkörülményeit meghatározó szférába

²⁶ Görömbei A.: *Kányádi Sándor fekete-piros táncai*, 373.

²⁷ Pécsi Gy. i. m. 119–120.

²⁸ Vö. Pomogáts Béla: *Megtartó hagyomány = uő: Kisebbség és humánium*, Tankönyvkiadó, Budapest, 1989. 198.

²⁹ Vö. Móser Zoltán: *Jászol és koporsó*, Tiszatáj, 1989/8. 49.

³⁰ Pomogáts B.: *Megtartó hagyomány*, 195.

helyezi, s a váteszi segítségnyújtás esélyével együtt vonja meg tőlük a vallás vigaszát is (e megvonást hangsúlyozza a harmadik-negyedik sor szótörése is):

*mit is adhatnék én nekik
mikor az esti harangszó is
egy-két kondulás után abba-
hagyja*

A második vers – *Akik a képből mindig* – iróniája a kívülrekedtség állapotát tudatosítja, száraz, lakonikus végérvényességét viszont ellensúlyozza a záródarab, az *Eső* poétikus lágyága, finom bensőségessége.³² A szárazságban elcsigázott, „bódult föld” elernyedése az esőben olyan érzést vált ki a (parasztokkal azonosuló) költői énből, mint „a szerelem gyönyörű / nap-éjegyenlőségei”. A költő részvállalása a parasztek érzéseiben, a paraszteké az anyaföldéiben: ez a hierarchikus együvé tartozás, egymásra utaltság Kányádi Sándor költői magatartásának egyik legfőbb etikai parancsa. A befejezés finom erotikája ugyanakkor – lévén a föld, Gaia istennő a kedves – sok ezer éves „kulturális hagyomány véráramába kapcsolja az aratókat, s visszaadja a *georgiconnak* azt az öntudatot, méltóságot, szakrális rangot, amitől a századelő meg a szocializmus nyomora, dolyfe megfosztotta a *parasztot*” (kiemelések az eredetiben).³³

Hasonló indíttatású a *Takaróruha*. A parasztoktól ellesett példa itt nyelvi; a paraszti nyelv eredetiségéről, elevenségéről van szó: „akkorakat kacagsz mint egy-egy takaróruha” – kezdődik a vers, s a költő többszörös metaforikus áttétellel forgatja meg a szót: a kacagásból „kedvem maradék kenyere” kanyarítja, s azt, „hogy / ki ne száradna mindig abban a fészkerben hal- / lott valamikori takaróruhába göngyölgetem”. A kacagás, a (jó)kedv, kedély a kenyérral viszonyítva árnyalatnyi transzcendens tónust kap, s ennek értékét, megbecsülendő voltát a „göngyölgetem” óvó gondossága emeli ki. Úgy szól a vers – egyáltalán nem didaktikus, inkább találttárgy-szerű – példázatossággal a magyar nyelvről, hogy azt megneveznie sem kell.

Az itt képi érzékletességgel kibontott gondolat axiomatikus-epigrammatikus összefoglalója a *Játszva magyarul*: „aki megért / s megértet / egy népet / megéltet”. Az ért-értet fokozatosságán, az aki-népet hierarchiáján és a megértet-megéltet paranomasiáján alapul a vers hatásszerkezete.

A *Szürkület* egyik jellegadó, kiemelkedő darabja a *Mikor Janus elhagyta Páduát*. Az epikus magból kibomló vers lelki folyamatrajz: annak végigkövetése, miként ébred föl Janus Pannoniusban a szülőföld iránti szeretet, fölváltva a tájhoz, ideiglenes otthonhoz való, kulturális eredetű kötődést. Bár a parancsot az indulásra már magyarul adta ki (Kányádi remekül építi fel a lelki átalakulás fokozatosságát), a tengertől búcsúzva Janust „Rázta a zokogás, mint egy gyermeket.” A „gyermekkor apróka hírnöke”, egy felröppenő katicabogár mozdítja ki ebből az állapotból. Pszichológiailag is hiteles, ahogy Kányádi a jelentéktelennek tűnő mozzanatokból bontja ki az emlékezet, az ösztönök mélyére rejtett hazaszeretet érzését. Az először empirikus valójában, majd a gyermekkor metaforájaként értelmezett katicabogár végül a nemzeti fenyegetettséget és összetartást idéző régi gyermekdalocska motívumaként tér vissza:

³¹ L. például a kötet *Hunyadi* című versét: „Sírja üres akár a / megváltóé / de késik a húsvét // hiába esdi minden / áldott délben / a harangszó”.

³² Vö. „...a nehéz anyagszerűséget a harmadik, befejező rész eloldja a gravitációtól.” Pécsi Gy. i. m. 118.

³³ Uo.

Melegség bizsergett végig Januson. Hallotta, hogy a lovasok énekelnek, s a bakon dúdolgató kocsis köpönyegének két, vállból aláfutó hátvarrása hirtelen a Dunára s a Tiszára emlékeztette, és a bal derékban az a gyűrődés mintha a szelíd ringású Dráva lett volna. Kitarotta kezét – Katalinka, szállj el, jönnek a törökök... – s a megbiztatott bogár elrepült. – Mestrében meg sem állunk – szólt elé a kocsisnak. – Megyünk, amíg csak bírják a lovak.

A vers első felében még Paduát áldón emelte fel kezét Janus. A zárlatban, ahogy kitarított keze küldi haza a katicabogarat, úgy küldi őt a hirtelen megtalált nemzeti öntudat haza, szülőföldjére.

Párverse, mert a cím szintén Janus Pannoniusra utal, a *Mikor szülőföldje határát megpillantja*. Az archaizáló cím a vershelyzet pontos meghatározása: pillanatot vetít előre, ám a hat rövidke sor e pillanat előzményeit (Kolumbusz története révén a világban bolyongást, a tapasztalatgyűjtést idegenben) éppúgy fölillantja, mint belső megképződésének folyamatát. „A szív a tökéletes érzelmi azonosulás, a feltétlen elkötelezettség és odaadottság kifejezésére szolgál.”³⁴ A 'szív mint árbockosárból kiáltó matróz' metafora intenzitását nemcsak eredetisége, a jelentésmátrixok közötti nagy távolság, a leképezés sűrűsége (a jelentésegységek közti egyezések mértéke) adja, hanem a metaforának az egész versre kisugárzó hatóköre: az árbockosár része a kolumbusz, matróz, óceán szavak jelentésmátrixának, felidézi ugyanakkor a szív jelentésmátrixához tartozó bordakosár szavunkat, ahol a szív úgy helyezkedik el, mint matróz az árbockosárban. Még a matróz izgatott, földet hírelő kiáltását is pontosan idézi a felindultságtól fölgyorsuló szívverés dübörgése. S ahogy a matróz feladata a tájékozódás, az eligazodás az óceán roppant végtelenségében, úgy a szülőföld (újra)felfedezése is csak a szív irányítása által lehetséges. „A valahova tartozás tudata, az otthon levés biztonsága ugyanis a személyiség identitását, a világban és a létben való eligazodás képességét jelenti.”³⁵

A második szakasz a szállóigék tömörségével, a fókuszált szó ismétlésével teszi egyértelművé: „a szülőföld etikai, ontológiai, önismereti axióma, abszolút viszonyítási pont”³⁶.

Kányádi a hetvenes évektől méri fel mind tudatosabban és erőteljesebben a szülőföld pusztulásában-pusztításában megtestesülő fenyegetettséget. Az *Öreg ének* a nyitányban még a gyermekkort allegorizálja az „omladó falú cinterem / repedt hangú torony” képeivel, a vers második szakasza azonban, a történelmi idők, a királyok emlegetésével a magyar nemzet hányattatásainak és morzsolódásának szimbólumává avatja a pusztuló vár képét. Itt is a transzcendens szféráig ható romlásként-rontásként éli meg e folyamatot a vers illúziótlan zárlatában: „bim-bam bim-bam / mindenütt csak sír van”.

Másutt a helytállás parancsa váltja fel a kétségbeesést, s ez az, ami Kányádi Sándor költészetében a *Szürkület* kötettől kezdődően mindvégig felülkerekedik a reménytelenség föl-föltoluló hangjain. A *Vajon* a néphiedelemhez fordul magyarázatért e magatartás eredetének megértéséhez. A legerősebb kötődés, az anya és gyermeke közötti kapcsolat ereje sugárzik át abba a morális parancsba, ami a tágabb közösségért való kiálásra is készíti:

³⁴ Kődöböcz G. i. m. 101.

³⁵ Uo.

³⁶ Pécsi Gy. i. m. 114.

*vajon ha anyatej helyett
ha édesanyám emlői helyett
dadaemlőn vagy éppen
póttejen cseperedtem
volna karonülővé
ágaskodtam volna emberré
ó vajon akkor is
így harapnék a jussoméért
a jussunkért vajon*

A szülőföld- és anyanyelv-mítosz újragondolásával megértett provincializmust az egyetemeség ismeretében vállalja a költő. Nem tagadja, nem is utasítja el az egyetemeség (vagy szűkebben: a modern Európa) értékeit, de az otthonosság, az emberi-szellemi kohézió lehetőségét csak a bensőséggé tett provincializmusban látja elérhetőnek. E gondolkodásmód összefoglalója, Kányádi egész líráját átvilágító szintézise a *Halottak napja Bécsben*. A sokak által részletesen elemzett hosszú versnek csak néhány, a gondolatmenetünk szempontjából nélkülözhetetlen szegmensét veszem itt szemügyre.

A vers kompozíciója mind hangzásvilágában, mind motívumszerkezetében a provinciális és egyetemes összevetésén, egymáshoz mérésén alapszik. Népdaltöredékek és avantgárd ihletésű montázsok váltják egymást, s ugyanezek a szintek tükröződnek a „küüllő-angara / maros-mississippi”-féle szintagmákban.

A vers egyik gondolati magja az a Kányádinál nem új, már az 1922-es kis dalban, a *Sárga kankalimban* érlelődő felismerés: „Mert a legárvább akinek / még halottai sincsenek”. Bécs városának idegenségét is akkor tudja csak elfogadni, amikor rádöbben, hány saját, magyar és kolozsvári halottja van, aki valamikor Bécsben is otthon volt ideiglenesen. Az egyetemes, még a primitív törzsek figyelmét is fölkelteni képes zenét: Mozart zenéjét, a templomban hallgatott *Requiem*et is csak e felismerés által tudja átérezni.

Ahogy a *Noé bárkája felé* felütése fogalmaz – „Be kell hordanunk, hajtánunk mindent. / A szavakat is. Egyetlen szó, / egy tájszó se maradjon kint. / Semmi sem fölösleges.” –, azzal az eltökéltséggel veszi számba a hosszú versben a magyarság szétszórását, történelmének fordulópontjait. A költőnek nemcsak az édesapja történetéhez van személyes viszonya, de a nemzete sorsához is, az ő látásmódjában „összegződik múlt és jelen”³⁷.

E költői magatartás ontológiai, etikai alapja nyilvánul meg a vers egyik indulati magaspontján, a Mátyás királyhoz intézett fohászbán, amikor a szabadság minimumáért: az anyanyelv szabad használatáért emel szót:

*s lenne védelmünkre
hogy ne kéne nyelvünk
félünkben lenyelniük
s önmön szegyenünkre*

A műfaji és hangnemi összetettséget tovább gazdagítja a vers idézetszerkezete, intertextuális síkjai. Számptalan 20. századi allúzió mellett³⁸ fontos kiemelni a Vörösmarty *Szózatát* újrafogalmazó részletet, amelyben újult erővel fogalmazódik meg Kányádi erkölcsi alapállása, közösségi elkötelezettsége, a szülőföld iránt érzett szeretete³⁹:

³⁹ Vö. uo.

³⁷ Görömbei A.: *Kányádi Sándor fekete-piros táncai*, 374.

³⁸ Ezek számbavételét, értelmezését l. Kódöböcz G. i. m. 127–128.

*ó itt maradnom adj erőt
örökre itt legyek megáldott
hol sötéten enyésznek el
gyilkos hiábavalóságok*

Ahogy az egész verset, még ha ironiával színezve is, a transzcendencia reményével zárja („hit a feltámadásra / vagy valami ahhoz hasonlóra”), úgy ez, a hazáért, szülőföldért mondott fohász is valami kibékítő elégikusságba hajlik. A haláltánc-látomással induló, egyik központi motívumaként is a halál különböző változatait (személyes, nemzethalál stb.) körüljáró vers itt még azt is lehetővé teszi, hogy a költő, a transzcendenciát képviselő „tűzpillangó” csodája folytán, a halálból is visszamenekíttessen oda, ahonnan indult:

*nem tudhatja század se szem
oly mélyre nem lát olyan távol
hová fészkekre menekít
egy tűzpillangó a halálból*

3. Krónika a létrontás végóráiból: Sörény és koponya

Kányádi Sándor költészetének folyamatos szemléleti gazdagodására gondolva a *Sörény és koponya* (1989) egyszólamúsága akár fogyatékoságnak is tűnhetne, ha az értelmező nem veszi figyelembe, hogy e könyv egy „brutális hatalom kegyetlenséggel agonizáló végóráiból küldött megrázó, döbbenetes üzenet”. Nem csupán a költő választása tehát, hogy „alig van benne másról szó, mint a kisebbségi kultúra, nyelv, ember valóságos létveszélyéről”⁴⁰. E kötetben – s ennyi alakulás bízvást leszögezhető a *Szürkület* óta – a szülőföld mítosza mellé immár egyenrangú költői témává, sőt mitikus sugallatú alapmotívummá emelkedik a nyelv. Az anyanyelv mint a kisebbségi létmód egyik alapkonfliktusa, az anyanyelv mint a nemzetiségében fenyegetett ember érzelmeinek, gondolatainak sűrűsödési pontja. Az egyszólamúságot súlyosbítja a versek hangjának sötét, komor tónusa: „a *Sörény és koponya* a magyar irodalom legszomorúbb verseskötetének egyike”⁴¹.

A kötet tónusát, hangoltságát és témájának fókuszát a költő szándéka szerint is ars poetica érvénnyel fejezi ki a *Dísztelen dalok* ciklus nyitóverse, a *Harangfőlirat*. E kis epigrammatikus vers a szakrális és rituális tartalmú harangkondítással csattanószerűen állítja szembe a félrevert harangok szavát, ami Görömbei András megfigyelése szerint a kötet verseinek funkciójával azonosítható⁴²:

*azért harang a harang
hogy hívja az élőket
temesse a holtakat
s hogy árvíz jégverés
tűzveszély idején
s hódító horda láttán
félreverték*

⁴⁰ Pécsi Gy. i. m. 137.

⁴¹ Görömbei András: *Sörény és koponya. Kányádi Sándor új versei* = uő: *A szavak értelme*, Püski Kiadó, Budapest, 1996. 174.

⁴² Uo.

Több verset is ki lehetne emelni a kötet mottójává. Alkalmi verset sugalló címe ellenére ilyen az *Öreg iskola falára*. A szülőföld motívuma – paradox módon – a száműzöttség léthelyzetével dúsul föl: „nyelvünk magányos / márvány-tenger partján / milliom rodostóban / zágont”⁴³ – s a tárgyragot a vers alapmotívuma hívja elő: „halálunkig halljuk a csengőt”. A Márvány-tenger, Rodostó konkrét tárgyiságával megérezkített bujdosás, száműzöttség várható ellenpárját, az otthon a Kányádi korábbi verseiből ismerős csengettyűhang, ez egyszerre biblikus és folklórmotívum képviseli; a tengerhez kapcsolható hallásképzet, a zúgás, morajlás ellentétéként kicsinysége, légysága egyszerre utal az otthon, a szülőföld iránti érzelmek szűk körére és bensőségeségére. E kis versben, mint az egész kötetben, „a közösség létgondja a lírai személyiség legsúlyosabb egzisztenciális dilemmájaként jelenik meg”⁴⁴.

Áttételekkel, ám annál nagyobb szuggesztivitással, példázatos érvennyel szól a közösség fenyegetettségéről a „Dél-amerikai véreimnek szeretettel” ajánlású *Dél keresztje alatt* ciklus. Már az *Invokáció* nyilvánvalóvá teszi a „Nagyasszonyunk hazánk reményé”-hez intézett könyörgéssel a példázat határozott irányát, a magyar nemzetre vonatkozását.⁴⁵ Egyszerre kér támogatást a közössége és az érte szóló költő számára: „segítsd a nyelvben bujdosókat / s vezesd a vándorénekest”. A *folyók közt* hat shakespeare-i szonettje – tizenkét keresztímes sorra következik a „ráütő” két párrímes sor – az eredendő idegenség és az otthonra találás ellentétei közé fogja a kis ciklusnyi verset. A „nem olyan mint az otthoni / füvek fát nevét nem tudom” alapérzése hívja elő a jellegzetes kányádis motívumot: az embert, akinek halottai vannak a tájon, ahol jár (*Sárga kankalin, Halottak napja Bécsben*) – ez a felismert otthonlét, valahova tartozás érzését erősíti⁴⁶ –, illetve ennek inverzét: „úgy állok itt e délbarokk / éjszakában mint akinek / már halottai sincsenek”. A 6-os számú szonett az (*itthoni változat*) alcímmel hangsúlyozza a hazatalálást, s otthon és szakralitás kapcsolatát emeli ki a felcím: *1985 Karácsony*. Már a nyitó sorok is e kettősséget ismétlik metaforikusan: „fehér pillangók függönye / öleli körül a tüzet”, a pillangó a Szentlélek, a tűz pedig a tűzhely, otthon toposzaként szemantizálódik. A reménytelenségbe hajló erőtlenségben – „káromkodáshoz nincs erőm / imádkozáshoz nincs imám” – a tisztaság, ártatlanság („fekszem patyolat lepedőn / mint édesanyám oldalán”), a legszorosabb emberi kötődés felidézése lesz úrrá; a visszanyert remény az otthon melegségében nyíló álmok újjászületés-sugallatában nyilvánul meg: „valahol mintha valami nyilna / virága csönd álom a szirma”. Az e keret közé foglalt szakaszok a vívódás, töprengés stációin vezetnek végig. A 2-es jelzetű szonett egzisztenciális kétségei a 3-asban már ismeretelméleti kétegyekkel egészülnek ki. A „vereség- és veszteségtudatot erősíti, a helyállás hiábavalóságát, a szenvedés értelmetlenségét sugallja”⁴⁷ a szonett zárlata – a ciklus középpontján –, ahol egy remek oxymoron-szerű mozaikrím emeli ki a közösségéért cselekvő, áldozatot hozó ember örök kételyét: „hiába minden áldozat ha / kiszemeltél a kárhozatra”. Innen köt át a 4-es számú darab (a kisebbségi) közösség legégetőbb problémájához, a nyelvhez, a nyelv

⁴³ Kődöböcz Gábor mutatott rá, hogy Kányádi itt „Mikes Kelemen egyik góbés-szekelyes mondását is idézi: »úgy szeretem már rodostót, hogy el nem felejtetem zágont«” (Mikes Kelemen: *Törökországi levelek = Mikes Kelemen Összes Művei I.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966. 55.). Kődöböcz G. i. m. 167.

⁴⁴ Uo. 166.

⁴⁵ Vö. „...a vers első sora szó szerint emeli be a csíksomlyói zarándokok Mária-énekét”. Pécsi Gy. i. m. 156.

⁴⁶ Vö: „A »saját halottak«, a temetők fontos motívumok Kányádi lírájában, a szülőföldhöz való tartozás folytonosságát jelzik.” Uo. 157.

⁴⁷ Kődöböcz G. i. m. 172.

szabad használatáért és megmaradásáért vívott küzdelemhez. Erőteljes lírai dinamizmust eredményez a központosítás hiánya, az áthajlások által megbontott grammatikai logika, amelynek helyébe lépve a „textust újratagoló gondolati logika a szöveget újraértelmezve válik energikusan kifejezővé, s ezáltal a nyelvi (kommunikációs) szabadság hordozójává”⁴⁸. A vers dinamikus gondolatmenetéből következik, hogy e szonettben a költői én már a kárhozatot is inkább vállalja, mint – s itt lép a képbe konkrétan a dél-amerikaiság – az anyanyelvüket feledett indiánok sorsát⁴⁹. Erős fokozó szerkezet vezet ideig, a természeti képen alapuló analógiától a csonkítás brutalitásán át a megbélyegzett marha önlealacsonyító képéig, amikor azért fohászkodik, hogy a nyelvet

*ne rostálják ki mint a konkolyt
a szemenszedettek közül
adj rá reményt mint a lecsonkolt
testrészt szemétre nem kerül
én látom itt mi minden sorvad
el néhány évszázad alatt
bélyegét az elkárhozóknak
süsd rám semmint a hódolat
igájában mint nyelve-volt
indián legyek hódolód*

Szintén a nyelv kérdését tematizálja a *Bogotai bagatellek* 1-es számú darabja. Az epikus jellegű vers egy sajátos – az idegen nyelv használata kiváltotta – rendőrségi igazoltatás története – Bogotában, de lehetnénk akár valamelyik erdélyi városban is. A felező nyolcasok pattogó, dalszerű ritmusa ellenpontot képez az elbeszélte történet prózaiságával, sőt – a félrímek játékosága révén – némi ironikus-humoros fényt kap az eset.⁵⁰ A nemzeti öntudat is csúfondáros módon nyilvánul meg: „ráütöttem a kezükre / ha szükségük van két rabra / ne a nyelvünk – öltöttem ki / a csuklónkat verjék vasba // s káromkodtam egy huzársórt”. A kolumbiai rendőrök eljárását az áldozatokkal rokonszenve figyeli a helyi kisebbség. A történet rendkívül finom, közvetéssel is késleltetett csattanója sem hagyja, hogy komoran záródjék a valójában komoly, ám humorérzékkel fogadott eset:

*az indián szőlőárus
tanúja a jelenetnek
ráadott a font szőlőre
ingyen még egy szép gerezdet*

A 2-es számú bagatell a hispán pompával fölaranyozott katedrális Jézusát szólítja az utcán didergő indián asszonyhoz. A vers az utolsó két sor poénjától épül föl az olvasó tudatában még egyszer, mintegy visszafelé. A „drágakőből rakva / benne az istálló / színarany a jászol” sorok kifejezte pompa innen minősül végképp talmivá, céltalanná, hivalkodóvá – s válik, a didergés ellenére, otthonossá a templom eresze alatti zug:

⁴⁸ Uo.

⁴⁹ Nem csak az aztékok, mayák, inkák, kecsuák történelmére, de olyan mai indián törzsek sorsára is gondolhatunk itt, mint a macsigengák: vö. Mario Vargas Llosa *A beszélő* című regényével.

⁵⁰ Vö: Kányádi a „műfaji szabályokhoz, a mintaszerűség követelményeihez nem alkalmazkodni óhajt tehát – egy új klasszicizmus sürgetőjeként –, hanem az alkalmazhatóságukat teszi próbára. A bagatellét, hogy elbírja-e a nyelvi veszélyeztetettség kifejezésének nem jelentéktelen, nem csekély súlyú gondját.” Márkus Béla: ? „irodalom csak játék az egész” ? *Kányádi Sándor újabb verseiről* = uő: *A betokosodott kudarc*, 26.

s térdelj ki a templom
eresze alá a
poncsóban didergő
indián vénasszony
alkalmi kis tüze
mellé melegedni

A záró- és címadó vers, a *Dél keresztje alatt* mintegy összefoglalója az egész ciklusnak. A vers- és cikluscím a földi passiójárás és az Égi Bárány egyidejű szimbóluma⁵¹. Indián és néger bennszülöttek sorsa szolgál analógiaként a földi és égi hierarchiában hasonló szintre kényszerített hargitai pásztor léthelyzetéhez – aki éppúgy üldözött, kisemmizett, a jézusi passiót is megjárta természeti ember⁵²: „az indián és a néger / tüzet rakni éppúgy térdel / mint a hargitán a pásztor / számolni ujjain számol / különbség ha van az égen / itt a göncöl jön föl este / fölöttünk a dél keresztje”. A provincialitás létgondját úgy emeli versbe Kányádi ebben a ciklusban, hogy az „indián sorsmotívum, indián szimbolika használatával (...) egyfajta világirodalmi metanyelvre is rátalál”; az indián rezervátumlét verse emelése egyszerű mítoszrombolás és „érthető világirodalmi metanyelv (ahogy a holokauszt is): a lét szakrális botrányának érzékeltes és érvényes kifejezésére válik alkalmassá”⁵³.

A *Sörény és koponya* egyik legerősebb szövéssű, rendkívüli intenzitású versciklusa a *Vannak vidékek*. A ciklus anaphorikus vezérmotívuma a „vannak vidékek (ahol)”. A nyitóvers a fölösleges kutya- s macskakölykök sorsát példázatos érvényűvé emeli anélkül, hogy megnevezne bármi azon túlit; egyedül a „de” kötőszó utalhat arra, hogy másokra (emberekre) esetleg sanyarúbb sors vár.⁵⁴ A kis vers épp akkor emelkedik megdöbbenő létokumentummá, amikor a „de”-vel bevezetett ellentétes mellékmondatot kis szünet (sorkihagyás) után megismétli a költő: az ismétlés tiltakozássá válik, tiltakozással az ellen, hogy a kutya- s macskakölyköknek kijáró kíméletes halál esélyét nem mindenki kapja meg:

vannak vidékek ahol
a fölösleges
kutya- s macskakölyköket
vízbe ölik vagy elevenen
eltemetik
de mielőtt még a szemük
kinyílt volna

de mielőtt még a szemük
kinyílt volna

E végtelenül illúziótlan léthelyzet-ábrázolás ellenpontjaként olvasható az *Előhang*: himnusz a fölnevelő, a lélekben gyökerező szülőföldhöz. A kötet többi verse e két végpont között ingadozik, a közös sors sanyarúságáról szólván felmutatva a helytállás, a hűség példáját is.

⁵¹ Kődöböcz G. i. m. 170.

⁵² Vö. Pécsi Gy. i. m. 155.

⁵³ Uo.

⁵⁴ Pécsi Györgyi szerint már a „vízbe ölik” s az „elevenen eltemetik” képeit az emberi történelemre vonatkoztatja az olvasó: „látjuk Petőfit, a II. világháború brutális kivégzéseit”. Uo. 161.

Az *Előhang* gyöngéd melegsége ismétlődik a Csoóri Sándornak ajánlott *Alázuhanó diólevélre* című versben is. Rendkívül érzékeny megfigyelés a vers képi alapja, a későnyári reggeleken is előforduló deresedést emeli szimbolikus jelentésűvé:

*vannak vidékek ahol nyáron is
a kút melletti vályú alján
reggelre megszajzik a víz
megköt a színe
akár a kiöregedett
szavakon az emlékezet*

A „vannak vidékek” sohasem olvasható panaszos felkiáltásként: szeretet és büszkeség rejlik mögötte, a valahova tartozás öntudata még akkor is, amikor a természeti ember szokásjoga, szakrális törvénye sérül meg, mint a nyitóversben⁵⁵. Itt is a „hosszú kemény” telek, a nagy megpróbáltatások vidékéről van szó. Az alázuhanó diólevél szimbóluma azonban – amely egyszersmind Csoóri Sándor nemzeti ügyeinket firtató nagy hatású eszszéjének, a *Tenger és diólevélnek* alapmotívuma – a nehéz körülmények közötti helytállás eszméjét fejezi ki. Hisz bár alázuhan, „s férfi vállára / nehezül”, a vers zárószava – „szárnyul” – az egész lefelé tartó mozgást megfordítja.

Az egyén közösségi meghatározottságát már az *Előhang* aláhúzza: „tavaszok nyarak őszeim / maradékaim s őseim / vannak vidékek viselem / akár a bőrt a testemen / meggyötörten is gyönyörű / tájak ahol a keserű / számban édessé ízesül / vannak vidékek legbelül”. E tájakon a hagyomány megtartó erő: „a viseltes szóknak is hamva van” (*Viseltes szókkal*). A hagyomány életben tartása ha nyilvánosan nem lehetséges, az emberi lélek legbensőbb rejtekében él tovább: „vannak vidékek / ahol az ének / kiment szokásból / (...) pedig csak védett / helyen az ének / valahol mélyen / szunnyad a lélek / legjobban féltett / gyöngö csücskében” (*Indián ének*). Az utóbbi három vers – és a ciklus darabjainak többsége – a dal műfajához sorolható, a szabályos ütemhangsúlyok zsolozsma-, imaszerű ritmust adnak nekik, joggal nevezhetők siratóknak⁵⁶, a *Cífolat* kivételével (ez a közhivatalok műfaját idézi nyelvében is, s a kötet ironikus hangvételi verseihez tartozik, találtképek-szerűségében pedig a *Vannak vidékek* című nyitóvers rokona). A *Metszet* helyzetképe, az Illyés Gyula pontos metszésű zsánereire emlékeztető rajza is siratóba fordul át a vers végére. Az áradó sodrású, az öltözékkel és a gesztusokkal jellemző első rész magaspontja e döbbenetes erejű két sor: „térdükre ejtett két kezük / az életünk az életük”. Párja az *Éjjél utáni nyelv*, e Dsida Jenő *Nagycsütörtökéig* vissza-, s Baka István *Átutazóként* című verséig előremutató vers. A züllés, az alvilágiaság, a tagolatlan szótagokra, szitkokra és hörgésekre szorítókozó kommunikáció világa – Kányádi szimbolikussá magasodó metaforájával: az „éjjél utáni nyelv” – a *Nagycsütörtököt* „újraszituáló”⁵⁷ sorban: „se péter se máté csak jános van jelen” billen át apokaliptikus forgatagba, haláltánc-látomásba. Még a csecsemő-krisztus is valamiképp ördögi jelzőkkel fölruházva jelenik meg⁵⁸: „bozontos, busa / és nagyévtvágyú”, s úgy szívja a tejet, „mintha szeszt”. Nyilvánvaló a kilátástalanság, az újjászületés amorf volta. „Az

⁵⁵ Vö. „Műfajukat tekintve jobb híján versszociográfiáknak is nevezhetők (de talán közelebb állnak a siratókhoz)...” Uo. 160.

⁵⁶ Vö. „Műfajukat tekintve jobb híján versszociográfiáknak is nevezhetők (de talán közelebb állnak a siratókhoz)...” Uo. 160.

⁵⁷ Uo. 163.

⁵⁸ Vö. Kódöböcz G. i. m. 178–179.

Éjféli utáni nyelv negatív utópiájában az apokalipszis úgy válik teljessé, hogy minden lefelé, az animalitás irányába mozog: a civilizáltság barbárságba, a szakralitás szentséggalázásba, a nyelvi-etnikai identitás kaotikus felismerhetetlenségbe, a valamikori minőség ijesztő silányságba, az üdvtörténet pozitivitása pedig az Istentől elhagyott megvált(hat)atlanság antikrisztusi világába torkollik.⁵⁹

Az *Örmény sírkövek* a már-már apokaliptikus zárlat ellenére – a sírok moháján oltják szomjukat a madarak – a remény hangjaival zárul: „a gaz-felverte mohos sírra száll / iszik s hálából mikor égre kel / a holtakért a madár énekel”. Az „örmény-kert zsidó-sor magyar-telek” felsorolásában megtestesülő sorsközösség a jeltelen temetőkkal érzékeltetett teljes pusztulásban ragadható meg. A látomásból sugárzó sivár kilátástalanság véglegességét oldja, hogy a természeti lény, a madár révén „mégis megtörténik valamiféle metafizikai beteljesülés”⁶⁰.

A votják költőné emléket idéző *Oki Asalcsi balladája* a kisebbségi sorsközösség újabb változatát beszéli el. A votják és magyar sors közössége az őshitek kietlen vidékébe vész ugyan, „ahová utak nem visznek”, a hagyományok őrizőiben és átadóiban ott élnek:

*de eltalál visszareved
behunyt szemmel is a lélek
nyomra lel a szó a dallam
kötése köt oldhatatlan
csángónál is csángóbb éren
oki asalcsi nővérem*

A „köldök-néző Európa” teszi világossá a „vannak vidékek” oppozíciós természetét, provincia-létét.⁶¹ E kis eldugott (por)fészkek fenyegetettségük, végveszélybe sodródásuk ellenére is otthont jelentenek, ezt is kiáltják a versek az anaphorikus felütéssel. S kiáltják Oki Asalcsi helytállását, sorsvállalását, ami legalább a szájhagyomány, a családnak mesélés útján fennmarad:

*életén át hallgatással
szembeszáll az elnyomással
csángónál is csángóbb áron
oki asalcsi nővérem
két fényképed csokor versed
ennyid maradt rám s a merszed
hogy legalább a családnak
elmondjam a balladádat*

A *Vannak vidékek* szorosan kapcsolódik a *Dél keresztje alatt* ciklushoz. Egyrészt ellentartja, amennyiben a provincia-lét tárgyi-érzelmi megelevenítése a központi magja, míg ott az idegenségben megértett másság és azonosság szervezi a gondolatmenetet. Ám a *Dél keresztje alatt* egy fontos felismerése, az indiánlét egyetemes értékű példa átszínezi a *Vannak vidékek* verseit is. A lét peremén, leszorítottságban, illegalításban élők kommunikációja kapcsolja össze az *Indián énekben* az erdélyi magyarság sorsát az indiánokéval: „vannak vidékek / ahol a népek / csöndben az ágak / jelekkel élnek / beszélni fél-

⁵⁹ Uo. 179.

⁶⁰ Pécsi Gy. i. m. 164.

⁶¹ Vö. uo. 161.

nek”. A *Metszet* – és az egész ciklus is – ezért zárulhat e keserű felismeréssel: „indiánosodik szemünk / tekintetük tekintetünk”.

Szintén világirodalmi metanyelvnek számíthat a haiku. Még akkor is, ha Kányádi körömvversei – ahogy ő hívja őket – nemegyszer, s éppen a leghatásosabb darabokban, távol esnek a japán műfaj természeti képekbe oltott filozófiájától.⁶² Epigrammatikus tömörségük révén azonban – a helyi színek mellőzésével, a gondolatiság villanófénybe állításával – kiválóan alkalmasak arra, hogy a provinciális léthelyzet részleteiben nem járatos olvasó tudatába is beleégessék az erdélyi létmód, tágabb értelemben a trianoni magyarság legfontosabb gondjait. Így mutatja meg egy rövid dialógusban az otthonmaradás, a helytállás magatartásának legfőbb indítékát az egyik körömvers:

*Szél veri a fát.
– Fuss az erdőbe, bolond!
– Fészek van rajtam.*

A kritikusok szinte kivétel nélkül rámutattak arra, hogy a *Sörény és koponya* a képviselői költészet problematikusságával is számot vet. A poétikai megfontolások éppúgy erre készítettek, mint a közösség küzdelmének több versben is kifejezett hiábavalóság-tudata. A romantikus költői szerep, a heroikus küldetéstudat, sőt a vers és a költői nyelv demitizálása azonban nem ingatja meg a költőt a közösségi ügyekért szólás jogába és felelősségébe vetett hitében: szereptudatának „gyakran fölbukkanó színváltozata a költői-emberi önirónia, a kesernyés-szomorú önmegítélés”, ám a szerepek hiteltelenné válása idején sem feledi a közösségéért felelős költő kötelességét: „Vállalni a kisebbségi sorsot, azonosulni nemzeti-nemzetiségi közösségével, egyetemessé emelni a vers segítségével a csonkítottság, a magukra hagyottság, a megtiportság, elnyomottság kelet-európai változatát ma is annyit tesz: vállalni a mindennapi lét nyomorúságát, szégyenét, az önbecsülést sebesítő félelmeket, a kiszolgáltatottság szégyellnivaló reflexeit, a fennköltiségtől megfosztott, lelkében lemezelenített embert.”⁶³ E felelősség poétikus megfogalmazása e kis körömvers: „Nyeld le a nyelved! / Egyszerre jóllakhatsz vele: / egyetlen egyszer.” A ’nyelv’ poliszemantikájára, „egyszerre” és „egyszer” paranomasiájára épül e haiku hatás szerkezete. Egy másik körömvers még dísztelenebbül, a „torok” metonimikus egységébe foglalva költőt és papot, politikust és parasztot stb. fogalmazza meg ugyanezt: „Lesz-e majd torok / elüvölteni, amit / most elhallgatunk?!”

Kányádi a haiku három sorának megkétszerezésével, háromszorozásával új – az eredeti háromsorosnál differenciáltabb, teherbíróbb – műfajt teremtett. A *Két körömversre* írt *Krónika* a nyelvért vívott küzdelmet a törökök elleni várvédő harcokkal vonja egybe. E metaforikus párhuzamnak az ad sajátos iróniát, hogy a török veszély viszonyítója – „a hosszú hangzók: / janicsárulnak” – részben egy szimpla nyelvhasználati átalakulás: a hosszú hangzók elharapása, lerövidülése a henye beszédben (részben persze szintén komolyan veendő veszély: külföldre szakadt hazánkfiak vesztik el nevükről az ékezetet, lásd

⁶² S cáfolja azt a preconcepciót, „hogy a népi, a konzervatív, a hagyományos, a nemzeti eleve nem tud mit kezdeni azzal a formával, amely nincs benne a »nemzeti« irodalmi kánonban”. Pécsi Gy. i. m. 151. Márkus Béla ugyanakkor összekapcsolja e körömverseket „a Kosztolányi-féle bökverseknek, fricskáknak, ujjgyakorlatoknak, rímjátékoknak, továbbá a József Attila kedvelte rögtönzéseknek, tréfáknak, személyes érdekű apróságoknak” a hagyományával. Márkus B.: ? „irodalom csak játék az egész” ?, 26.

⁶³ Cs. Nagy Ibolya: *Önfelmutatás és harangzúgás (Kányádi Sándor: Sörény és koponya)* = uő: *Kérdés az idő, Felsőmagyarország* Kiadó, Miskolc, 2002. 142–143.

Márai Sándor versét). S az is komikus paradoxon, hogy az egri várvédők viszonyítói tö-rök eredetű hangzók: a csé és a gyé.

A *Tömegsír-vers* egyenesen a hosszú hangzók temetését vizionálja. A haikuban még tetten érhető játékosság helyébe itt a végzet tudatát alig hártani képes szándékolt köznyelvis körülményesség lép, a vers második felében azonban ez is átadja helyét a visszavonhatatlanság és az Istentől elhagyottság lakonikus nyelvi kifejezésének:

*a zsoldárt már csak magukban
dúdolhatták a kivégzett hosszú
hangzók hozzájuk tartozói*

az isten háttal állt

E végzet onnan válik – parodisztikusból, hisz magánhangzókat temetnek – egyetemessé, hogy a történelmi idő patinája vonja be, s a napi krónikás hang is zsoldárosra vált: „mert ezer esztendő előtte annyi / mint a tegnapiak ő elmúlása / és egy rövid éj átvigvázása”.

A hivatali nyelv (meg)idézésével fogalmazza meg a szülőföldjén is rabként élő ember passióját a *Gyülekezési szabadság zárójelekkel*. A (talált) szöveg a zárójeles közbevetések, a tipográfiai kiemelés és a zárlatban ismétlődő szó kétértelműsége által válik műalkotássá. A színház, templom, temető fokozatos sora válik a szabadság/rabság terepévé, hogy az-tán a zárlat iróniája végképp lerombolja a látszatszabadságot is:

*MINDEN KÜLÖN ENGEDÉLY NÉLKÜL IS
elmehetnek elmehetnek*

A *Sörény és koponya* egynemű hangja műfaji gazdagsággal párosul. „A dedikáció és az invokáció, a cáfolat, a metszet, a könyvjelző, a bagatell, a románc (...), a haiku, az előhang, a ballada, a mese, a tagoló vers, a rondó, a passió, a fohász, a krónikás ének megjelölés még kiegészíthető más (...) megnevezésekkel. A *Dachau* képeslapokra Radnóti razgled-nicáit idézi, a *Pergamentekercsekre* a fáraók írnokának feljegyzéseit, az *Örmény sírkövek* a sír-felirat-irodalmat. Másutt harangfőlirat az elnevezés; *A prédikátorok könyve* önmagáért be-szél. „Bár Márkus Béla szerint a „*műfajok rovincsolása*” is ironikus, „hamiskás-huncut mo-sollyal megy végbe”⁶⁴, s ez igaz a kötetnyitó *Reggeli rapszódia* felől olvasva a verseket, fi-gyelemre méltó Görömbei András megállapítása, miszerint Kányádi „hangsúlyos szán-dékkal viszi át az erdélyi magyarság létszituációját műveinek esztétikai karakterére is: po-étikai minősítései sorra eme kifordítotttságot jelölik. Dísztelen daloknak, szürke szonettek-nek, krónikás énekeknek nevezi önnön verseit, a költői pozíció pedig a látleletkészítőé, do-kumentálóé, vándorénekesé, a hihetetlennek tetsző dolgokról, tényekről hírt hozóé, a buj-dosni se tudó szegénylegényé. A közösségével azonos költői személyiség önnön sorsát a kiszemelt áldozatokkal rokoníthatja, félelem, kiszolgáltatottság, pusztulásra ítélttség, ar-chaikus emlékké kényszerülés, szétvertség, kínzás helyzetei ismétlődnek a versekben.”⁶⁵ Ez az értelmezés különösen igaz a *Históriás énekek odaát*ra című ciklusra.

A ciklus nyitó darabja, az Ady Endre nótájára jegyzett *A bujdosni se tudó szegénylegény éneke* szerepvers: nyelvi kompetenciájában egy egyszerű szegénylegény panasza, utalása-iban, konnotációiban viszont egyszerre a költő és a közösségéért szóló felelős ember zsör-tőlődése. Az indítás a szegénylegény-szerepet exponálja: „kelendő a burkus / minket

⁶⁴ Márkus B.: ? „irodalom csak játék az egész” ?, 25.

⁶⁵ Görömbei A.: *Sörény és koponya. Kányádi Sándor új versei*, 175.

még egy rongyos / forintra se taksál / senki emberboltos”, ám már az „emberboltos” metaforája a közösség fogyatkozását asszociálja. S a közösség nyelve elleni vétekről szól a negyedik versszak: „hitted volna-e hogy / nyelvpecérnek álljon / a valamikori / kenyerespajtásom”. A „nemkellésekbe / beleszorodtam” hangulata járja át a sorokat, s hiába a megszólítottal – „D. G. barátomnak mondom” – vállalt testvérközösség, a kilátástalanságban, a végső lemondásban is közös a sorsuk:

*kelendő a burkus
hát vigyék ha adják
várjuk mint a holtak
az ítélet napját*

Bár a szülőföld hajdan megénekelte idillje itt is föl villan néhány sorban – a Zahariu Stancu emlékére írt *Örök pásztor* című versben –, a *Jékely Zoltánnak – odaátra* írt *Krónikás ének* csak a hiány tudatosítása végett ismétli szinte imaként a „házsongárd” búvszavát. Annyiban azonban fordulatot hoz ez a vers, s messze előremutat Kányádi tíz évvel későbbi versei felé, hogy a betétversként idézett Rilke-vers a hullás, az enyészet véglegesével szemben fölmutatja az egyetemes, transzcendens vigasz lehetőségét. Ez már – Rilken átiszűrve – a *Valaki jár a fák hegyén* és *Felemás őszi versek* Kányádiija, aki a Fennvalóban leli meg a reményt és vigaszt:

*Mi mind lehullunk. Nézd emitt a kart.
S amott a másik: hullva hull le minden.*

*De Egyvalaki végtelen szelíden
minden lehullást a kezében tart.*

Ez azonban itt még, e ciklusban csak intermezzo „az ég már a szekértábor is” mindent elborító, pusztító tűzéhez képest. Az *Illyés Gyulának – odaátra* írt *Krónikás ének* e felütést a remény megvonásával teszi még véglegesebbé: „remény sincs fölmentő seregbe”. A „végállapot krónikája” az erdélyi magyarságot, paradox módon, „végső helytállásra szólítja”⁶⁶. A drámai helyzetképet úgy emeli általánosan magyar történelmi léttapasztalattá, hogy a magyar irodalom számtalan motívumát villantja föl: „Illyés híres programja, Ady *Krónikás ének 1918-ból* című verse, József Attila és Tompa Mihály költeményei, a Biblia és Petőfi utolsó szavai”⁶⁷ alkotják a vers intertextuális szövetét. A vers Petőfit a legenda szerinti utolsó szavának lekicsinylő gesztusával – „potomság” – idézi meg⁶⁸:

*ég már a szekértábor is
ég már a szekértábor is
a föld is ég
füstje a kék
egekbe tova ködlik
potomság*

⁶⁶ Uo. 180.

⁶⁷ Uo.

⁶⁸ Vö. Görömbei András: *Kányádi Sándor Krónikás éneke* = uő: *A szavak értelme*, 188.

Bár „a költő elszántsága Petőfiéhez fogható, (...) ezzel együtt komorlik föl sötétben a sorspárhuzam is, az ismétlődés, a »majdani« és a »hajdani« egymásra rímelve”⁶⁹, ismét csak Petőfit, ezúttal utolsó versét, a *Szörnyű időt* idézve fel a maga teljességében: a jövőndő krónikása iránti kételyt, a mese hihetlenségét is exponálva a „megírja ha megírja más” lemondással teljes gondolatával.

Az itt még töredék, s majd a *Felemás őszi versekben* hosszú verssé kiteljesedő *Sörény és koponya* ugyan újra a legkomorabb sötétbe borítja az egész kötet anyagát, a Kacsó Sándor búcsúztatójául írt *Visszafojtott szavak a Házsongárdban* históriás, zsoltáros éneke újra a transzcendencia vigaszához fordul a „leáldozott a mindenség süket / a harangok lenyelték nyelvüket” kilátástalanságából. Ismét a csengő egyszerre biblikus és a költő gyermekkorát idéző motívuma, valamint a túlvilágot hírelő gyertyafény jelent ellenpontot:

*csupán a bárány rázza az akol
sötétjében csengőjét valahol*

*a gyermekkor gyönyörű kék egén
pillog föl milliom gyertyafény*

Mintha bezárulna a kör, amely Kányádi Sándor ötvenes évek közepén, hatvanas évek elején írt verseiben kezdett kirajzolódni. Akkor a gyermekkor emlékeiben föltáruuló otthonosság, idillikus nosztalgia felől értelmezte a transzszilvanizmustól örökölt szülőföldmítoszt, hogy aztán a *Szürkület* verseiben a közösségi fenyegetettség a provincializmus tudatos vállalását tegye meg egyetemes igényű programmá. Ez a program a *Sörény és koponyában* a látélet, a krónika nem hősi, de felelősségteljes gesztusával reagál a mind teljesebb kiszolgáltatottságra, a nyelvében és otthonában egyaránt brutálisan fenyegetett közösség létállapotára. Itt sem mutatva föl más esélyt, mint a helybenmaradás, helytállás, a közös hagyományok, az anyanyelv őrzésének erkölcsi parancsát, amit ekkor még csak halványan színez át a transzcendenciaiba vetett hit.

4. *Az ősök iránti kötődéstől az odafönről érkező elhívásig*: Kötetben meg nem jelent versek, *Felemás őszi versek*

„Az otthon az a hely, ahol az ember azonos lehet önmagával, mert elfogadják annak, aki, úgy, ahogy általában az anyák elfogadják többé-kevésbé jól sikerült gyermekeiket. Hazamenni azt jelenti, hogy minden reánk kényszerített szerepet levetkőzünk, lelki kényelembe helyezük magunkat, és fürdőzünk a szeretetben. És az otthonnak ez a melege nemcsak felszabadít, hanem önkéntes tehervállalásra, egymás iránti felelősségre is készítet. Az otthon: az emberek, akikhez tartozom és ahol – Németh László szavaival élve – »minden embernek tartozom, és minden ember tartozik nekem«. És ez az egymásrautaltság nemcsak teher, hanem kölcsönös örömforrás, hiszen – ahogy József Attila mondja – »Csak másban moshatod meg arcodat«.”⁷⁰ Cs. Gyimesi Éva e gondolatai az otthon mibenlétéről lélektani, szociológiai és filozófiai nézőpontok egyidejű figyelembevételéből származnak. S az otthon fogalmából kiindulva szól a hazáról: „Az otthon és a haza analógiája nyilvánvaló. Egyik a személyes, másik a nemzeti önazonosság megnyilatkozásának és kiteljesítésének szabadságát és keretét nyújtja, mi pedig nekik adjuk cserébe s önként értékteremtő munkánk gyümölcseit.” Véggöveketetésével azonban nem feltétlenül lehet egyetérteni: „Otthon lenni a hazában nem más, mint a személyes és nem-

⁷⁰ Cs. Gyimesi É. i. m. 139.

⁶⁹ Uo.

zeti önazonosság összhangjában élni *olyannyira magától értetődő módon, hogy az identitás kérdése fel se merüljön* [kiem. tőlem: N. G.]⁷¹ E magától értetődés, az identitás öntudatlan természetessége a harmonikus, békés korokban jellemző lehet általában, de nem a tudatos, közösségi elkötelezettségű művészekre. A felnőtté válás utolsó stációi általában jelentős változásokat hoznak az én és otthon, én és szülőföld viszonyában is, függetlenül a társadalmi-történelmi körülményektől. Ezt láthattuk Kányádi Sándor korai, az 1950-es években írt verseiben, amikor – a gyermekkor képzetköréhez kapcsolódva – az elhagyott szülőföld iránti nosztalgia és részvét vegyes érzelmeit szólaltatta meg.

Az 1990-es évtized első évei is vákuumba zárhatták volna – Cs. Gyimesi érvei szerint – a szülőföldről való gondolkodás szándékát: a romániai változások ekkor még alig mutathatták meg igazi természetüket, az erdélyi magyarság identitása, átmenetileg úgy tűnt legalábbis, „problémamentessé” válhatott volna. Csakhogy a *Sörény és koponya* után írt Kányádi-versek a korábbiaknál alig kisebb intenzitással foglalkoznak e problémával. A sokat megélt ember gyanakvó ébersége volt-e emögött? Lehet. Az is bizonyos azonban, hogy szinte minden költői téma mögött ott rejlik az identitás kérdése. A modern individuális költőknél ezt nem is szokták kétségbe vonni, éljen a költő bármily fejlett demokráciában. A közösségi identitás kérdései sem altathatók el a társadalmi szabadság és jólét kiterjesztésével, lévén a művészet mindenkor kulturális, tehát a hagyományozódáshoz erősen kötődő jelenség: ez a kapcsolat mindenkor „probléma”, ha másképp nem, hát poétikai szinten. Örök művészi kérdés, mert a „szülőföld és én, az otthon és én, a haza és én valamiképpen egyek vagyunk”⁷².

A költő „históriai” pillantásának elevenségét jelzi, hogy az átalakulás, rendszerváltás utáni években a történelem logikájára, szükségszerűségére kérdez rá filozófiai érvénnyel, a magyar nemzet sorsának okait firtatva egyszersmind:

*vajon ha koppány úr a győztes
fölnégyeltette volna-e
vajkot ki ha magyarai nőt vesz
asszonyául s nem hozza be*

*európát pannóniába
irtva már-már a nyelvet is
nem hittünk-e vajon hiába
ha bennünk az isten se hisz*

Az oktáva zárásában megnyilvánuló kétely, a gondviselés hiányának felpanaszolása a *Sörény és koponya* költőjét idézi. A „ha minden áldozat kevés” keserűsége hívja elő a szkepticizmust, amit csak feltételesen von vissza a szextett zárata, fölvetve a „keresztthalál”-ban megnyilvánuló szükségszerűség és értelem szoros kapcsolatát:

*vajon ha istván visszahőköl
akkor is fölfeszítettünk
vagy mégis volna küldetés*

A *Magyar históriai pillanatokra* első részét az anyanyelv szempontjából gondolja újra a 2-es jelzetű (Lőrincze Lajos emlékének ajánlott) szonett. A megváltódást, küldetését firtató kérdésekre is választ talál:

---

⁷¹ Uo.

⁷² Uo. 140.

*meg akkor váltódott e nép
és küldetését akkor kapta
mikor a röggel az igék
magyarul hulltak a halottra*

A közösségi önazonosság legfőbb kritériumát mutatja föl a közös anyanyelvben, amely erősebb összetartó erő, mint a gyakran országot cserélő szülőföld:

*hazánkká akkor lett örökre
ez a sokszor ege-se-földje
töredékes nyelvünk-honunk*

Még a nemzethalál Vörösmartyig visszanyúló veszélye is a nyelv révén kerülhető el, s a túlélést a megdicsőülés osztályrésze teszi teljessé:

*s a jövőndőbe glóriával
léptünk a nyitott síron átál
mondván por és hamu vagyunk*

A diktatúra elmúltával megszélidült idők sem feltétlenül a közösségi érzés megerősödését, harmonikussá válást hozzák. Éppen az ember végletes atomizálódásának az ideje Közép-Európában a kilencvenes évek: kedve „locsolkodni ugyan már kinek van ebben a mai / rohanó világban divatjamúlt a folklór / a föltámadást hétfőtől kezdve mindenki már / csak magának reméli” – fogalmaz a *Nagycsütörtökön*.

A 2002-ben megjelenő *Felemás őszi versek* a spiritualizálódás, az Isten közelségét valló átszellemült hang mellett is megtartja azokat az etikai és poétikai alapokat, amelyek a költő eddigi líráját meghatározták. Visszatér ugyanakkor – és jóval hitelesebb, megalapozottabb – a korai versek meghittsége a szülőföld-élményt újrafogalmazó művekben.

A kötetnyitó *Ólomrajz* a címben jelölt műfaj sötét tónusaival az „olyanok mint valának / hajdanán nagyapáik” kettős értékjellegét is érzékeltetni tudja. Egyrészt az otthonosságot, még a tárgyak és házak silány állapotában is: „talán még a kapák is / azóta vannak csorbán / a fészkerben egy-egy kis / lerongyolódott portán”. Másrészt, és sokkal erőteljesebb az e változatlanyságban feltáruló negatív érték kategória, a közösségek békétlen egymás mellett élésének tapasztalata: „egy kapavágás földért / testvér ront a testvérré”. Szikár, dísztelen, lakonikus nyelv, az állapotrajz látszólagos szenvtelensége hordozza azt a költői erőt, amely – „bár egyáltalán nem nosztalgikus”⁷³ – mégis az emberi részvét és felelősségérzet kiváltására alkalmas. A *Vagyunk amíg* két- és együtemű négyesei tárgyasítással leplezik és tárják fel egyszersmind a romániai kisebbségi lét – tágabban az emberi kiszolgáltatottság – fájalmát: „vagyunk amíg / lenni hagynak / se kint se bent / mint az ablak // (...) kirámolnak / befalaznak / világtalan / vakablaknak // de ha mégis / lenni hagynak / szolgálatunk / mint az ablak”.

A „tehetetlenségnek / másnaposság-érzete” hatja át a versek egy részét, az a végtelesen keserű felismerés, amit döbbenetes erejű, a „beszélgetős”, köznyelvi szöveg végére poénul illesztett, a verset „felröptető” teljes metaforában így fogalmaz meg a költő: „szemétlerakót terveztek / álmaim röpterére” (*Mert nemcsak...*).

A közösségélmény, a hagyományozódás ereje fogalmazódik meg a *Vénülöben* soraiiban. Az öregedő költő édesapjára ismer önmagában: „naponta egy-egy apámtól látott /

⁷³ Vörös István: *A versek háborúja* (Kányádi Sándor: *Felemás őszi versek*), Holmi, 2003/4. 555.

gesztus lát rajtam napvilágot". A „napvilágot lát” köznyelvi metonímiájával az ismétlődésnek ez a tapasztalata a születés, újjászületés fogalmához kapcsolódik: az egykor-volt, a már-ismerős is megmutatkozhat olyan újként, amelyben a régi leli meg keretét.⁷⁴ Hasonló tapasztalat nyilatkozik meg az 1983-as, ám kötetben először itt közölt *Kertiünk végében...* című versben. Az otthon, a szülőföld értéke abban mutatkozik meg, hogy területi kicsinységét az ősökben megtestesülő gazdagság és a kedves természeti környezetből sugárzó melegség ellenpontozza: „száz lépésnyi vagy annyi sincs / (...) bölcsöm helyétől hajdani / szülőházamtól majdani / síromig ahol őseim / apám nagyapám úkeim / s a kert végében a kis patak / várnak vén szilvafák alatt”.

A *Lerágott körmökre* írt haikuk hol sorskérdéseket fogalmaznak meg távirati tömörséggel – „már a nyelvet is / röstellik mint valami / vidéki rokont” –, hol könnyedebb, kalendáriumi bölcsességek ironikus „falvédőszövegei”: „szoknyád aljád s ne / a magyar szavak végét / kapdosd föl ringyó”. A *Nyeesett és lehullott körmökre* írt haikuk a „hiábavaló / hiábavaló minden / hiábavaló” keserűségét vallják ki szikáran kemény hangon: „micsoda világ / útközben abrakol mint / régen a lovak”; „a napot is az / égről – szokták mondani / és lehazudják”. Az *Issza versei* haiku-ciklusában olvasható Kányádi egyik leg-tömörebb költői szülőföld-értelmezése: „Újévi álom. / Szülőfalumban jártam, / sírva ébredetek.” Ennek variációja a szülőföldre, az otthonra hangoltság kis darabja: „az én falumban / ha nem látom hallom hogy / hol a pacsirta”. A szeretetnek az a népi természetessége és krisztusi átéltsége nyilatkozik meg itt is, mint a hitről valló kis remekeiben e kötetnek, a *Felemás őszi ének* és a *Szelíd fohász* soraiban.

A – háborús, golyózápor osztogetta – sors által egybeterelt emberek között kialakuló, ideiglenesen talán a nemzeti identitásnál is erősebb közösségi-emberi kötődés a tárgy A *kapu alatt ahová...* című szonettnek. Az „emberi keserűny-illatú / együvé-tartozásra” ideiglenes állapot ad alkalmat; magyarnak lenni azonban állandó állapot és – Kányádi értelmezése szerint – küldetés is egyben, még akkor is, ha „álruhásan” viselte nemzeti hovatartozását. Illyéstől tanulta: a sorsnak, Istennek vagy közösségnek „szüksége volt / mellesztők közt egy mindig friss / fehéringes közmagyarrá” (*Fehéringes vers*).

A kötet különösségében is kiemelkedő ciklusa a Zbigniew Herbert emlékére írott *Eretnek táviratok*. A változatos műfaji-formai keretek⁷⁵ Herbert és Kányádi közös ars etikáját foglalják magukba: „a költő a szeretet nem-nyugdíjazható napszámosa és a nyelvnek sírontúlíg-tartóan elkötelezettje”. E *Közös közlemény* egyszerre patetikus és ironikus hangja szarkasztikusra változik az *Eretnek táviratok Pán Cogitónak odaát*ra sürgönyeiben. A *Második sürgöny* Jézus Krisztus anyanyelvének, az arameusnak a betiltásával mond eretnek példázatot. Ugyanezt a *Harmadik (sürgető) sürgöny* közvetlenül fogalmazza meg: „sürgős intézkedést várunk odaától stop mert itt javunkra semmi sem mozdul stop hiába folyamodunk szóban és írásban stop hiába tették írásba többévszázados óhajukat-sírármokat a csángók stop hiába kérték-kérik a földi helytartót – tókat – stop hadd imádhathnák tisztelhetnék anyanyelvükön az Urat stop”. E sürgönyökben az irónia oly átható, hogy a megváltás reménye a keresztút tagadásával (kétségbe vonásával) vonatik meg: „a készülő borzalmak nagycsütörtökén idővészfékét ha volna Isten húzná meg stop”. A „ha volna”

⁷⁴ Vö. „Több ez, mint egyszerű ráismerés, a gének emlékezete – a folytonosság és a megőrzés pillanatának kegyelmi pillanata, a világban való otthonlét megnyugvó bizonyossága.” Pécsi Gy. i. m. 196.

⁷⁵ Vö. „...filozofikus szabadvers, tréfás monológ, zsolttáros mese, lezser szonett, aztán jellegzetes cogitós versek, fordítói mestermunka, sirató, s végül közös közlemény, majd eretnek távirat adja ki a ciklust...”. Pécsi Gy. i. m. 204.

polivalenciája (előre és hátra, Istenre is vonatkozhat) és a stop kétértelműsége is az irodalmi szolgálatában áll.

A körömvversekkel, de a sürgönyök depoetizáltságával is ellentétes, szintén nevezetes műfaja Kányádinak az extenzív totalitásra törekvő hosszúvers. Költői magatartása a hosszú-énekeket író Nagy László értékőrző, értéktanúsító alapállásával rokonítható, poétikailag azonban közelebb áll hozzá a talált szövegekkel, idézetekkel, montázsokkal operáló, így érdesebb, durvább szövegfelületet létrehozó Szilágyi Domokos. Az új kötet kiemelkedő – a *Halottak napja Bécsben* hosszú vers és a *Vannak vidékek* versciklus mellé méltán állítható – darabja a kötet végére helyezett két hosszúvers; mindkettő korábbi vers újra-, illetve továbbírása. A *Sörény és koponya* egy hátborzongató apokaliptikus látomásból kifejlő poéma (ez a szerző műfaj-meghatározása); a tisztán lírai bevezető után az ősi varázskének ismétlés- és a film vágástechnikájával előadott tragikus ló- és kutyatörténet túlmutat önmagán, s az emberiség teremtés- és pusztulástörténetének metaforájává válik.

A *Levéltöredékek* a magyar líra egyik legcsodálatosabb apabúcsúztatója, -siratója. Szikáran megfogalmazott mottója az apa végrendelkező szavait örökíti meg. A lakonikus rendelkezésekből szilárd erkölcsű, határozott, kemény férfi személyisége rajzolódik ki; ez is hozzájárul az amúgy szenttelen szöveg erős költőiségéhez. „...Szerény temetést akarok, mert együtt éreztem a háborúban elesett bajtársakkal és a haza nem tért elhurcoltakkal” – hangzik az első, közösségi érzést kinyilvánító kérés, amellyel az utolsó mintegy keretet alkot: „Lőjetelek sort, ha adódik rá mód – suttogta még a kórházi ágyon.” A puritánság megnyilvánulását – „Koszorút se koporsómra, se síromra ne tegyen senki se” –, a székely önérzet szavait – „Temetésem után evés-ivás ne legyen, ennek helye a disznó halála után van, nem az én halálom után” – megrendítően ellenpontoszza a szeretet utáni vágy csendes megnyilvánulása: „Síromon virág nyíljon...”

A mottó utáni szövegben a fiú fordul leveleiben elhunyt édesapjához. A temetés szertartásának felidézése adja az emlékezés egyik rétegét. A megrendelt sortűz helyett elhangzó két puskalövés történetét: „a békés szándékú végtisztességtevés / céljából öt vaktöltényre és öt / kiszolgált puskára sem futotta / (...) s te mintha tudtad volna hogy minden igyekezet / meddő marad ezért a sortűzet / már jó előre megszegődted / egy liter pálinkát adottál a tisztelgőnek / falunk egyetlen puska-tulajdonosának / de ő tisztességből vállalta bár tudta másnap / szinte biztos hogy végleg / búcsút mondhat a vadászegedélynek”. Az emlékezés másik rétege az apa alakját, gesztusait, szokásait, szavait idézi fel. A torokszorító fájdalmat a tárgyias részletek pontos kidolgozása mögé rejti a költő: „örzöm még a coburgból hozott / és rámtesztált luther arcmását hordozó botod / úgy markolok rá ahogyan te szoktál / s ha az idő majd engem is kirostál / nyomodra ez a bot vezet / a markolása s nem halott kezéd”. A szöveg harmadik rétege túlmutat az apa, az egyén sorsán, s bekapcsolja azt a közösség, a nemzet sorsába, történelmébe:

*ásni addig ástunk ameddig mondtad volt
amíg elértük a régi koporsót
még tréfálkoztunk is ahogyan szokás
mikor gödröt az ásó nem magának ás
habár századunkban van példa s mire nincs
hogy tréfálkoztak az utolsó percben is
végsőkig viccelődtek
akiket végül a gödörbe belelöttek
ó mert már irgalom az is ha nem veled
ásatják meg tulajdon vermedet*

A vers egyik kétségbeesett kérdése, amellyel a fiú szinte számonkérően fordul apjához, élet és halál értelmét firtatja, azt, hogy annyi szenvedés után hoz-e megbékélést, megnyugvást a halál:

*összebékül-e a halottal a halott
vezető-e ott is aki itt vezetett
eszik-e még ott is egymást a nemzetek
nyelv más nyelvet gőgölve bábeli
vétkünk el a halál sem földeli?*

*érdemes volt-e vágynod odaátra
van-e a halottak szent köztársasága
megbékül-e a lélek ha már nincs a test
vagy a testnél szörnyűbb kínokat növeszt*

Kányádi Sándor legújabb költészetében a közösségi értékek alapja a nemzeti identitás-tudat természetessége mellett egyfajta megbékélés a *fennvalóval*: miként a *Valaki jár a fák hegyén* kötet című verse, úgy a *Felemás őszi ének* is erről a szelíd bölcsességről: a világ isteni rendjének belátásáról tanúskodik. Olyan bensőségesen megélt hitről, aminek alapja annak felismerése, hogy az embernél erősebb a szeretet. A mű e szeretet nem elvont, hanem társhoz kötődő megtestesülése. Variációs ismétlésekkel, hátravetett értelmezős szerkezetekkel teremti meg a várákozás feszültségét:

*építsd föl minden éjszaka
építsd föl újra s újra
amit lerombol benned a
nappalok háborúja*

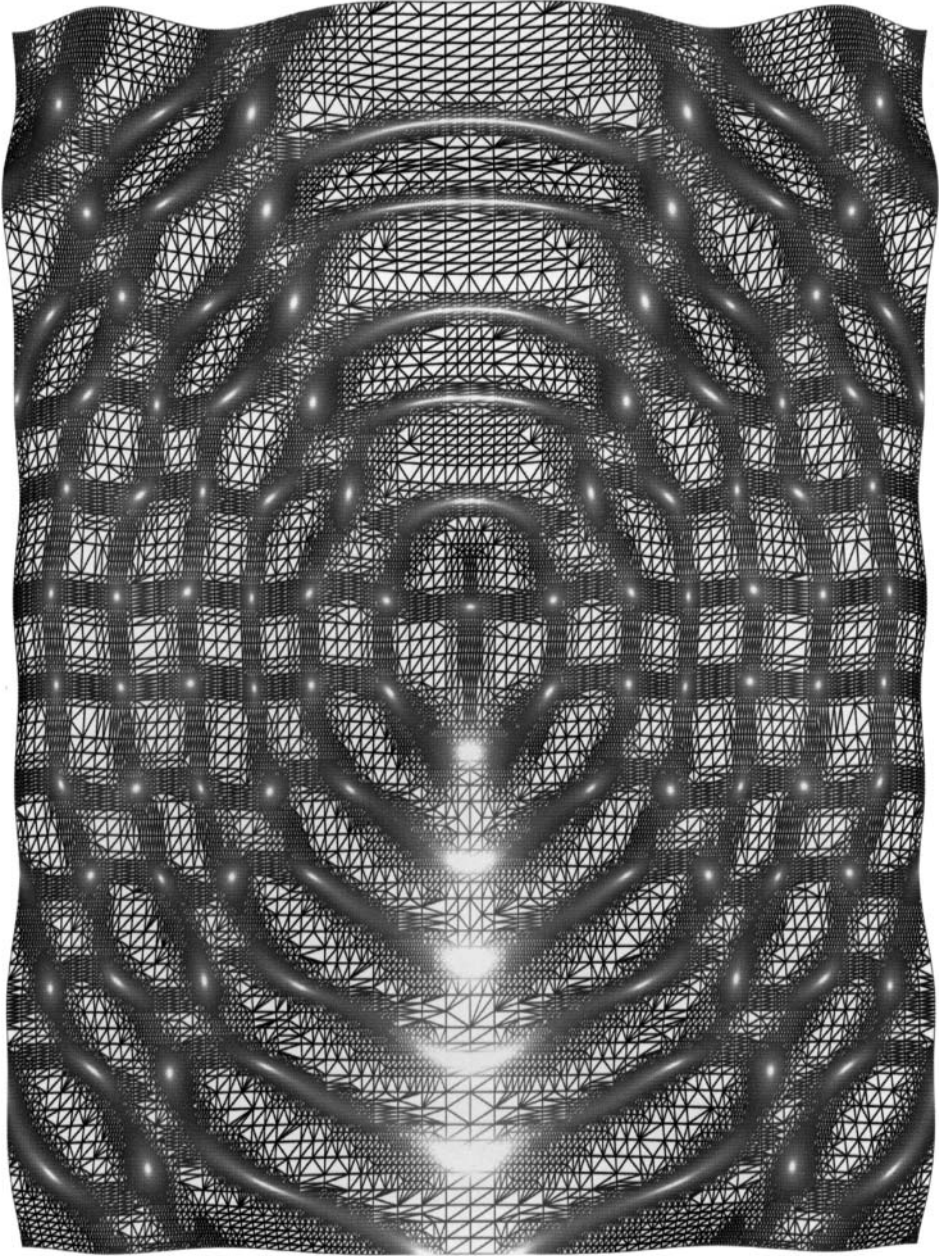
*ne hagyd kihunyni a tüzet
a százszor szétrúgottat
szítsd a parazsat nélküled
föl újra nem loboghat*

A zárlat a „csak” sugallata szerint a létezés minimumprogramját – valójában az emberi létezés legmagasabb rendű feladatát fogalmazza meg a keresetlen egyszerűség remekléssel:

*már csak magamat benned és
magamban téged óvlak
ameddig célja volna még
velünk a fennvalónak*

Elfogultság-e, ha Kányádi egész költészete alapján a „velünk” értelmezésekor a szerető társ mellett fölmerülhet rejtett benne foglaltságként az anyanyelv és a magyar nemzet?

Ryszard Kapuściński

Egy riporter önarcképe

III.

Amikor leülök, hogy írjak, sosem tudom, mit fogok írni, csak a fehér papírlap van előttem... Az írás egyfajta happening. Épp ebben látom az írás egyik értékét, ha ugyanis előre tudnám, mit fogok írni, sosem érdekelne az írás. Untatna. Én semmit nem tudok előre sem eltervezni, sem meghatározni.

(Jestem człowiekiem pogranicza, Ryszard Kapuścińskival beszélget Ewa Maria Skalska, Korespondent c. dokumentumfilm, Berlin, 1995 márciusa)

Még mindig újságírónak érzem magam. Szeretem ezt a munkát. Amikor hozzáfogok az íráshoz, nem töprengek azon, hogy elbeszélés, esszé vagy riport lesz-e belőle. Arra gondolok, hogy olyan szöveget kell létrehoznom, amelyben a lehető legjobban megközelítem azt, amit közölni szeretnék. Ez természetesen elérhetetlen cél. Megvalósíthatatlan. Minden könyvem egy-egy nagy elégedetlenség, nagy vereség. *A birodalom* című könyvemben alig tíz százalékát használtam fel annak, amit arról a valóságról tudok, s amit már átgondoltam. Mert vannak technikai jellegű problémák, idővel kapcsolatos gondok. Adott pillanatban abba kell hagyni az írást, különben többkötetes mű születne... És tudatában kell lennünk ennek a beteljesületlenségnek. Amit saját írásunktól elvárhatunk, az csupán annyi, hogy valamilyen mértékben sikerüljön megközelítenünk azt a képet vagy víziót, amelyet közlésre érdemesnek találtunk. Ezért én mindazt, amit írok, szövegnek nevezem, mert ez a meghatározás adja vissza legáltalánosabban az írás szituációját. Nem írok fiktív történeteket, nem vagyok lapoknak dolgozó újságíró. Írom a szövegeimet, írom a magam műfaját, a magam irodalmát.

(uo.)

Általában véve azonban az az ember benyomása, mintha ön a riportert valahogy kevesebbre tartaná az írónál.

Nem, egyáltalán nem így van. Minden attól függ, milyen íróról és milyen könyvről beszélünk. Épp ezért a riport művészi szempontból véve ugyanúgy lehet jó is meg rossz is. Én egyáltalán nem ilyen alapon osztályozom a könyveket. Ha egy mű jó, akkor megőrzi a maga értékeit, függetlenül attól, hogy milyen műfajban, milyen irodalmi szabályok szerint írták, ha viszont rossz, akkor az én szá-

momra egyszerűen rossz könyv, még ha olyan előkelő műfajt képvisel is, mint a regény. Egyedül a szöveg minősége jelöli ki egy mű helyét az irodalomban.

(*Lapidarium, czyli „nowy tekst”*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Stanisław Beres, „Odra” 1996, Nr 6.)

Nekem nagyszerű elődökhöz, mondhatnám tanítókhoz, pontosabban mesterekhez volt szerencsém. Gondolok itt elsősorban a tragikus halált halt íróra és riporterre, Ksawery Pruszyńskira, valamint a kiváló Melchior Wańkowiczra. Mindkettejüket személyesen ismertem, csodáltam, szerettem és nagyra tartottam.

Ami viszont az én nemzedékemet illeti, mi nagyon nehéz körülmények között kezdtük a pályánkat. Cenzúrázások, mindenféle korlátozások közepette, beleértve ebbe a különféle zaklatásokat, sőt, a nyilvános megbélyegzést is. De hát azokban az időkben, amikor a hivatalos propaganda minden területen hurraóptimizmust követelt, a riport volt számunkra az egyetlen olyan műfaj, amelyben valami keveset el lehetett mondani a lengyel nyomorról, a lengyel bajokról, a tragikus sorsokról.

Mindig találtunk valamiféle titkos „hátsó bejáratot”, és valamely személy vagy hely egyedi sorsán keresztül próbáltunk általánosabb igazságokat becsempészni írásainkba. A lengyel olvasót, aki mindig hallatlanul intelligens volt, nem kellett különösképpen kiokítani. Minden jelentősebb szöveggel egyre erősebbé vált az író és az olvasó között valamiféle titkos kapcsolat, egyfajta „összeesküvés”, sajátos ellenméreg a valóság borzalmaira.

(*Wybrałem reportaż*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Grażyna Mikłaszewicz, „Gazeta Współczesna” 1997, Nr 99.)

Tulajdonképpen minden nagy író életművében találkozunk riportírással, még azokéban is, akiket kizárólag regényírókként ismer a világ. Lengyelországban Sienkiewicz, Kraszewski, Kuncewiczowa és Nałkowska írt riportokat. A riportírás minden nemzeti irodalomban nagyon fontos helyet foglal el. Hosszú ideig nem értékelték igazán, ez azonban már a múlté. Ma már elfoglalta az irodalomban az őt megillető helyet.

(*Pasja świata*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Krzysztof Maćkowski, „Dziennik Polski”, 1998. 12. 18.)

Én nagy súlyt helyezek a nyelvre. A nyelvi megoldás keresése, friss, még el nem használdott szavak kutatása veszi el minden könyvem írásakor időm orozslánrészét. Ha valaki elolvassa valamelyik könyvem egy fejezetét, és úgy ír róla bírálatot, hogy csupán az abban felvetett problémákra koncentrál, a bemutatásukra használt nyelvre pedig nem fordít figyelmet, azt én személyes vereségként élem meg.

(*W brzuchu potwora*, szerk. Włodzimierz Kalicki, „Gazeta Wyborcza” 1993, Nr 19.)

Számomra a könyv formájának, stílusának a témából kell következnie. A *császár* című könyvem jelentős részében a régi lengyel nyelv elemeit használom;

összeállítottam belőlük magamnak egy speciális kis szótárt. Archaikus nyelvre volt szükségem, hogy kifejezhessem az autoriter rendszer archaikus természetét. A szókincset tizenhat-tizenhetedik századi íróktól és költőktől vettem kölcsön: Kochanowskitól, Rejtől és másoktól. Átrágtam magam a műveiken, és teljesen feledésbe merült szép, erőteljes, szinte tapintható szavakra bukkantam.

(*Nie jestem w stanie zdobyć swoich ksiąg...*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Chris Miller, „Edinburgh Review” 1985, Nr 68/69.)

Mielőtt hozzáfogtam volna *A birodalom* írásához, átolvastam az akkoriban napvilágra került, a témához kapcsolódó anyagokat, de az orosz filozófiatörténetet, a pravoszláv egyház történetét is tanulmányoztam, elővettem a nagy orosz írók műveit, és könyvem nyelvezetére ezek az olvasmányok is hatással voltak. Igyekszem egyszerű, tömör, jelzők nélküli stílusban írni, *A birodalom* esetében azonban meg kellett változtatnom, szét kellett húznom a mondatokat, hogy valamiképpen átfoghassam azt a hatalmas témát, a hatalmas tereket, a nagy jelentőségű ügyeket és az ottani felfoghatatlan lassúságot.

(*W brzuchu potwora...* 1. fentebb!)

Sokat töprengek minden egyes mondaton. Aztán, ha megvannak a mondatok, minden egyes bekezdésen, majd a bekezdések után minden oldalon, aztán minden fejezeten; s ez az egész küszködés azért van, hogy a legkevesebb szóval és képpel minél többet mondhassak el.

(*Dobre myślenie o świecie i ludziach*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Magdalena Lebecka, „Kresy” 1994, Nr 17.)

Van egy szörnyű kényszerképzetem – félek attól, hogy untatni fogom az olvasókat. Gyakran gondolom magamban – Uramisten, gyorsan be kell fejezmem, még mielőtt halálra untatom őket! Ahogyan a festők közül is az egyik hatalmas csatajeleneteket fest, a másik egyetlen tollvonással, egyetlen vonallal rajzol portrét vagy egész alakos rajzot. Engem vonz az, amit korunkban időnként minimal artnak neveznek. Hallatlanul takarékos, kartéziánus irodalmon nevelkedtem, amelynek lényege a kevés szó, az összes melléknév elhagyása. Nagyon szívesen olvasok aforizmákat, szeretem a világos, tiszta, takarékos vonalvezetést – magam is erre törekszem.

(uo.)

A nagy témák megszerzésének titkát azonban elárulhatná nekünk.

Mindenhez kell egy csipetnyi szerencse. Más dolog, hogy nem árt a szerencsének segíteni. Van egy közkeletű zsidó vicc arról, hogy Móric nagyon szeretett volna nyerni a lottón, s ennek érdekében forrón imádkozott Istenhez. Isten meg is hallgatta a kérést, s így szólt: „Móric, adj nekem némi esélyt, vegyél egy lottószelvényt!” Az egésznek tehát az a titka, hogy meg kell venni a lottószelvényt...

Persze előfordul, hogy az ember teljesen véletlenül bukkan valamilyen érdekes témára. Ilyesmi történt velem például Przemyszlben, ahova unkafevéremmel utaztam, hogy felkutassuk nagyszüleim sírját. Járjuk a temetőt, s váratlanul ci-

gány temetésbe botlunk. Máskor akár fél évig is törhetné magát az ember egy ilyen temetésért, mi pedig csak úgy ráakadtunk véletlenszerű napon, véletlen órában, épp abban a temetőben.

(*Korzenie w polskiej biedzie*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Barbara Hołub, „Przekrój” 1992, Nr 39.)

Azt hiszem, ha valóban sikerült valamit tennem, az annyi, hogy irodalmunk tematikai spektrumát olyan teljesen új területekkel, új kultúrákkal, új civilizációkkal sikerült kitágítanom, amelyeket korábban nem vettünk észre, vagy csupán marginálisan és nem programszerűen kezeltünk. Ennek a civilizációs horizontnak a kitágítását szolgálta olyan nagy alkotók munkája, mint a kissé elfelejtett Dybowskié vagy Malinowskié, aki valójában antropológus volt, nem pedig tényirodalommal foglalkozó riporter. Malinowskit sem vonták kérdőre, hogy miért nem Lengyelországról ír – vagy amikor Angliában élt, egyetlen angolnak sem volt kifogása az ellen, hogy nem Angliával, hanem Polinéziával foglalkozik.

Úgy vélem, nincs semmi rossz abban, hogy nem lengyel dolgokról írok, vagy ha igen, csak marginálisan. Erősen hiszek abban, hogy munkám fontos, és nagy szükség van rá.

(*Dobre myślenie o świecie i ludziach... I. fentebb!*)

Amikor más tájakról, más világokról írok, azt valahogy mindig nagyon „lengyel módra” teszem.

Ilyen volt az olvasata A császár és A sahinsah című műveinek is.

Ebben az egészben mindig Lengyelország a vonatkoztatási pont; folyton a mi mentalitásunk és a nyugati ember látásmódja közötti hidakat keresem. Ahogyan én írom le ugyanis a dolgokat, úgy egyetlen nyugati ember sem írja le. Ilyenkor mindig az amerikai Francis Fitzgerald nagyszerű iráni riportjait hozom fel példának, amelyekben minden benne volt, kivéve... a vallást – Khomeinit, az iszlámot. Amikor Iránba érkeztem, azonnal megéreztem és súlyának megfelelően értékeltem a vallás elemi erejét; nem azért, mert a Szentlélek megvilágosított – lengyelségem tette ezt lehetővé.

(uo.)

Az *Őserdő lengyel módra* című könyvem anyaggyűjtését is mélyen átéltem, és remélem, hogy a benne lévő riportok tükrözik ezt. Az a cél vezérelt, hogy eljussak a mi lengyel provincionális, kisebb világainkhoz. Ez is a felfedezésnek, a valóság feltárásának egyik mechanizmusa volt. A riporter kíváncsiság, a világ iránti mohó érdeklődés nélkül ezeket a világokat elkerüljük, nem is tudjuk, hogy léteznek. Én mindig tele voltam kíváncsisággal, ez hajtott az utazások felé is. Hiszen az *Őserdő...* ugyanúgy utazás közben született, mint minden, amit írtam. Hogy később aztán más kérdésekkel foglalkoztam, és nem folytattam a lengyel témákat, az azért volt, mert az 1956-os október idején először nyílt alkalmam külföldre utazni. Teljesen magával ragadott a harmadik világ születése. A történelem akkor hihetetlenül felgyorsult, viharos, drámai fordulatot vett. Engem pedig ez – történész lévén – örülden izgatott. Az a történelmi pil-

lanat, amely a szemem láttára alakul és zajlik. Azt hiszem, az *Őserdő*nek és későbbi könyveimnek közös nevezője van – a világ iránt táplált folyamatos csodálatom.

(*Nieustajęca fascynacja światem*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Roman Lau-dański, „Express” 1994, Nr 102.)

Az Őserdő lengyel módra című kötetben van egy nagyszerű, Merev hulla című szöveg, állítom, hogy ez a könyv legjobb része. Michał Mońko nevű riporter ismerősöm egyik magánbeszélgetésünk alkalmával azt igyekezett bebizonyítani, hogy Kapuściński eleitől a végéig kitalálta ezt a történetet. Igaz ez?

Nem. A szöveg teljességgel tényeken alapszik. A következő történet. Elutaztam egy bányába, amelyet akkor „Dimitrov Bányának” hívtak, hogy írjak egy tipikus termelési riportot. Véletlenül alakult úgy, hogy éppen azon töprengtek az ottaniak, hogyan szállítsák haza egy fiatal bányász holttestét a távoli Mazurita-vakhoz. A fiú beteg édesapja nem tudott volna Sziléziába jönni a temetésre, azt kérte, hogy a fiát otthon temessék el. Amikor a halott néhány munkatársa hajlandónak mutatkozott a koporsó átszállítására, félretéve munkámat, magam is csatlakoztam a kissé bizarr menethez. Aztán leírtam, amit útközben láttam és hallottam. Ez a teljes igazság.

(*Wybrałem reportaż*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Grażyna Mikłaszewicz, „Gazeta Współczesna” 1997, Nr 99.)

Ön olyan kérdést vetett föl, amely azt feszegeti, hogy lehet-e a riportban fikciót használni. Ellenpéldaként az öntől szélsőségesen különböző klasszikust, Wańkowiczot említ-teném, aki többek között egyetlen cselekményszálba, egyetlen élettörténetbe több életraj-zot is szintetizált, történelmi alakok mellé preparált, összeragasztott, összesűrített sor-sú, vagyis félig fiktív szereplőket állított.

Nem érzett-e ön is kísértést ilyen eljárások alkalmazására?

Nem, nincsenek ilyen szándékaim, nem értek egyet semmiféle ilyen el-mélettel. Nem érzek késztetést arra, hogy az ilyesfajta összekeverések, ös-szekapcsolások irányába menjek. Annyi mindent kellene még megírnom, olyan dolgokat, amelyeket megérintettem, megtapasztaltam, hogy az ilyes-mire nekem semmi szükségem. Ismertem Wańkowiczot, nagyra értékelem írásművészetét – remek, érdekes stílusban írt –, de nagyon különbözünk egymástól. Wańkowicz rendkívül buja, neologizmusokkal teli, erőteljesen újító, szép nyelven írt. Az én írásaim ezzel szemben esszéizálásra, rövidít-ésre, óriási tömörítésre törekszenek. Ha elolvasok Wańkowicz prózájából hatszáz oldalt, arra gondolok, hogy én ugyanezt százötven, kétszáz oldalon ír-
nám meg...

Ami pedig a fikció kérdését illeti – nálam egyáltalán nincs fikció. Wańkowicz a riportjaiban mindig valamilyen történetet próbál elmondani, én viszont a történés valamilyen elemét a modell, a jelenség leírására haszná-lom fel. A különbségek forrását pedig az anyaggyűjtés módjában kellene ke-resni. Wańkowicz – s tudom, mert láttam a jegyzeteit – mindent részletesen följegyzett.

Őn pedig nem jegyzetel programszerűen...

Én szinte egyáltalán nem jegyzetelek. Igyekszem emlékezetembe vésni a dolgokat, s amit aztán írásban rögzíték, az az a két-három emlékezetemben megmaradt kép, amely visszaadja az adott jelenség esszenciáját, szintézisét és a jelenség kapcsán születő benyomásokat, reflexiókat.

(Dobre myślenie o świecie i ludziach... I. fentebb!)

Andrzej Wajdához közeli barátság fűz, igen nagyra tartom őt művészként is, emberként is. Mindig szóba kerül köztünk a közös filmkészítés kérdése. Egy alkalommal megállapodtunk, nem is abban, hogy írok egy forgatókönyvet, ahogyan Wajda ajánlotta – arra nem volt időm –, hanem abban, hogy elmesélem neki valamelyik afrikai kalandomat, amelyből aztán születhet egy forgatókönyv, később pedig esetleg egy film. Az eseménynek – egy politikai fordulatnak – a helyszíne az Indiai-óceán már Sienkiewicz által is megírt egyik gyönyörű szigete volt – igazán filmbe illő történet! Az volt a szándékom, hogy megismertetem Wajdát előbb a sziget, majd a felszabadító mozgalmak történetével, utána a forradalom okaival, végül pedig a forradalom kibontakozásával és végével. Vagyis minden gondolatom a történelmi folyamat átadására irányult – hiszen történész vagyok. Wajda viszont művészként, filmes és színházi emberként gondolkodott. Azt akarta, hogy az egészet kezdjük a szereplők kiválogatásával...

...főhős, mellékszereplők, epizodisták...

...amire én egyáltalán nem voltam felkészülve. Azt gondoltam, hogy a mesélés közben valahogy majd megjelennek valamiféle szereplők is.

Igen, az a találkozás Wajdával, az a tapasztalat nagyon érdekes és mulatságos összeütközés volt a leírt világ felfogásának és szemlélésének két különböző módja között, két teljesen eltérő képesség között, ugyanannak az eseménynek a kétféle megközelítése között. Az ő számára az esemény személyeken, azok cselekedetein keresztül jelent meg, az én számomra éppen fordítva – az alakok egy tágabb történelmi folyamatba ágyazódtak bele, én ezt akartam bemutatni. Én a világot történelmi folyamatokon keresztül szemlélem. Az egyes emberek, akikkel találkozom, akikről írok, csak mint alanyok, az adott történelmi folyamat részei érdekelnek, valójában maga a folyamat izgat leginkább. Az, hogy miként fejlődik, honnan ered, mik a jellemzői. Na és az ötlet végül kudarcba fulladt; abban maradtunk, hogy az egészet átgondolom, s egyszer majd visszatérünk rá. Én valóban szeretném egyszer azt a Zanzibárt megírni...

Szerintem tehát megállapíthatjuk, hogy van dokumentarista és van fabuláris valóslátás...

...és akkor a fabuláris látásmódban fontosak a szereplők. Ahogyan fontosak a regényben. A kezdet mindig hasonló: ez és ez a nevem, ezt és ezt csinálom...

...fontos a dramaturgia, a szálak elvarrása...

...én pedig nem értek ehhez. Ezért is nem írtam soha életemben semmiféle színpadi művet. Annyiszor fordultak hozzám eredménytelenül különféle rendezők számos ajánlattal! Én pedig magyarázkodtam, hogy nem értek hozzá, mert nem tudom a világot szereplőkre felosztani. Mindenekelőtt pedig nem tudok párbeszédet írni – nem tudom dialogizálni a közlendőmet. Így aztán minden

próbálkozás zátonyra futott az én alkotói módszerem hiányossága vagy talán inkább mássága miatt...

(uo.)

Nincs akkora képzelőerőm, hogy fiktív dolgokat írhassek. Ha meg lennék áldva egy fiktív történeteket alkotó szépíró fantáziájával, ülnék csöndben a dolgozószobámban, és képzeletemből születő könyveket írnék. Sajnos, hiányzik belőlem ez az adottság. Nekem keményen kell dolgoznom, hogy összegyűjtsem könyveimhez az anyagot. Engem inkább egyfajta hiány taszított a felé, amit csinálok. Azok a kollégáim, akik regényeket írnak, sokkal privilegizáltabb helyzetben vannak.

(*Pisze pan od czterdziestu lat...*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Anders Bodegard, „Brick” 1995, Nr 51.)

Ha már a formáról, a műfaji követelményekről beszélünk, kérem, segítsen közelebb hozni hozzánk az ön által művelt műfajt. Minek lehetne nevezni? Egy alkalommal ön úgy határozta meg önmagát mint creative non-fiction író. Ez így túl általános. Az irodalmi riport kitágításáról lenne szó?

Ez már a szakmai definíciók területe. A különböző országokban, különböző nyelveken más-más elnevezéssel illetik ugyanazt a kifejezési formát. Franciául reportage a neve, s ez a formula honosodott meg a lengyelben is. Az angolban ezt a szót nem nagyon használják. Ők a *non-fiction writing* kifejezést alkalmazzák azzal, hogy ez nagyon tág fogalom, magában foglalja ugyanis az esszéírást, a kritikát és egyebeket is; nagyon gyakran használják még a *travel literature* – utazási vagy úti irodalom –, ami viszont lefordítva borzalmasan hangzik.

Az amerikaiak még a hatvanas években bevezették a *New Journalism* – új újságírás – fogalmat, és talán ez a terminus áll a legközelebb – úgy, ahogyan ők értelmezik – ahhoz, amit én írok. Vagyis autentikus eseményeket, autentikus személyeket mutatok be a szépirodalom, vagy ahogy ők nevezik: a fikciós irodalom kifejezési formáinak, eszközeinek, tapasztalatainak segítségével.

Vagyis szubjektivitással erősen átitatott formában?

Igen, a tény fogalmának kitágításával. A sztenderd újságírásban ugyanis a tény adott eseményről, leggyakrabban politikai vagy gazdasági természetű eseményről szóló beszámolót jelent. Engem viszont érdekel a természet, a légkör, a hangulat, a környezet és egy sor más dolog, amelyek hagyományosan a szoros értelemben vett irodalmi leírás részei. Az eredmény a műfajok, a különböző eszközök keveredése. Mit is írok én? Szövegeket írok. Nem tudom ezt másként meghatározni – ez a definíció felel meg nekem a legjobban.

Gyakran tesz említést a kollázsról...

Igen, a festészetből sokat meríthet az irodalom. Számomra ez a legnagyobb forrása minden ötletnek, szakmai megoldásnak – a festészetben minden benne van. A festészeti kollázs talán a legpontosabb megfelelője az általam alkotott szövegeknek. Vagyis különféle eszközöket, különféle dolgokat választok anélkül, hogy műfaji besorolásukon töprengenék – ezt meghagyom a kritikusoknak –, úgy írok, hogy a legjobban tudjam magam kifejezni. Miért írtam ezt vagy

azt a szöveget prózában? Miért írok verseket? Mert vannak dolgok, amelyeket másként nem lehet kifejezni. Ilyenkor nem gondolkodom azon, hogy amit írok, az a klasszikus meghatározás értelmében vett „tiszta” riport, esszé vagy vers-e. Viszont amit írok, azt mind magamon átszűrve írom.

Kérdezik tőlem, miért nincs *A birodalom* című könyvemnek főhőse. Dehogy nincs – válaszolom ilyenkor –, én magam vagyok *A birodalom* főhőse! Ahogy minden általam hitelesített szövegemnek én vagyok a hőse. Lehet egyfajta egocentrikusság is az, hogy nem tudok semmi olyasmiről írni, amit magam nem éltem át, amit nem láttam, nem tapasztaltam meg, ahova személyesen el nem utaztam, amit nem hallottam, nem gondoltam át.

(Dobre myslenie o świecie i ludziach... I. fentebb!)

Amikor meg akarom határozni azt, amit csinálok, gyakran fordulok a *silva rerum* – „dolgok erdeje” – latin kifejezéshez. Ez az én világom – a dolgok erdeje, ebben élek, ezt a világot járom. Ahhoz, hogy a világot megértsük, a lehető legáthatóbban kell megismernünk.

Az elbeszélést használja ahhoz, hogy a dolgoknak ez az erdeje értelmet, formát és koherenciát kapjon? Az ön írásának a lényege ugyanis a narráció.

Igen, maga a szerkezet, a narráció az eredmény eleje, és csak a fele. Nem lesz teljes addig, amíg az író is nem válik részévé. Ez ad az elbeszélésnek koherenciát, ez áll a „dolgok erdejének” középpontjában.

Az irodalom hagyományos fogásai közé tartozik az, hogy az író árnyékban hagyja, a narrációt egy megfabrikált elbeszélő vállalja, aki leír egy elképzelt valóságot. Számomra a mondandóm attól lesz értékes, hogy én magam ott voltam, hogy tanúja voltam az eseménynek. Van abban, belátom, egyfajta egotizmus, hogy írásaimban panaszodom a hőségre, az éhezésre vagy fájdalomra, amelyet érzek, de az a tény, hogy mindezt személyesen átéltem, autentikussá teszi az egészet. Nevezhetjük ezt személyes riportnak is, mert a szerző mindig jelen van az eseménynél. Én néha „gyalogos irodalomnak” is mondom.

(Podróżnik po lesie rzeczy, Ryszard Kapuściński-val beszélget Bill Buford, „Granta – The Story Teller” 1987, Nr 21, [utánközlés in:] „Most” 1987, Nr 16/17.)

Az új világokkal történő ismerkedés mely szakaszában tudja már, hogy mi a lényeg a megfigyelésben, mi építi azt a szintézist, amely az adott hely vagy kultúra jellegét meghatározza? Vagy ez talán „magától születik”?

Ezt minden bizonnyal úgynevezett óriási tapasztalatomnak, rengeteg utazásomnak köszönhetem. Hiszen én 1956 óta járom a világot – vagyis már több mint negyven éve folyton „úton vagyok”. S ez alatt az idő alatt megismertem – természetesen annyira, amennyire ez egyáltalán lehetséges – az egész világot. Jártam az összes földrészen, a világ minden nagyobb régiójában. Azt hiszem tehát, hogy az ilyen szintézis fokozatosan épül az emberben, jön létre a tudatában, az érzékenységében. Ez soha véget nem érő folyamat. És addig fog tartani, amíg utazni és írni fogok tudni. Ilyen értelemben ez a szintézis – vagy inkább horizont, panoráma – szüntelenül tovább alakul, növekszik az évek múlásával, az én írásaim esetében pedig, azt hiszem, szám szerint három tényező eredménye.

Az első, alapvető tényező maga az utazás. Természetesen kicsit antropológikus, kicsit etnografikus, kutató szándékú utazásról van szó. Ez elsősorban nagy fizikai és szellemi erőfeszítést követel, mert egy ilyen út során nagyon erőteljes koncentrálásra, összpontosításra van szükség. Az embernek szüntelenül tisztában kell lennie azzal, hogy olyan helyen van, ahova esetleg már soha többé nem tér vissza. Ezért lehetséges, hogy olyan pillanatot él át, amely életében soha többé nem ismétlődik meg, mindent meg kell tehát figyelnie, meg kell jegyeznie. És megismernie – vagy talán még annál is többet: magába szívnia – amennyit csak lehet! A másik forrás az olvasás. Már utazás előtt igyekszem rengeteg mindent elolvasni. Arról a helyről, ahova utazom, a hely kultúrájáról, történelméről. Az én „kézi” könyvtáram több ezer kötetre rúg. Arra törekszem, hogy amit egyszer már megírtak, azt ne ismétljem meg. Hogy megpróbáljak valami újat mondani. Ez tehát írásaim második forrása. A harmadikat pedig saját reflexióim jelentik.

(*O podróżowaniu*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Maria Małatyńska, „Przekrój”, 1999. 10. 11.)

Háromféle forrás létezik, ezek közül a legfontosabbak az emberek. A másodikhoz tartoznak a dokumentumok, könyvek, cikkek. A harmadik forrás az a világ, amely körülvesz bennünket, amelyben elmerülünk – a színek, hőmérsékletek, aurák, légkörök, minden, amit imponderábiáknak nevezünk, amit nehéz meghatározni, mégis fontos alkotóelemét jelentik a munkánknak. Napjaink legfőbb gondja az első két forrás folytonos bővülése.

(*Ismaeli continua a navigare*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Maria Nadotti [in:] Ryszard Kapuściński, *Il cinico non é adatto a questo mestiere. Conversazioni sul buon giornalismo*, A cura de Maria Nadotti, Roma 2002)

Létezik egyfajta egységesség a világban – azonos mechanizmusok, magatartások, viselkedési formák figyelhetők meg a szokásoktól, a bőrszíntől, a nyelvtől függetlenül. Amikor bemutatok egy modellt, az olyan, mintha a többi hasonlóról is beszélnék. A különböző országokban élő olvasók igazodnak ehhez a modell-szituációhoz. Könyveimet nem adták ki a Szovjetunióban. Marokkóban *A császár* be van tiltva, pedig soha eszembe sem jutott, hogy Hasszánról írjak. Amikor azt írom, hogy egy lagosi utcán tántorognak a részek, már hallom is, hogy nálunk, Siematyczéban is fetrengenek a részek. Amikor Lagosban voltam, nem Siematyczéra gondoltam.

(*Świadectwo rozpadu i przemijania*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Karol Kruś és Andrzej Staniszewski, „Gazeta Olsztyńska – Magazyn” 1992, Nr 42.)

Az a törekvésem, hogy olyan könyvet írjak, amely egyetemes üzenetet hordoz. A *sahinsah* című könyvem nem azért írtam, hogy bemutassam az iráni forradalmat. Engem az a dolog, az a különleges jelenség érdekelt, amelynek lényege, hogy a régi, hagyományos kultúra és civilizáció elveti a másfajta kulturális és fejlődési minta erőszakos bevezetésére irányuló próbálkozást. És ez egyetemes jelenség. Mi sem fogadtuk el a kommunizmus átültetését, elvetettük azt, amint alkalom nyílt rá. Egyik angol kritikusom nagyon találóan azt írta, hogy

könyveimben Etiópia vagy Irán csupán háttérként, dekorációként szolgál gondolataim kifejezéséhez.

(uo.)

Hailé Szelasszié és a sah udvarának leírásakor nem maga a leírás érdekel, az udvarnak azt az aspektusát választom ki, amely más helyzetekben is fellelhető – nemcsak a hazai politikában, hanem az intézmények életében is. *A császár* című könyvem például nagyon népszerű Svájcban: az ottani emberek hasonló hierarchizált viselkedést látnak a nagy korporációkban vagy intézményekben. Engem pedig pont ez érdekel.

(Nie jestem w stanie zdobyć swoich książek..., l. fentebb!)

Minden témát egyetemes méreteken határoz meg?

Szemlélek valamilyen jelenséget, s szeretném azt bemutatni, szeretnék róla mesélni. Olyan dolgok érdekelnek, amelyeknek – legalábbis az én feltételezésem szerint – egyetemes értékük van. Később aztán az olvasók vagy a kritikusok mondják: ahá, itt erről van szó, ott meg arról! Mondok egy példát: *A császárt* Lengyelországban a cenzúra visszatartotta, mert a könyvet úgy értelmezték, hogy az Gierekre és rendszerére utal. Néhány évvel később *A császár* színpadi változatát bemutatták Londonban, a Royal Court Theatre-ben, s engem is meghívtak a premierre. Egy alkalommal sírva találtam irodájában egy nőt, a színház adminisztrációs igazgatóját. Kérem tőle: „Miért sírsz?” – „El kell innen mennem”. – „Mi történt?” – kérdezem. – „De hiszen te mindent megírtál *A császárban*”. Az a könyv egyszerűen csak bizonyos mechanizmusokról szól. Minden hatalom mögött furkálódások, konfliktusok, kölcsönös vádaskodások, pozícióharcok rejlenek. Az az igazgatónő a saját helyzetére vonatkoztatta a könyvben leírt mechanizmusokat.

(Świadectwo rozpadu i przemijania... l. fentebb!)

A sahinah és *A császár* minden kétséget kizáróan a hatalom struktúrájáról szól. *Visszont a Még egy nap az élet című könyvét nem olyan könnyű meghatározni.* (Magyarul *Golyózáporban Angolában* címmel jelent meg – a ford.)

A Még egy nap az élet egzisztenciális kérdésekkel foglalkozik, egészen más, mint a többi könyvem. Arról szól, hogyan tud elveszni az ember, s hogyan tudja feltalálni magát különféle helyzetekben. Arról, hogy lehetetlenség bizonyos dolgokat kifejezni, megtalálni, megérteni. Sok újságíró úgy viselkedik, mintha zsebében volna a bölcsek köve. Teheránban – ez tipikus jelenség volt a forradalom idején – százával hemzsegték az újságírók mindenütt, de kilencven százalékuk először járt Iránban. Az iráni civilizáció, Irán történelme nagyon gazdag, összetett dolog, ők pedig úgy viselkedtek, mintha egész életükben az iráni ügyek szakértői lettek volna. Nem ismerték a nyelvet, jószerivel azt sem tudták, hol vannak, mégis teljes komolysággal írogattak arról, hogy ki tartozik a jobboldalhoz, ki a baloldalhoz, melyik csoportosulások melyik mozgalmakat képviselik. Ez nekem nem tetszett. Nem hiszek az ilyesmiben. Úgy vélem, hogy a mi munkánkban az alázat a legfontosabb. A szituációk és

a kultúrák hallatlanul bonyolultak. Az igazat megvallva, én ebben az egészben elveszettek érzem magam, s ha őszinték akarunk lenni önmagunkhoz és olvasóinkhoz, akkor ezt, szerintem, be kell vallanunk, el kell ismernünk korlátainkat.

A *Még egy nap az élet* egyik méltatásában valaki azt írta, hogy a szerző nem beszél arról, milyen társadalmi mozgások és pártok voltak ott, csak azt ismételteti, hogy elveszettek érzi magát – de hát én pont ezért írtam azt a könyvet. Küldjük a táviratokat és a cikkeket, de van az eseményeknek olyan aspektusa is, amelyet nem tudunk közvetíteni: egy haldokló város atmoszférája, hangulata, mert ez nem statisztikai kérdés, ezt nem lehet leírni egy átlagos jelentésben. Pedig hallatlanul fontos. Ez a könyv olyan országról szól, amelyben senki sem tudja, mi fog történni másnap, egy hónap múlva, egy hét múlva, ki veszi át a hatalmat, ki kivel fog harcolni. Bizonytalanság – erről szól a könyv.

Szeretném önt tovább kínozni a kérdéssel: „miért?” Van a könyvnek egy epizódja, amelyben meghal egy katonalány; mi volt ezzel az epizóddal a célja?

Nagyon szomorú látvány volt. A halál a fronton normális dolognak számít – végül is az ember tucatszám lát holttesteket, ez azonban az olvasónak nem sokat mond, meg kell tehát mutatni neki a halál emberi oldalát... s ennek ez a módja. Egy szép leány, a fiatalsága, a bája ezt az egészet nagyon drámaivá teszi. Útközben rengeteg holttestet láttunk... de a halált legjobb az élet által megmutatni...

(Nie jestem w stanie zdobyć swoich księżek..., l. fentebb!)

Az ön könyveiben legalább kétféle analízist fedezhetünk fel. Az egyik a hatalom struktúrájának analízise, a másik az „analitikus képek” jelenléte. Két nagyon szuggesztív képre gondolok. Az első A sahinah egyik jelenete: amikor a tér közepén, lövöldözések közepette, egy tolokocsi forog körbe, a másik – még megdöbbentőbb kép – a Még egy nap az életből való: fajtiszta kutyákat etetnek a katonák NATO-fejedagokkal, s ezek a kutyák később a barakkok előtti fűvön üzekednek. [Ryszard Kapuściński nevet: ez valóban megtörtént!] Ön keresi az ilyen különleges képiséget? Hogyan bukkant ilyen rendkívül kifejező képekre?

Nem tudok válaszolni erre a kérdésre. Én így látom a világot, nem tudom, hogyan van ez. Valószínűleg egy nagy szempár vagyok. Valójában szelektálókészség kérdése az egész, az ember száz meg száz ilyen képet lát maga körül, de tudja, hogy ezek fölöslegesek, hogy arra kell koncentrálnia, amelyet meg is akar mutatni. Egyetlen kép, de megfelelő helyen. Én tudósítói iskolában nevelkedtem, ott pedig nagyon tudni kell szelektálni. Azt se felejtse el, hogy fotós vagyok, és művészfotókat is készítek. Igyekszem úgy szemlélni a dolgokat, mintha képeket néznék, keretet adok nekik, mint amikor fényképezek, amikor kiválasztok egy arcot vagy egy épületrészletet, s ki tudja, miért, csak bizonyos részletekre koncentrálok. Egyszerűen... így látom. Valamikor egyetemistáknak tartottam foglalkozásokat, s folyton azt kérdezték tőlem, hogy „miért?”, „miért?”, aztán úgy három-négy óra múlva az egyik hallgató fölállt, és ezt mondta: „Hagyjátok őt békén, minek kérdeztetek? Ő így látja, és kész, nincs rá válasz”.

(uo.)

Amikor fényképezőgéppel indulok útnak, egészen másként szemlélem a világot, mint amikor csak úgy sétálgatok egy kollégával, s közben vitatkozunk. Mert ilyenkor az a vita a legfontosabb, nem a bennünket körülvevő valóság – azt észre sem vesszük. Amikor viszont fényképezőgéppel indulok el, hogy lefotózzak egy várost, egy embert vagy egy jelenetet, akkor az egyes részletekre koncentrálok. És keresek, keresek... Mert a fényképezés az maga a részlet, a részlet kompozíciója, az a törekvés, hogy megtaláljuk benne a metaforát, a szimbólumot, hogy szemügyre vegyük, megfigyeljük, elgondolkodjunk rajta – mit tudunk meg általa a világról, mit mond nekünk? Ezt látja a festőművész vagy a fotóművész szeme, amikor az adott részletre összpontosít. Mert számomra a valóság ennek a két dolognak az összekapcsolása: a város leírása nem más, mint annak a szintézise, ami a város történelmi értelemben, ugyanakkor azonban az is, hogy milyen részletek alkotják.

(Dobre myślenie o świecie i ludziach... I. fentebb!)

Az utóbbi évtizedekben Afrikáról Alberto Moravia is írt. Ha az ember Moravia könyveit és az ön könyveit olvassa, az a benyomása támad, hogy önök két különböző földrészt láttak. Moravia Afrika szépségeiről beszél, ön a tragédiáiról. Lehet, hogy önt nem érdekli az afrikai természet szépsége?

Egész oldalakat találhat nálam is, amelyeken Afrika szépségét taglalom... Én és Moravia egészen eltérő dolgokkal foglalkoztunk, és Afrikát teljesen eltérő tempóban szemléltük. Imádom a természetet, gyönyörködöm benne, de Moraviának több szerencséje volt, mint nekem, mert íróként utazott Afrikába. Én rabszolga voltam – az én zaklatott munkám rabszolgája. Sajtóügynökségnek voltam a tudósítója, és az egész kontinens eseményeiről kellett tudósítanom. Azokban a régmúlt években Afrika és a világ többi része között nem volt könnyű kapcsolatot teremteni. Kevés volt a telefon, az újság, televízió még nem létezett. Az internet csak a science fiction irodalomban szerepelt. Nagyon nehezen lehetett információkhoz jutni. Amikor Tanzániában voltam, nem tudtam híreket szerezni az algériai eseményekről. Egy Párizsban vagy Londonban dolgozó újságíró jóval többet tudott róluk. Az egyetlen csatorna, amelyen kapcsolatot tarthattam a világgal, a telex volt, de nem minden országban volt működő készülék. „Hol van telex?” – ezt a kérdést tettem föl magamnak minden alkalommal, amikor útnak indultam. Amikor pedig már megtudtam, hol keressem, kezdeztem reménykedni, hogy használni is lehet majd. Ráadásul a mi ügynökségünk szegény volt, nem volt annyi pénzem, hogy információk elküldésére költsem. Varsó, az ügynökségem kereste velem a kapcsolatot, ami azt jelentette, hogy előre ki kellett jelölnünk egy helyet, ahol volt telex. Egyik nehézség követte a másikat, gyakran nem is lehetett ezeket megoldani. Maga volt a pokol. Nekem nem volt időm arra, hogy utazgassak, nézegessem a tanzániai falfestményeket vagy a kenyai parkokban sétálgassak. Nekem politikával, gazdasággal, háborúkkal kellett foglalkoznom. Szerettem volna megismerni Afrika csodás szépségeit, de nekem dolgoznom kellett ahhoz, hogy megismerhessem. Nem engedhettem meg magamnak, hogy kirándulgassak.

Egy lengyel újságíró nem lehetett *freelancer*. Ezért könyveimben én, Moraviával ellentétben, Afrikáról csakis mint az államcsínyek, a háborúk, a nagy ve-

zerek kontinenséről írhattam. Most már több időm van, s bizonyos dolgokat megengedhetek magamnak. *Ében* című könyvemben megjelenik Afrika természete, kultúrája, tágas térségei. De változatlanul különös figyelmet fordítok az emberre.

(*Raccontare un continente: la storia nel suo farsi*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Andrea Semplici [in:] Ryszard Kapuściński, *Il cinico non è adatto a questo mestiere. Conversazioni sul buon giornalismo*, A cura di Maria Nadotti, Roma 2002.)

A hetvenes években ön még egészen másként írt. Etiópiáról vagy Iránról szóló könyvei a narrációt tekintve befejezett művek voltak, regényhez vagy drámához lehet őket hasonlítani. Pedig ez nem is volt olyan régen.

Azt hiszem, hogy épp a hetvenes évek jelentik a cezúrát. Az elektronikus forradalom örült gyorsulást eredményezett. Az információ sokkal nagyobb sebességgel terjed. En még emlékszem az elektronikus forradalom előtti korra. Másfelől kicsit az én látószögem is megváltozott. Amikor *A császár* vagy *A sahinsah* született, egyetlen helyre és eseményre koncentráltam, most viszont tágabb, planetáris horizonton igyekszem szemlélődni.

A Szovjetunió széteséséről szóló A birodalom című könyve már jobban emlékeztet kollázusra, mint drámára.

A birodalom című könyvemet már nem tudtam úgy megszerkeszteni, hogy legyen bevezetése, tárgyalása, befejezése, a valóság ugyanis túl sok tényezőt zúdított rám. Ezeket nem tudtam összerendezni.

De szerette volna?

Eleinte igen, de aztán rájöttem, hogy képtelen vagyok rá. Ráadásul azt is tudtam, hogy nem írhatom a könyvet a végtelenségig. Amikor belefogtam, huszonöt témát jelöltem ki mint elengedhetetlen minimumot. A végén aztán csak tizenkettőt használtam fel.

(*Świat w kawałkach*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Michał Cichy, „Książki” Nr 5, a „Gazeta Wyborcza” melléklete 1997, Nr 110.)

Tisztában voltam azzal, hogy a kommunizmus bomlási folyamatának központja, az a hely, ahol ez a legnagyobb méretekben zajlik, az maga Oroszország, vagyis az egykori Szovjetunió. Ezt az egyedülálló történelmi eseményt úgy akartam megírni, hogy a legjelentősebb, legközpontibb helyen kísérem figyelemmel. Ezért választottam Oroszországot, nem pedig, mondjuk, Csehszlovákiát, Magyarországot vagy Lengyelországot, ahol az események nem voltak globális méretűek. A kommunista rendszer Oroszországban született, s ez az ország lett a sírja is. Ez fontos volt számomra. A mi esetünkben a kommunizmus másodlagos, ránk erőltetett rendszer volt. Tiszta formájában csak a Szovjetunióban lehetett vele találkozni, s bukását is ott lehetett megfigyelni.

(*Nieustajęca fascynacja światem... I. fentebb!*)

A birodalom írásánál nagy segítségemre volt a *Gazeta Wyborcza* című napilap. Tomek Burski, aki följánlotta, hogy részletekben közlik a könyvet, kikötötte, hogy a folytatásoknak rendszeresen, minden szombaton meg kell jelenniük.

Amikor megállapodtunk, még egyetlen oldal sem volt megírva. Tudtam azonban, hogy nem hagyhatom cserben az újságot, és – akár betegen is – rendszeresen írtam.

Vagyis *A birodalom* heti folytatásokban született, minden kedden elmentem a szerkesztőségbe, s leadtam a következő részt. Hatékonyan mozgósított az a tudat, hogy az újságban fenntartják nekem a helyet, s az az üres hely az én szövegemre vár. Másfelől az újsággal kötött szerződés segítségemre volt abban, hogy visszautasítsam a folyton érkező különféle ajánlatokat. Tiszta lelkiismerettel mondhattam: nincs időm, írok.

Minden könyvemet folytatásokban írtam. Folytatásokban született meg *A császár*, *A sahinsah*, a *Még egy nap az élet*, s ez a munkarend nekem nagyon megfelel. Valójában azt mondhatom magamról, hogy folytatásos író vagy folytatásos riporter vagyok.

(*Reportaż i trwanie*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Wojciech Górecki, „Res Publica Nowa” 1993, Nr 7/8.)

Fölvetődik a kérdés, amikor az ember szembekerül a világgal, és rádöbben arra, hogy mennyire fölszabdalt, föltizedelt, ellentmondásokkal, mozgásokkal, hihetetlenül bonyolult dolgokkal, problémákkal teli ez a világ: hogyan lehet ezt ábrázolni? Epikus módon nem lehet, annyi minden tola az ember tolla alá, annyi különféle, elképesztően összekeveredett, összegabalyodott és zavaros dolog, amelyek állandóan változnak, mert a konfigurációk szüntelen átalakulásban vannak. Csakis a fragmentummal lehet operálni, a töredékkal, amely a világ összetettségének bizonyos aspektusait érinti, azokat próbálja jelezni. Szerintem semmi más nem lehet tenni. Természetesen fölbukkanhat egy zseni, aki egyszerűen felülkerekedik a világnak ezen a valóságán, egy különleges génius, de én ebben, személy szerint kételkedem. Ma már nem jelent gondot az, hogy információhoz jussunk vagy hogy a világ megértésére törekedjünk. Ezért gondolom, hogy csakis a prózának ez a válfaja, a fragmentarista próza felel meg a mai világnak. Persze, csak ha valaki valóban meg akar majd birkózni az új világgal.

(„*Mnie pasjonuje świat...*”, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Grzegorz Kalinowski, „Kwartalnik Artystyczny” 1997, Nr 2.)

Milyen fajta irodalmat képviselnek a Lapidárium soron következő kötetei?

Én a „fragmentarista műfajba” sorolnám őket. Valaki azt mondta, hogy ez a forma irodalmi krízisek idején nyer teret, amikor egy forma véget ér, de egy másik még nem jelentkezik. Napjainkban a világ annyi információval ostromol bennünket, hogy az ember vagy nem figyel erre oda, kivonul a világból, és úgy ír, mintha ötven vagy száz évvel korábban élne, vagy pedig – ha valakinek a valóságra nyitottabb a természete – megpróbálja elkapni azt, amit lehet: megfigyeléseket, rövid reflexiókat.

Nem a posztmodernről van itt véletlenül szó? Hiszen a posztmodernistáktól származik „a nagy narrációk vége” és „a fragmentumokba rejtett élet” jelszava.

Én egyszerűen elébe megyek a világnak, amely nagyon nyitott világ.
(*Świat w kawalkach...* 1. fentebb!)

Az ön Lapidárium II. című könyve ahhoz az utóbbi időben rendkívül népszerűvé vált, a próza, az esszé és az önéletírás metszéspontjában elhelyezkedő irányzathoz sorolható, amelyet számos lengyel író képvisel, mint például Konwicki, Herling-Grudziński, Lem, Miłosz, Brandys, Szymborska, s amelyet jegyzeteknek, silva rerumnak, intellektuális naplónak nevezhetünk. Nem fél ebben az élbolyban biciklizni?

Nem, nem félek. Végül is nem beszélünk össze, hogy mindannyian hasonló módon fogunk írni. Ez a helyzet nem valamiféle titkos határozat vagy kollegiális egyezség eredménye.

Néha egyszerűen bekövetkezik az irodalomban egy olyan pillanat, amikor hirtelen sok hasonló alkotás születik, és mindenki mintegy ugyanazon a hullámhosszon kezdi a gondolatait közvetíteni. Azt hiszem, ez összefügg a XX. század végére jellemző mély és alapvető átalakulásokkal, a történelmi folyamatok olyan mértékű felgyorsulásával, hogy azokat már nem lehet nagyobb irodalmi formákban kifejezni. Az író az aktuális események erőteljes nyomása alatt alkot. Az a tempó és rohanás, amelyben manapság élünk, amelyben a világ eseményei zajlanak, oda vezet, hogy egyre nagyobb olvasói kényszer nehezedik az íróra, az olvasók ugyanis mindent azonnal, rögtön, máris tudni akarnak! Nem hajlandók megvárni, míg valaki pár év múlva, a távoli jövőben megír egy terjedelmes regényt, egy trilógiát, egy nagyszabású epikus panorámát, esszét vagy hasonlót. Vagyis kétoldalú a nyomás: ezt akarják az írók, de főleg ezt akarják az olvasók. Mindenesetre az alapvető impulzust az elképesztő felgyorsulás és az azonnali reagálás szükségessége adja.

S ön, minthogy eleget akar tenni az elvárásoknak, kénytelen magát átrágni a hasonló műfajú könyvek kásahegyén. Gondolja, hogy éppen az ön hangja fog a kórusból kiválni, kihallatszani?

Nem tudom. Tényleg nem tudom! Én mindig a magam útját járom, és nem töprengek ezen. Igyekszem, amennyire tudok, bensőségesen írni, függetlenül attól, hogy egy újabb utazásról, az olvasmányélményeimről vagy az írói munka természetéről van szó. Amit csinálok, azt igyekszem a saját egyéni, halk hangomon tenni. Nem tudok kiabálni...

(Lapidárium, czyli „nowy tekst” ... l. fentebb!)

A Lapidárium II. magától értetődően a Lapidárium első kötetének folytatása. Önkéntelenül is fölvetődik a kérdés: ugye, újabb kötetek követik majd az első kettőt?

Elég nagy rendszerességgel írok ilyen feljegyzéseket, ha tehát sikerül, szívesen összeállítok egy *Lapidárium III.* kötetet, aztán, ha időm s az élet engedi, elgondolkodom egy negyedik és ötödik köteten is. Az ilyen írásokat „menet közben születő” alkotásoknak nevezném, hiszen ezekben emberi benyomások, reflexiók, vélemények jutnak kifejezésre, vagyis olyan dolgok, amelyek véletlenül ütnek meg a fülemet, véletlenül jutnak eszembe valamilyen vita vagy beszélgetés közben. Vagyis természeténél fogva laza, nyitott formával van dolgunk. Nem tagadom, hogy ha sikerülne, nagyon szívesen folytatnék egy ilyenfajta ciklust.

Nehéz szívvel hallgatom, amit mond. Ez amolyan archiváló, íróasztal melletti munka, pedig ön alapvetően konkvisztádor lelkületű utazó, „örült” riporter, aki elutazik oda, ahova egyetlen más újságíró sem, mindig oda, ahol éppen felkelés, háború vagy

forradalom tör ki. Legalábbis erre szoktatta rá az olvasóit. Nem gondolja, hogy ők továbbra is ezt várják öntől?

De hát én ezt egyáltalán nem hagytam abba! A múlt évben, vagyis egyáltalán nem olyan régen, hosszabb magányos utazást tettem Afrikában, benéztem számos távoli, félreeső szaharai, őserdei településre. Állandóan igyekszem valamit megkeresni, felkutatni utazásaim folytatásaként. Ez már afféle szenvedély nálam, így születtem. Már nem fogok megváltozni. Amíg még tehetem, utazom és utazni is fogok. Jóllehet azt hisszük, hogy már mindent tudunk, még mindig rengeteg fölfedeznivaló van ezen a földön.

(Lapidárium, czylí „nowy tekst”... I. fentebb!)

A mifelénk riportnak nevezett műfaji forma az esszéizálás, vagyis az írói reflexiók irányában fejlődik tovább, a tiszta leírást ugyanis elvette a filmfelvevő és a tévékamera; mintegy ellopta tőlünk. A tisztán leírásra törekvő riportírásnak nincs jövője. Sokkal jobban, expresszívabb módon végzi ezt a kamera. A reflexió viszont mélyreható tudást követel.

(Świadectwo rozpadu is przemijania... I. fentebb!)

Ma már nem elég csupán hallani vagy látni valamit. Ez már határozottan kevés. Jelenleg annyira összetett és nehéz világban élünk, körülöttünk annyi minden történik, hogy szüntelenül ellenőriznünk kell, mit gondolnak az adott témáról mások, konzultálni kell, újabb és újabb könyveket kell elolvasni. Manapság egyszerűen nem tudja átfogni a világot az egyes elme, hiszen tudásunk nagyon sok információ, vélemény, nézőpont összegződése. A globális valóságot kizárólag a közös, kollektív gondolkodás segítségével lehet megismerni, egyéni gondolkodással semmiképpen. Valamikor, Platón, Arisztotelész és Szent Ágoston korában ez talán még lehetséges volt. Ma azonban már nem az. Azok az idők már nagyon régen véget értek.

(Lapidárium, czylí „nowy tekst”... I. fentebb!)

Lelkes híve vagyok az idézeteknek, és azt hiszem, figyelmet érdemel Walter Benjamin nézete, miszerint az idézetek könyve lenne a legtökéletesebb könyv. Amikor beleássuk magunkat egy tudományos témába, rájövünk, hogy már egy sor könyvet írtak róla. Mindegyik könyvben van legalább egy izgalmas gondolat. A közönséges olvasó nem jut el ehhez a gondolathoz, mert nem olvassa el az adott könyveket. Úgy gondolom, hogy az, aki behatóan foglalkozik valamilyen területtel, köteles az ilyen gyöngyszemeket kihalászni. Normális esetben ugyanis elvesznek egy háromszáz oldalas szövegben, ha azonban kiemeljük őket – életre kelnek, fölragyognak.

(Reportaż i trwanie... I. fentebb!)

A világ minden szögletéről annyi tudás halmozódott már föl, hogy a megfelelő irodalomnak a töredékét is képtelenség megismerni. Mire támaszkodom a források kiválasztásánál? Sokat segít az intuíció, amely megsúgja, hogy mi az igaz és mi a hamis. Ez az intuíció azonban óriási tapasztalattal társul, én példá-

ul tudom, milyen Brazília vagy Tanzánia, néha apróságokból is rájövök a tévedésre. Vagyis: intuíció, tapasztalat és – általános olvasottság. Ez biztosít megfelelő összehasonlítási szintet. Ha egy adott kérdéssel kapcsolatban csupán egyetlen könyvet ismernék, tarthatnám azt alfának és omegának, a kérdés bibliájának. Én azonban elolvastam életemben néhány könyvet. Ezenkívül létezik olyasmi is, amit a „harmadik világosok” közösségének nevezhetünk. Mint minden szakma, mi is ismerjük egymást, tudjuk, hogy itt ilyen elméleti iskola működik, ott olyan, itt erre kell figyelni, ott meg arra; ha például a franciákat olvassuk, ők bizonyos dolgokat másként mutatnak be, mint az angolok vagy a spanyolok.

(*Trzeba być w środku wydarzeń*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Krzysztof Łęcki, „Śląsk” 1997, Nr 12.)

Amikor írok, nagyon sokat olvasok. Olyasmit, ami a műhelymunka tekintetében inspirál. Járkálok a polcok között, és taláalomra leveszek valamilyen könyvet. Most éppen Przybyszewska leveleit olvasom – valóban nagyon szép irodalom. És újraolvasom, ki tudja, hányadszor, az *Odüsszeiát*, mert annyira tetszik Siemieński fordítása. Szükségem van erre a könyvtárra, mert sokszólamú. Nem megy az írás, fogok egy másik könyvet, s ha abban sem találok semmit, fogom a következőt, míg inspirációt nem kapok. Ezenkívül természetesen rengeteg szakirodalmat is olvasok. Irodalomból írt irodalom.

(*Warsztat musi być czynny*, Ryszard Kapuściński-vel beszélget Barbara N. Łopieńska, „Res Publica Nowa” 1995, Nr 1.)

Amikor *A birodalom* című könyvem írásához készülődtem, elolvastam egykori riportereink összes témába vágó könyvét. Négy szerző – Wańkiewicz, Cat-Mackiewicz, Janta-Polczyński és Pruszyński – riportjainak kivételével mind csalódást okoztak. Nyoma sincs bennük a szellemi erőfeszítésnek, a reflexiónak. Mindössze az eseményeket írják le – hogy koszos volt a pincér, hogy elromlott az autó. Pedig a tények leírása nem jelentheti a gondolatok hiányát, csak az alapos tudás teszi ugyanis lehetővé, hogy kiválasszunk egy adott tényt, s egyetemes jelentést adjunk neki.

(*W brzuchu potwora... 1. fentebb!*)

Hogyan épül fel a könyvtára?

Nekem több könyvtáram is van. Könyveim egy része szanaszét van a világban – Lagosban, Mexikóban, Dakarbon, az Egyesült Államokban, Oxfordban. Akárhova érkezem ugyanis, azzal kezdem, hogy bemegyek a szállodába, és berendezek magamnak egy könyvtárat. Cipelem magammal az adott országra vonatkozó könyveket, a megfelelő szótárakat és lengyel szépirodalmat is a nyelv miatt, például a Pan Tadeuszt vagy a Beniowskit vagy Nałkowskát. Aztán jön a gond a hazautazáskor, a könyvek egy részét otthagynom valakinél, abban a reményben, hogy egyszer még elutazom oda. Van úgy, hogy ez sikerül, van úgy, hogy nem. A lakásomban három szinten vannak könyveim. Az emeleten van a „főkönyvtáram”, a másik rész a földszinten, ahol valójában lakom, és van még a pince. A pincébe nem szoktam lenézni, de a másik kettőt használom.

Ez több ezer könyv.

Könyvtáram legfontosabb része itt van, ezen a falon, ez pedig a filozófia.

Őn olyan tökéletes tényfelismerő technikára tett szert, hogy most a riporter tapasztalatait bizonyára a bölcsélet szintjére akarja emelni.

Aztán következik a szociológia, a történetfilozófia, a különféle történeti korok, a zene, az építészet, itt pedig azt gyűjtöm, ami a „nacionalizmus” témakörébe tartozik. Ez itt *A birodalom* föl nem használt forrásanyaga, ez pedig Európa. Művészettörténet majd a kultúrafilozófia folytatása. A könyveim egyébként mozgásban vannak. Amikor írni kezdek valamit, a megfelelő könyvek előre kerülnek, az előző írásomhoz használt könyvek pedig hátra. Most a több száz afrikai témájú könyv van elől.

(Warsztat musi być czynny... I. fentebb!)

Vannak valamilyen családi könyvei?

Egy síncs. Én szegény családból származom, nálunk nem voltak könyvek. Mindent én magam vettem, a felét a világ különböző országaiban. Nekem egyszerűen szükségem van írás közben könyvekre. A lehető legtöbbet kell elolvasnom azzal a témával kapcsolatban, amelyről írok, hogy tisztában legyek azzal, mi az, amit már megírtak. Keresem azt, amit újnak tartok, vagy azt, amit másként akarok elmondani, mint ahogyan korábban elmondták. A könyvekre tehát azért van szükségem, hogy vitatkozzam velük.

(uo.)

Könyvgyűjtési „filozófiájában” történtek-e változások?

A filozófiám mindig az volt, hogy legyen minél több könyvem. A mai napig gyűjtöm őket az egész világból. A hatvanas években, Nigériában, amikor súlyosan megbetegedtem, repülővel szállítottak haza, a csomagjaimat meg utánam küldték. A gdański pályaudvaron a vámos arról faggatott, hogy hol van tulajdonképpen a holmim, mert csak egy láda könyv, egy farmernadrág meg egy serpenyő érkezett.

(uo.)

Néha azért csak szelektál?

Szenvedek, de néhány könyvtől időnként megválok. Azzal győzködöm magam, hogy a könyvtár nem azért van, hogy nézegessem, hanem hogy a munkámban legyen segítségemre mint segédanyag. Ezért aztán a könyvtáramnak mindig működőnek kell lennie.

(uo.)

(folytatjuk)

Fordította: *Szenyán Erzsébet*

Buda Ferenc

Rendkeresés

– Jegyzetlapjaimból –

Szüleim halála óta az igen lassú lelki lábadozás állapotában vagyok. Igyekszem, hogy ezt mások előtt ne mutassam, de bárhol vagyok, bármit teszek, ott nyomaszt belül, mint egy lenyelt kódarab. Tudom persze, hogy ez a dolgok természetes rendje, s hogy egyáltalán: hálás lehetek hosszú életükért, aminek legvége számukra nem volt már öröm. De mégis. De mégis. El-eltűnődöm például régi dolgokról, általuk és általam ismert eseményekről, emberekről, esetleg épp olyasmiről, aminek ismeret-hézagait egyedül ők tudnák számomra kiegészíteni, de most már nem kérdezhetem meg egyiküket sem, amit még elmondhattak volna, végképp elmerült velük a nemlétbe, a nincsbé.

Felirat a maroktelefon kijelzőjén: ÜZENET TÖRÖLVE. Minden ezután esedékes üzenet törölve.

Ama belül nyomasztó kódarab súlyát tetézi, hogy a múlt hónapban, csaknem pontosan egy esztendőre anyám után az én Kemény Géza barátom is meghalt. Míg élek, örökösen bánni fogom, hogy Bálint fiamék Hárskútra költöztetésének másnapján, délelőtt hazafelé utaztomban nem ugrottam be hozzá Veszprémben. Akkor még élt. Délutánra már vége lett.

A mulasztások. Az elmaradt látogatások. Levelek. Telefonhívások. Van miért bűnhődni az embernek.

*

Nem akarok már több halált!

*

De hiába nem akarok, minduntalan előtolakszik. Tudtam róla, felfogtam létezését persze korábban is, hisz az idők során barátok, rokonok, jó ismerősök mentek el, sőt egyszer-kétszer magam is ott álltam tőle karnyújtásnyira. Valódi jelenlétét azonban csak anyám távoztával éreztem át: azóta *itt* van, szinte belém költözött, lényemmel egy fedél alá, kényszerű társbérletbe.

*

Anyám: Aki Maga Volt Az Élet. Aki szenespincéből, düledék viskóból is otthont teremtett. Aki szíkföldön, futóhomokon, sziklapárhány peremén is virágoskertet varázsolt volna. Anyám.

*

Medgyesy Ferenc – az őt túlélő nagy pályatárs, Ferenczy Béni kertelés nélküli, tömör megjelölése szerint: *a legnagyobb magyar szobrász* – bölcsője, termőtalaja, indító élménye nemhiába volt Debrecen a maga puritánul kálvinista mivoltával s hagyományaival, mindegyik más magyar városétól különböző erőteljes szellemiségével, a M. F. ifjúkorában még egységesebben klasszicista városképével, s nem utolsósorban szűkebb-tágabb hátszágával: a Nagyerdővel és a Hortobággal. A földrajzilag, illetve korszak szerint is távoli találkozások, rátalálások – Maillol s a mezopotámiai művészet – termékenyítő hatása mind erre az alaprétgre rakódik. Eredendő alkat és felnevelő, útnak bocsájto környezet szerencsés párosulását példázza az ő életműve. Roppant erőt magukba tömörítő, megbonthatatlan harmóniát sugárzó szobrai, domborműveit, érmeit szemlélni, meg-megérinteni soha meg nem unnám. Kisgyermekkoromban a közvetlen, szoros testi kapcsolat szintjéig emelkedett ez a műélvezet: felkapaszkodván gyakorta elidőztem a Déry Múzeum előtti négy allegorikus bronzfigura valamelyikének vállán vagy ölében. Számomra *ők*: e két-két hatalmas férfi- és nőalak voltak *a szobrok*, s a bizalmas – már-már bizalmaskodó – megközelítés révén plasztikai szemléletem talán idejekorán gazdagabbá is vált, mint a kitanult műítészeké, akik a szobrot legfeljebb körbejárhatják. Lám, mi mindennek lehet meghatározó jelentősége. No de tovább. A Medgyesy-művek lekerekített formái, a fölöslegest elhagyó, ám a lényegét mindig megragadó, szűkszavúan beszédes szépsége, egy-egy mozdulat szelíden meghitt poézise (*Táncosnő*), a leplezetlen, tiszta erotika (*Debreceni Vénusz*), a statikai szilárdság s a hegyeket mozdító dinamika egysége, a mérettől úgyszólván független monumentalitás, amely erőt és nyugalmas biztonságot áraszt, de erőlködésnek nyoma sincs benne, a szobrász vissza-visszaköszönő arca – és még hosszan sorolhatnám, hisz alig tudok betelni velük.

Egyetlenegy szobra felől vannak kétségeim: ez a debreceni Petőfi-szobor. Úgy látszik, a Költő alakja nem illeszkedett bele maradéktalanul M. F. sajátosan egyvágású formavilágába. Így aztán, ha már Petőfi-szobor, akkor az legyen a Ferenczy Bénié. Vagy legyenek a Szervátiusz Tiboréi.

*

(Hosszú idő után a napokban ismét eljutottam Debrecenbe. Elég volt két pillantást vetnem a Petőfi téren álló szoborra, hogy röstellkedve rögvést visszavonjam az előző bekezdés három mondatát – de legalábbis annak M. F.-re vonatkozó megállapításait. Bizony, Petőfi áll azon a talapzaton: Petőfi szelleme s eszméi szoborban megtestesülve.)

*

A vénülés visszataszító, gusztustalan, nyomorúságos tünetei, velejárói. A hidegtől – vagy a fene tudja mitől – könnyező szem. Ugyanezen okok folytán csöpögő orr. A folyton hulló haj (amíg csak van belőle), ezzel együtt az orrlikak, fülnyílások kiszőrösödése. Petyhüdt bőr, ráncok, redők keresztbe-kasba az arcon, nyakon, egyéb testtájakon. Szeplők, májfoltok itt-ott, főleg a kézfejen, borsónyi, babnyi, mogyorónyi zsírdaganatok a test különböző felületein; fájni nem fájnak

(szerencsére), ám egyre több van belőlük (sajnos). Romló, hiányos fogazat; jó esetben: teljes fogatlanság (ez legalább nem fáj). Hasúri bántalmak, emésztési zavarok: kóros falánkság – vagy étvágytalanság; puffadás, székrekedés, avagy ellenkezőleg: szelek a legrosszabbkor, váratlan hasmenéssel koronázva. Ehhez még: visszatarthatatlan vizelhetnék, alattomos vizeletszivárgás, szép tudományos – már-már esztétikailag is értékelhető – elnevezéssel: *inkontinencia*. (Szinte úgy hangzik, mint egy apácakolostor priorisszájának a neve.) Verejtékezés okkal, ok nélkül, lépten-nyomon, kiváltképp a lábujjak között s a különböző testhajlatokban. A bomlás szaga, ami körülöng, követ, áthat. Továbbá: távortart, elriaszt (másokat). A szánnivaló testi ügyefogyottságokon túl a szellem, a lélek lefékeződése, lefokozódása. A magunkat-másokat egyaránt bosszantó, már-már tragikomikus feledékenység. Hol a kulcs? A szemüveg? A toll? Hol a – mi is? Unásig ismert történetek elmesélése hatszázhuszonötödszörré is. De kivel is történt? De mi is a vége? Kóros befelé fordulás. Fagyos közöny vagy izzó ellenszenv mások iránt, a külvilág iránt. Az amúgy is már jó ideje kisarjadt tüskék tövissé fejlődnek. Kialakul, esetleg állandósul a kaktuszlét (folyton védekezik), a sündisznóállapot (gyakorta támad is). Mindezek kísérőjelenségeként: hirtelen érzékenyülések, önsajnálát, sírógörcsök. Továbbá: a képességeket messze meghaladó vágyak beteges eluralkodása, ami nevetség tárgyává, de tragédia okozójává is tehet. Vagy pedig: minden vágy végleges kihunyta. Egyik rosszabb, mint a másik. (Melyik? No?) Van-e védekezés mindezek ellen? Bizonyára akad néhány, mégpedig hathatós. (Ha nem is tökéletes.) Például: *Ne hagyd el magad, öregem*. Mozogj, amennyit csak bírsz. Ha nehezen megy, hát erőltessed: majd belejössz. (Ezzel együtt: tartózkodj a testi erődöt messze meghaladó próbatételektől – érd be a kevésbé látványos, kis kudarcokkal.) Az önismeret elmélyítéséről lemondani fölösleges, ám ha túl sokat bíbelődsz magaddal, nyavalyáiddal, azzal csak még több bajt szerzel magadnak. Annyi minden van a világon, ami százszorta érdekesebb a te mozgásszervi és anyagcsere-problémáidnál – foglalkozz hát azokkal! Meglásd: még a panaszaid is csitulni fognak. Ha mégis bekövetkezik a baj, s egy időre leesel a lábadról, hát legalább az agyadat mozgasd: olvasd, írd, hallgass jó zenét, lapozgass lexikonokat, s ha ezek mindegyike terhedre van, fejts rejtvényeket. (Majd elfelejtettem: még a *Ne hagyd el magad* kezdetű szakaszhoz – ne feledkezz el a viszonylag rendszeres tisztálkodásról sem...) Légy tudatában: az öregedésnek, az öregségnek előnyei is vannak. No persze nem valami sok, de mégis. Bizonyos életkort elérvén például beföldön ingyen utazhatsz. Tapasztalataidnak a fiatalabbak hasznát vehetik. (Ha akarják; ám a világért se tukmáld rájuk erőnek erejével.) Tapasztalataidnak esetleg magad is hasznát veheted. (De ha nem, úgy legalább elgondolkodhatsz rajta, hogy miért nem, s ez újabb hasznos tapasztalatra vezet.) Talán a legfontosabb gyógytényező: legyen valaki, akit szeretsz. (S ez a valaki ne magad légy.) Ha többen vannak, még jobb. Hát ennyi. Egyelőre.

*

Az Ország Házában, s úgy általában a napi (heti, havi, évi) politikában zajló kisebb-nagyobb kutyakomédiák láttán-hallatán:

s a hozzáértő dolgozó
nép okos gyülekezetében
hányini

(József Attila)
volna kedvem
(én)

*

Szüleimtől maradt, használatba is vett tárgyak. Például anyám Pobjeda márkájú kis karórája. (Az oroszul – már, még – nem tudók kedvéért: pobjeda = győzelem.) Az óraszíj bújtatós vége rég leszakadt. Utazásaim alkalmával zsebemben viszem magammal, ilyenkor fel is húzom. A tél folyamán egy nap favágás közben kiránthattam a zsebemből, s hiába keresgéltem, nem sikerült ráakadnom. Szomorúan vettem tudomásul, hogy odaveszett. Vagy másfél hét múltán egyszer csak váratlanul előbbukkant a hó alól. Nagyon megörültem neki, annak meg kíváltképp, hogy a felhúzás után vidám ketyegéssel jelezte: nem vált ártalmára a nedvesség. Azóta csak utazáskor helyezem szolgálatba, idehaza a pihenésen kívül nincs egyéb dolga.

Egy-egy Szokol (= sólyom) rádió mindkettejüktől. Apámé egy idő után elhallgatott. Meg kellene javíttatni, de manapság minden szerelő húzódozik az efféle munkától. A másik: az anyámé kifogástalanul működik. Időközönként elemet kell cserélni bele, más tennivalót nem igényel. Leginkább a feleségem használja. Gyakorta előfordul, hogy ő már aluszik, a kis rádió meg ott duruzsol halkán a feje mellett az éjszakában.

Sok mindent hordok még magammal, tőlük eredőt. Kiváltképp belül, de kívül is: arcvonásokat, alkati jegyeket, gesztusokat, mimikát, mozdulatokat. Ezek a megmaradt tárgyaknál is mélyebben emlékeztetnek rájuk.

*

Second hand – sőt *third, fourth hand* – könyvek árusítása a szolnoki MÁV pályaudvar aluljárójában. Az elárusítópulton kirakva hatvanas-hetvenes években megjelent könyvek bőséges kínálata: Maupassant-novellák, Gorkij-művek, Tímár Máté valamely regénye, Engels életrajza, s nagy meglepetésemre a 35 évesen végzetes baleset következtében elhunyt Kertész László posztumusz kötete: *Egyszer még*. A könyvek ára 200–300 forint. Ennyi pénzen igazi irodalmat vásárolni nem akármilyen. Fél lépést jobbra tartva látom, hogy a pult nagyobb részét újabb kiadású, rikító színes fedelű lektűr – vagy inkább: álirodalom – foglalja el, egészen jobb szélén pedig *alig használt* erotikus, félpornó (*vagy tán egészen az*) kiadványok tömkelege, megközelítőleg hasonló *árfekvésben*, mint az irodalom. Szóval: együtt mindenféle. Szemlátomást diadalt ül itt is a pluralizmus szelleme. Akárcsak az *igazi* könyvesboltokban.

*

Egy falunév Vas megyében: Pornóapáti. No lám: nincs új a nap alatt.

*

Ballagok Debrecenben, a Kálvin tértől kifelé a Nagyerdő iránt, végig a Péterfia utca páratlan oldalán. (Péterfia utca sincs másutt sehol az országban; az országon kívül pedig – gondolom – még úgysem.) Sok új ház, főleg az utca elején. Lennebb, távolabb régi nevek, régi hangulatok. Egymalom utca. Most meg átellenben épp a Thaly Kálmán utca torkolata. Érdekes: nem rögzült meg az emlékezetemben, hogy az a két utca szegletén álló takaros ház a kovácsolt ablakrácsokkal, oszlopos sarokloggiákkal éppen kétemeletes: én csak egy emeletre emlékeztem. Pedig de sokszor megjelentem nyíratkozás végett a földszinti utcafronton működő borbélyműhelyben. (Nem felejttem el – főleg mert anyám később is föl-fölemelette – azt az esetet, amidőn 1946 karácsonya előtt kopaszra nyíratkoztam, hogy megtakarítsak 60 fillért a családnak: a tarvágás épp ennyivel volt olcsóbb a „frizura”-nyírásnál.) Az egykori Fodrász Ktsz. cégtáblája helyén most a Van Gogh Café portálját látom ott díszelegni. A Honvéd utca sarkánál még ott a vegyesbolt – persze: Alaszka névre elkeresztelve –, túlhan pedig a hajdani laktanya, későbbi hadkieg, jelenlegi toborzóiroda. (Ez utóbbit a Bem térre néző új kapu felirata tudatja.) Bem tér. A Trianonra emlékeztető Fájdalom szobra ismét a helyén. Az Országzászló fehér kőoszlopa is ugyanott áll, ahol régen. Ötéves koromtól húszéves koromig itt laktunk a 7. szám alatt, a kapuból épp a zászlóra lehetett látni. Balra pillantok hát, s a szívem összeszorul: a hetes számú háznak a többiek sorában csak a hült helye tátong, akár egy kihúzott, kiszakított fogé a szájban. Ismét odaveszett egy fontos darab életem színtereiből. („Szülőházamat”: az egykori DEMKE szülőotthont már réges-rég eltakarították.)

*

Félrehallás a rádióból: *elmúlás* autópálya. Jobban odafülek. Nem, nem elmúlás (még): csak *emnullás* (M-0-ás). Megkönnyebbülök.

*

Leadtam a *Forrás* Hiány-lexikonába szánt címszavaimat. Magát a listát még hosszan folytathatnám, fejtegethetném. Megírni ennyit sikerült.

*

Szomorú hír: a napokban meghalt Bálint Tibor. A Hiány-lexikonba küldött írása már a halála után érkezett meg Kecskemétre. Utolsó üzenet. Palackposta. Egy ennél jobb hír: Szabó T. Anna igen szép verse.

*

Játékos mondóka a távoli gyerekkorból, falun tanultam (azaz: ott ragadt rám):
Két tenyerünket telimarkoljuk homokkal:
– Ennyi tetű vót a fejembe!
Feldobjuk s a kezünk fejére visszahullatva folytatjuk:
– Ennyit anyám kiszedett!
Ismét feldobván, egy újabb kézfordulattal a markunkban fogjuk fel a maradékot:
– Ennyi maradt benne!

Talán sejthető: nem a legmódosabb családok ivadékai játszottak efféléket. Mindenesetre sokkalta olcsóbb játék volt, mint a lego vagy pl. egy távirányítható Terminátor.

(NB. Nem a magam mentségére közlöm: tetves, rühös sohasem voltam. Nagyon régen, úgy kétéves korom körül, míg anyám vörhennyel a klinikán feküdt, valahogy megótvárosodtam. De aztán anyám hamarosan rendbeszedett, kikezelt belőle.)

*

„Születtem, elvegyültem és kiváltam.” J. A. Ezzel kapcsolatban: a kitűnni és elvegyülni-beolvadni vágyás kettőssége, ellentmondásai; lehetséges egyensúlya és egyensúlyzavarai. Késztetései és gátlásai. Siker- és kudarcláncolatai.

A sikerekhez és kudarckhoz való viszonyaink.

*

Az irodalomra-eszmélésem első perceitől fogva egyre jobban vonzódom Arany János iránt. Költészete az idő – s benne az én életem – teltével mind tisztább s maradandóbb fényel ragyog. Szebben s találóbban is szavakba önthető ez – valahogy ekképpen: *„Nőttön nő tiszta fénye, Amint időben, térben távozik.”*

Vonzalmam nem csupán szakmai természetű: emberi alakját úgyszintén itt őrizgetem legbelül. Mélyről indulása, apró dolgokban is szigorú lelkiismeretessége, tudói alapossága mindig nagy tiszteletet ébresztett bennem, a hatalmas tehetséggel párosult – s időszakonként gyötrő – önbizalomhiánya pedig szinte kézsímításnyi közelre hozza Őt hozzám. Mostanában, hogy lassacskán túlélem Őt is, kiváltképp sokat gondolok rá, nem szentségtörésnek szánom, értsük hát, ahogyan kell: szinte mint egy távoli, idős rokonra. Elfog a sóvárgás, hogy a lehetetlenség béklyóit ledobván visszautazzam hozzá az időben – hová is? Szalontára? Pestre-é? Vagy Debrecenbe? Talán mégis ide a közelbe: Nagykőrösre. S akkor a megszólításával sem kerülnék szorult helyzetbe, szólíthatnám úgy, hogy Tanár Úr. Persze, csakis nagy kezdőbetűkkel. Gyermeteg képzelődéseim közepette még azt is elgondoltam: vinnék neki a mából egy rakás vitamint meg gyógyszereket, hogy egészsége erősödjék, élete hosszabodjék. Hisz az a vers gyönyörűségesen szólna illetően kezdettel is: *„Életem nyolcvanhatodik évébe”*:

Ha nem veszem is elő, látom Arany János arczásait: a fiatalkori fényes szeműt, a szürkülő hajú Tiborc-arcút, s végül – amelyiknek láttán mindannyiszor megrendülök – az öregkorit, a legutolsót, a kifehéredett fejűt, arcán s tekintetében a sorcsapások árkaival és árnyékaival. Akár mindannyiunk arca is lehetne.

*

Távoli s közelebbi utazásokról való tűnődések – ábrándozások? – közepette ötlik eszembe: talán eljön egyszer az az idő, amikor egy ország közlekedési infrastruktúrájának fejlettségét nem az autópályák, hanem a kerékpárutak hossza fogja megszabni.

Attól tartok, hogy e vágyott időt, ha megérem is (no, aligha), a majdani kerékpárutak valamelyikén jó esetben kerekesszéssel tudok önerőből közlekedni.

*

(Sorbanállás közben a körzeti földhivatalban.)

Korábban is rajtakaptam magam olykor, ám igazából most ébredek tudatára: mint rágszálnak bennem az embergyűlölet rusnya férgei. Valami ok, ürügy, alkalom persze mindig kapóra jön, hogy ez az utálatos lény felüsse fejét a *belső sötétség* zegzugaiban. Még az sem okvetlenül szükséges, hogy a vélt vagy valódi ok (ürügy, alkalom stb.) nyíltan s egyértelműen megmutatkozzék; nemegyszer az is elegendő, hogy felületes, futó benyomás alapján, vagy ami még rosszabb: előítéletből feltételezzek valami galádságot embertársaimról. Például azt, hogy ez a most érkezett vörös képű alak elibém akar furakodni a várakozók sorában, s ha figyelmeztetem, egész biztos, hogy pökhendi vagy goromba szót lök majd ide – s már készül fortyogva bennem a feltételezettnél is gorombább, érdesebb válasz. Riasztóan sötét üregek tátonganak belső tereink mélyén: pusztító indulatok, szorongva titkolt, rút jellemvonások rejtett tanyái. Talán egy élet teljes hossza sem elegendő rá, hogy egytől egyig mind kiismerjük – s lehetőleg hatástalanítsuk.

(Az újonnan érkezett vörös képű egy zsebkendővel megtörli verejtékező homlokát, ócska aktatáskájából iratokat húz elő, s miközben nehéz, ziháló lélegzete lassan elcsendesedik, fegyelmezetten beáll a sor legvégére. Fejemet elfordítom róla. Szégyenkezem.)

*

58–60 évvel ezelőtti feliratok hazai nyilvános helyeken:

HÁBORÚ VAN, NE VÁLOGASS!

HITEL NINCS!

A PADLÓRA KÖPNI TILOS!

DALOLNI, LÁRMÁZNI, KÖPKÖDNI TILOS!

RUHÁZATÁT TÁVOZÁS ELŐTT RENDEZZE!

S egy 25 évvel későbbi, vörös alapon nagy fehér betűkkel, Moszkvában, a Kijevi pályaudvar fogadócsarnokában:

БЕРЕГИТЕСЬ ОТ КАРМАННЫХ ВОРОВ!

Azaz: „Óvakodjatok a zsebtolvajoktól!”

*

Egy véletlen melléütés a billentyűsoron néha mindennél jobban rávilágít a dolgok lényegére. Kormánykörökben bennfentes piár-szakértő, netán arculattervező vajon mi egyéb lehetne, mint *fontos politikai fényező?*

*

Ballagok Pestről Budára a Szabadság hídon át. Nagy torlódás, veszteglő, hosszú kocsisor, a Buda felőli hídlábak közelében tűzoltók létrás, darus járműveikkel, magasba bámszzkodó járókelők csoportjai: valaki ismét felmászott a

híd tetejére, ott kuksol a délre néző turulos vastraverz tövében. Egy sisakos tűzoltó a két hídlábat felül összekötő hídelem idomacélokából összeszerkesztett zegzugain át kúszva iparkodik megközelíteni, a többiek pedig ellenkező irányból, a Duna fölé nyúló csuklósdaru kosarából. A kúszó tűzoltó már ott van a közelében, az acélszerkezetre hasalva szemlátomást beszél valamit hozzá, s mintha olykor az is válaszolgatna neki. Most felemeli a jobb kezében szorongatott zöld palackot, s hosszan kortyol belőle. Közben a darukosárbelieknek sikerül némi üggyel-bajjal közel férkőzniük hozzá. A megcsappant tartalmú zöld palack a magasból kalimpálva a Dunába zuhan, röptében ragyogó harmatként porzik belőle a maradék ital. Előtűnik a hídramászó ingósága is: egy jókora fehér reklámszatyor. Az ember ellenkezés nélkül hagyja, hogy a tűzoltók erős kézzel karon ragadva egyetlen összehangolt mozdulattal beemeljék maguk közé a kosárba. Sokan szemlélik lentről a szokatlan jelenetet, közülük néhányan fényképezőgépet, videokamerát szegeznek a magasba. Nem várom meg a dolgok végkifejletét, megyek tovább Budára, a Gellért Szállóba.

Este a tévéhíradóban a Balassi-emlékkard átadásáról néhány másodperces jelenet összevágva. Látom az idei díjazott Farkas Árpádot, látom Nagy Gazsit, majd a másik, a külföldi díjazottat: Ernesto Rodrigues portugál költő-műfordítót (született 1956-ban, leánya neve *Celia*), egy pillanatra még én is feltűnök a képernyőn.

A hídembert nem mutatják.

*

Vasárnap reggel. Egy katolikus pap szavai a rádióból: 45 előtt – úgymond – soha nem volt akkora nyomorúság Magyarországon, mint a kommunizmus alatt.

Felkapom a fejem, majd elgondolkozom: vajon tudja-e ez az ember, hogy mit beszél? S egyáltalán: honnét, miféle forrásokból szerezte értesüléseit?

No persze: a papoknak, főleg a római katolikus papoknak bizonyára jobb soruk volt, mint – természetesen azt – a néhány holdon gürcölő-gazdálkodó, esetleg föld nélküli földműveseknek, uradalmi cselédeknek, külvárosi nincsteleneknek s a harmincas évek állástalan diplomásainak – annak a hárommillió léleknek, akik az *akkori* létminimum szintje alatt tengődtek napról napra, s akik zömének semmi esélye nem volt rá, hogy az ínség mocsarából kievickéljen a partra.

Aki csak egy kicsit is megélte ama letűnt, s mostanság némelyek által eszményített korszak nyomorúságát, az – hacsak nem szenved kóros emlékezetkiesésben – maga megítélheti, hogy a mikrofonközelbe jutott tisztelendő úr szavainak mennyi a valóságfedezete s az igazságtartalma.

Aki viszont életkoránál fogva nem élhette meg, az – egyebek közt – Móricz Zsigmond műveit bármikor bátran fellapozhatja.

Életem első nyolc esztendeje abban a korban telt el. A környező világról, a társadalomról szóló ismereteimet saját személyes benyomásaimon túl a szüleimmel, elsősorban anyámmal folytatott beszélgetések alapozták meg. Ezek az ismeretek szinte tökéletesen egybevágtak mindazzal, amit Móricz Zsigmond, Veres Péter, József Attila, Sinka István és mások művei révén később megtanulhattam. Vajon a szüleim s az említett írók, költők hazudtak volna nekem? Aligha. Akkor viszont más hazudik.

(Fenti tünődéseimet természetesen *nem* az 1945-től 1956-ig, majd 1989–90-ig terjedő – túlságosan is hosszúra nyúlt – korszak rejtett fölmagasztalása végett vettem papírra. A meglehetősen pontatlanul kommunizmusnak titulált renddel kapcsolatos mindenkori véleményemet én akkor sem nyeltem le, amidőn az a saját jól felfogott érdekemben ajánlatos lett volna. Ma már tudom, hogy a történeti-társadalmi valóság szövevényes hálói némiképp bonyolultabbak az egyrétű részkérdésekre – valamint az erkölcsi döntéskényszerekre – adható (és adandó) *úgy, úgy – nem, nem* válasznál. De minderről később, majd máskor.)

*

„*Ős patkány terjeszt kórt miköztünk, / a meg nem gondolt gondolat.*” (Ismét csak J. A. E forrás – azt hiszem – kimeríthetetlen, elapadhatatlan.)

Az írás – egyebek közt – a magunk s a világ dolgainak meggondolása, végiggondolása, azaz *őspatkányirtás*: hogy a pestist és a többi járványos (testi, szellemi, lelki) nyavalyát idejében megelőzhessük.

Az írástudók legjobb szándéka s igyekezete ellenére ez nem mindig sikerül. Olykor pedig közülük áll be *őspatkánynak* valaki.

*

Egyébként isten ments tőle, hogy bármiféle kánont, szabályzatot, kiagyalt normát, mondvacsinált zsinórmértéket az írók számára valaki (Valaki, VALAKI, esetleg: valaki...) kötelezővé tegyen. „*Az én vezérem bensőmből vezérel.*” Továbbá: „*játszani is engedd*”. (Mindkét idézet – már megint! – J. A.-tól.)

A *kicsi pacsirta* című s kezdetű „kazak népdalom” keletkezésének története például ez:

1999. szeptember 12-én Körmendi Lajos barátom s Berekfürdő polgármestere szíves meghívására e Karcag és Kunmadaras közt található kies kis település felé kerekedvén egy dallam járt a fejemben. A dallamot majd másfél évtizeden át egy Almatiban vásárolt olcsó hanglemezen őriztettem, mígnem a lemezt valaki orvul eltulajdonította tőlem. Maga a melódia szerencsére eltulajdoníthatatlan maradt, időnként azóta is dúdolgom. Szöveg eredetileg nem volt hozzá: mély zengésű, leginkább a gordonkára vagy a brácsára emlékeztető hangú húros-vonós hangszerezen, az ún. *kobyzon* játszották (az elnevezés etimológiailag azonos a magyar kobozéval), *zsetigen* kísérettel. A *zsetigen* – mint azt a neve is mutatja (zseti kazak nyelven = hét) – héthúrú pengetős hangszer, némiképp hasonlít a japánoknál használatos *kotóra*; a hangmagasságot a kifeszített húrok alá szorított csigacsontok megfelelő helyre való tologatásával állítják be. (Te jó ég, mi minden szorul itt magyarázatra! *Csigacsont*: a juhok lábtőcsontja – os *astragalus* –, kazakul: *aszyk*. Pásztornépeknél – Mongóliától a Nagykunságig – hagyományos gyermekjáték, afféle dobókocka gyanánt használatos.) A kazakok egyébiránt a Nagy Göncölt is ekként szólítják: *Zsetigen* – vagyis „hetellő”. Óhajtottam már régtől fogva, hogy ez az egyszerűségében is gyönyörű szép dallam ne csupán dúdolható, de énekelhető is legyen. Túl Mezőtúron, miután kimasszíroztam lábam szárából a hirtelen jött, komiszul sajgó izomgörcsöt, s Túrkevét beirányozván immár félrekanyarodhattam a

kitartó, makacs szembeszéltől, motoszkálni kezdett az agyamban valami ráillő szövegtöredék. Nagyrészt álmatlanul töltött első berekfürdői éjem évadján vagy másfél szakasznyit sikerült is összehoznom belőle. A rákövetkező hetek során pedig addig forgattam-faragcsáltam, míg egy hatstrófás ének elő nem kerekedett. Mindehhez azonban igen kellett, hogy a tágas közép-ázsiai térségekre oly szívfájdítóan emlékeztető Nagykunstágot vasszamaram nyergében oda-vissza végigaraszoljam, s közben erőt gyűjtsek, *megfüremedjek* Berekfürdő hévizeiben.

*

Születésem esztendeje 1936. A kínai (továbbá a tibeti, mongol, vietnami stb.) kalendárium szerint ez az egér éve. Feleségem úgyszintén ebben az évben született. Nos: családunk szaporulata nem cáfolt rá a keleti hagyományokra. Gyermekeink közül viszont egy sincs egér-jegyű. Talán ezzel magyarázható, hogy unokáink száma eddig mindössze három? No igen: ha a valós okok feltárására rest az elme, úgy még egy egér farkincájába is örömet belekapaszkodik. Csak el ne ragadja aztán az az egér! (Ilyenre is volt s van példa, több a kelleténél.)

36 nyarán zajlott a berlini olimpia, Csák Ibolya, Csík Ferenc s a többiek jóvoltából emlékezetes magyar sikerekkel. A fekete amerikai Jesse Owens – Hitler mérhetetlen bosszúságára – világcsúccsal győzte le hazai pályán a német atléták legjobbjait.

A trianoni béke jegyében megcsonkolt ország ekkorra már úgy-ahogy kilábal a gazdasági világválság sivatagából; a Szovjetunióban dúl a sztálini terror. (Alig egy évtized múltán minket is megcsap a szele, majd e széljárás hosszú időre eluralkodik. Húsz év múlva pedig eljön 56...)

Ekkor még él Móricz Zsigmond, József Attila.

Megszületek november harmadikán, hajnali fél háromkor, a debreceni DEMKE szülőotthon fűtetlen falai között.

Néhány órával később ugyanezen a napon Budapesten meghal a század egyik legnagyobb magyar költője: Kosztolányi Dezső.

*

(A busz ablakából kitekintve színehagyott február végi tájat látok magam előtt s mögött, magam körül. Se hó, se dér vagy zúzmara, se egyéb dísz a télnek. Ősz óta ősz a mező, a lapályt fakó fű lepi, közbül helyenként a nemrég felszántott-tárcsázott homokföldparcellák sötétszökevényre szikkadt pászmái, csupán itt-ott mosolyog elő a kifakult határ háttéréből egy-egy zöldellő, sarjadó vetés. A városhoz közeledvén aztán a repülőtér következik a betonsáv szegélyén pihenő MiG-29-esekkel, majd a bekerített lakótelep szögletes, szürke tömbháza, a lánypánál jobbfelé lekanyarodva pedig vörösen rozsdálló vasak a vastelepen. Bizony, elég sivár a látvány, főleg ilyenkor, a tél vége felé.)

*

Lupanăria latinul bordélyházat jelent, a *lupa* pedig – nőstény farkason, farkasszukán kívül – prostituált nőt.

Ennek alapján okkal elgondolkodhatunk Romulus és Remus mondájának lehetséges eredetváltozatairól.

Természetesen nem zárható ki a közismert mese valóságalapja sem. Meglehet tehát, hogy egy óitáliai Maugli-történet áll az eset háttérében, hisz farkasok, kutyák nevelte gyermekek itt-ott időről időre felbukkannak, s nem csupán a messzi Indiában.

Halványan ugyan, de bizonyos totemisztikus szálak is kitapinthatók a történet mélyén. A farkas- vagy kutyaeredet párhuzamaira Eurázsia más népeinél – például a kirgizeknél – is rátalálhatunk.

Ám az is lehet, hogy a két gyermek anyja valójában csak egy szegény kis prosti. (Aki mindazonáltal szíve parancsa szerint felneveli ikerfiacskáit – hogy aztán az erősebb s erőszakosabb végül megölje a másikat.) Egyszóval: az a bizonyos farkas Róma és egyéb – kelet-európai – városok terein talán csak az ikreit híven szoptató szajha eufémisztikus átfogalmazása? Ki tudja.

*

Fontos, nagyon fontos az identitás, *a ki vagyok én, kik vagyunk mi* öntudata, ám csakis úgy, ha nem rekeszt ki, nem bélyegez meg másokat, s nem válik kezelt-lábat, elmét és lelket bénító nyúggé, hanem lényünk s lényegünk szerves és természetes tartozékaként működik, akár a bőrünk, a pupillánk, belső szerveink, velünk született, nélkülözhetetlen érzékeink és végtagjaink.

*

Hosszú heteim múltak el Tisza-nézés híján. Ma délután végre szakítottam rá egy kis időt, hogy kerékpáron leszaladjak az inokai révhez. Árad a Tisza: kiutat keresvén magának a mederből a galériaerdő aprócska, szeszélyesen elrendeződött emelkedései között, a víz már közvetlenül a gát alját áztatja. Nyárák, fűzek, fiatal kőrisfák, gyalogakácok álldogálnak fázósan a fodrozódó vízben. A révi lejáró teljes egészében víz alá került. Túlhan ott pihen ugyan kikötve a kis komphajó, ám alig hiszem, hogy mostanában átjön az innenső partra: ideát nem tudna hol kikötni.

Egy darabig még elidőzöm a folyó társaságában. Jó nézni a sima voltában is változékony víztükör fényes arcát, eltűnődni rajta, honnét jön, hová tart, mi lehet a mélyén, s belehallgatni a csendbe, ami itt nem süket, nem nyomasztó, hisz mindig történik valami: ág zizzen, szél neszez, kismadár csipog, sőt, ha jól odafülelek, még a víz sodrát is hallani.

Jó volna gyakrabban elüldögélni a víz – az áramló idő partján.

*

Valamirevaló írásmű, főleg vers létrejöttéhez általában nem elegendő a pusztá gondolat; többnyire kell valaminő formai, akusztikai indíttatás is, ami bekap-csolja, működésbe hozza az agnak azon területeit, ahol a vers készül. (Ha készül.)

*

J. A. (még mindig Ó): a világ általa megélt káoszából, összevisszaságából („*Akár egy halom hasított fa*”), a Nihil sötétjéből („*a semmi ágán ül szívem*”), sőt mindezek ellenében rendet teremtett, kristályos, szerves, tökéletes Rendet.

Milyen borzongató. És milyen gyönyörű!

*

A Lyukasórában – egyebek közt – K. D. írása: Kézfogás Petőfivel. Valami szépre, jóra gondolok a cím láttán, de csalódnom kell: a Költő állítólagos szibériai fogságáról van szó. Egykori hadifoglyok másod-, harmadkézbeli tanúságait (?) emlegeti, no meg az „önzetlen kazánkovács” érdemeit. Pályatársam, K. D. jóhiszeműségében nincs okom kételkedni. Sokadmagammal együtt azonban jól emlékszem még ama (sok mindenre) vállalkozó úr kitartó ténykedésére az első szabad választások idején, épp Petőfi szülőhelyén s annak környékén. Semmi késztetést nem érzek rá, hogy tevékenységét megítéljem: képzett s hivatott szak tudósok azt már rég megtették. Ami pedig választási buzgólkodásának némely szokatlanul érdekes mozzanatát illeti, azt a nyomozó hatáság annak idején már megfelelően értékelte.

Roszkedvem támad, pedig anélkül is nyomott a hangulatom.

*

Tavaly vettünk kéz alól egy használt zsebtelfont. Magasabb a percdíja, mint a vezetékesé, viszont a mozdíthatóságán túl az is a javára szól, hogy nem előfizetéses: a lebeszélhető számlát kártya segítségével lehet feltölteni. Kártya a benzinkútnál, a postán s az újságosbódéban vásárolható. Ha épp nincs pénzünk kártyára – vagy ami olykor megesik: mindhárom helyen kifogyott –, úgy nem telefonálunk rajta; a készülék azért egy hónapig még hívható. Örökös bosszúság viszont, hogy itt, a környékünkön baj van a térerővel. Sokszor az egész házat udvart bebolyongom, s mégsem jön be rajta a hívás.

Nem is olyan régen még megvoltunk zsebtelfon nélkül. Hosszú évtizedeken át pedig semmilyen telefonunk nem volt, s lám: azt is túléltek.

De azért jó, hogy a gyerekeinkkel most már bárhol, bármikor tudunk beszélni. (Legalábbis elvileg.)

*

Anyám – olykori szorongásai, elkeseredései, bánatai ellenére (amelyek egyébként sohasem voltak ok nélküliek) – alapvetően derűs, nyitott természetű volt, szépségre szomjazó, szépségre rácsodálkozó, szépséget teremtő. Szerette, ápolta, nevelte a virágokat. Míg erővel győzte, sokat el is adott a piacon: így pótolgatta csekély kis nyugdíját, s az ekként összekuporgatott pénzből időről időre juttatott nekünk s az unokáinak is. Tavasztól őszi tartó piacozásait ne soroljuk a kereskedés kategóriájába: megtermelt javait értékesítette.

Fiatalkortól fogva nagy kedvvel s kiváló érzéssel kézimunkázott. Eleinte előrajzolt feliratos, figurás falvédőket varrogatott – napjainkban már ez a műfaj is a tárgyi néprajz kutatási területéhez tartozik –, majd a háború utáni években rátért a kalocsai hímzésre. Változatos méretű, szebbnél szebb darabok kerültek ki a keze alól. Egyszer aztán elkezdte a keresztszemest. Roppant beledolgozta magát ebbe a technikába: apránként beszerezte hozzá a megfelelő szakirodalmat, végigtanulmányozta a magyar nyelvterület – főleg a Dunántúl, a Felső-Tiszavidék és Erdély – keresztszemes hímzéseinek javát, s hímzőtűje alatt szinte

megelevenedtek a farkasnyomos, gránátalmás, pelikános terítők, párnák, falikárpitok. Aztán innét-onnét – főként hetilapok mellékleteiből s hímezőrovataiból – távolabbi tájak textilművészetével is megismerkedett. Egyik szépséges munkája éppenséggel egy örmény szőnyeg egyéni színösszeállítású dupla keresztzemes változata. Elfogultság nélkül mondhatom: művészi tökélyre vitte ezt a tevékenységet. Bár nem vallott volna szégyent velük, pályázatra, kiállításra soha nem küldött munkáiból, se el nem adogatott belőlük. Ami a háztól valaha is elkerült, legföljebb ajándékba: rokonnak, jó ismerősnek, háziornosnak, de főleg nekünk s az unokáknak.

Életerejére, bizakodó életszeretetére jellemző, hogy földi élete vége felé, a szürke hályog homályosította látással valami kiszolgált, régi ruhadarabból még kiszabott s megvarrt egy füles szatyrot, sőt, kissé nagyocská pelenkaöltésekkel be is szegte. Igazából még ez a keserves félvakság sem vett erőt rajta.

– A betűket sajnos már nemigen látom, de – s messzire, a szemközti házak fölött húzódó villany- és telefonvezetésekre mutatott – azokat a drótokat ott már látom – mondta s mosolygott.

(2002. tél közepe – 2002. tavasz vége)

Schiller Róbert

Vallomás Vekerdi Lászlóról

Virtuoso – ez a szó a XVII. századi olaszban, úgy tetszik, nem szapura kezű zongoristát jelentett. Cesi herceg római palotájában tartotta összejöveteleit az Accademia dei Lincei, a Hiúzszeműek Akadémiája, amelynek a dísze maga Galilei volt. Ebben a nagy intellektusú társaságban a herceg örömmel látta Cassiano dal Pozzo urat is, aki arról volt nevezetes, hogy könyveket, kéziratokat, természeti ritkaságokat gyűjt. Dal Pozzo úr nem volt tudós kutató, se filozófus, ő virtuoso volt. De ez a tény már bejárást biztosított neki a Cesi-palotába. Mert a kor „a gyűjtést és a természetrajzot az itáliai felső osztályok elfogadott időtöltésévé avatta”.

A szónak, amely ebben az időben az angolba is átment, ezen a nyelven sem volt pejoratív csengése. A kémia modern tudományának első nagy alkotó tudósa, a Newtonnál fél nemzedékkel idősebb Robert Boyle egyik könyvének a címe *The Christian Virtuoso*; ez már nem annyira a gyűjtőszennvedély, inkább a kísérleti munka (és a keresztény erkölcs) dicsérete. Mindez persze, a modern értelmezők szerint legalábbis, „nem azt jelenti, hogy a virtuosok ténylegesen kísérleteztek is volna – ezt bizonyára fizetett szolgáikra hagyták”. (Nem vagyok ilyen művelt tudománytörténész, az ismeretek és idézetek Vekerdi munkáiból származnak.)

A szó értelme aztán megváltozott. Egy bő évszázaddal később a szótárszerkesztő-regényíró-kritikus-vegyész Dr. Johnson már jóakaratóan gúnyolódik a virtuosón, akinek csak a szíve a tudományé, nem az esze. Művelt dilettánsnak, szorgalmasan laboráló amatőrnek, tanulatlan mindent-gyűjtőnek tartja. „Büszke birtokosa egy fiolának, amelyben egy iszpaháni kertben nőtt banánról letörölt harmatcseppet őriz, meg egy csigának, amely a kínai Nagy Falon mászott.” De a gúny jóakarató, hiszen az iszpaháni harmatcsepp is jó lehet még valamire, a foglalatosság pedig ártalmatlannak tetszik.

Akárhogyan is, a XIX. század óta az ilyenfajta dilettálásnak persze befellegzett, a tudományokban a szűk szakszerűség az úr. A specialisták, az egyre kevesebbről egyre többet tudók kora jött el.

Nagy öröm ezért, hogy – összhangban ezzel a természetes fejlődéssel – most olyan emberről, olyan tudósról írhatok, aki a tudást és a tudományt a lehető legszűkebb körre korlátozva, egyetlen gondolat szaktekintélyeként űzi. Kérem azokat, akik ismerik valamilyen nyire Vekerdi életművének egyik vagy másik szeletét (az egészét, akár csak cím szerint is áttekinteni szinte képtelenség volna), hogy ne vezesse őket félre a látszat. Látszatra ugyanis antik írástörténet, arab matematika, középkori várostörténet, barokk természet-tudomány, matematikai filozófia, orvostudomány, és hozzá még nyelvemlélet, irodalom-történet, történelemfilozófia, meg ... és még... valahogy csak nem alkotnak egyetlen diszciplínát. Az olvasó ilyenkor gyanakodni kezd.

Pedig, ami a színvonalat illeti, nyugodtak lehetünk. Valami ilyet írtak róla még régen (nem tudom szó szerint idézni): „Szégyen, hogy ilyen embernek nincsen katedrása. Így aztán nekem magamnak kell egyedül a lábához telepednem, hogy vén fejfel és romló memóriával tanul-

---

2003. november 11-én tanácskozást tartott Kecskeméten a Németh László Társaság, a Tiszatáj és a Forrás szerkesztősége *Mai magyarok mai magyarokról* címmel. A tanácskozás előadásai közül Gyáni Gáborét és Monostori Imrétét a Tiszatáj, Schiller Róbertét és Olasz Sándorét a Forrás közli.

hassak tőle.” Ha jól emlékszem, a várostörténeti tanulmányokról volt szó, és aki Vekerdi lábához akart ülni, az Németh László volt. Egy ilyen mondat bizonyára elegendő ahhoz, hogy valakit bebocsássonak a Hiúszszeműeknek bármilyen akadémiajába.

Ha éppen minden áron meg akarnánk határozni tevékenysége területét, Vekerdit leginkább tudománytörténésznek kell tartanunk. Sőt, ha az idevágó munkáit figyelmesen olvassuk, inkább a tudománytörténet történészének kellene gondolnunk. Az ember hajlamos erre a területre némi kritikával nézni. Hiszen a valóság, véljük, maga a természet, a természettudomány annak csak többé-kevésbé sikeres leírását kínálja, ennek a leírásnak a története a tudománytörténet, ennek a története meg... Nem valami nagyon harmadlagos-negyedleges dolog ez?

Ne siessünk az ítélettel! Hallgassuk meg előbb, persze megint Vekerdi közvetítésével, Sartonnak, a tudománytörténet egyik nagyjának a diktumát: *„A tudománytörténet jelenti az egyetlen hidat a természettudományok és a humaniorák között.”* Ez nem pusztán szépen csengő, vagy éppen csak vigasztaló mondat. Ez a Vekerdi egész működését meghatározó kutatási program. Ha ennek a két világnak a kapcsolatával foglalkozik, természetes, hogy ennek a kapcsolatnak a kialakulásával, fejlődésével is foglalkoznia kell.

Egy tudománytörténészről írta jó régen, úgy negyven évvel ezelőtt: *„Dijksterhuis objektív, s mint az objektivitás általában, kicsit unalmas.”* Nos, igen! Ettől mindig óvakodott. Soha nem volt objektív, és egy percre se találhatta senki unalmasnak. Itt van például a Planckról szóló esszéje. Ami természetesen nem Planckról szól, hanem Th. Kuhnról, aki Planckról írt egy tanulmányt. Nagyszerűen ismerteti Kuhn álláspontját, felderíti elődeit, fogalmi és filológiai értelemben egyaránt, majd lírai hevülettel kél Planck védelmére. Kuhn ugyanis a feketetest-sugárzással és a hatáskvantummal kapcsolatos megfontolások és eredmények történetét a tudományos forradalmakról és gondolkodási paradigmákról szóló eszméi alapján igyekszik megérteni. Ebből aztán arra a következtetésre jut, hogy Planck gondolkodásában valami merev határ választja el a klasszikus (kontinuus) és a modern (kvantum) fizikát. Mintha nem is Planck elméletével kezdődne a modern fizika (a számmisztika kedvelői számára: 1900-ban)! Vekerdi lelkesen és meggyőzően cáfolja, részben Kuhn saját kijelentései és idézetei alapján, ezt a tételt. Szembeötlő célja az, hogy ne deheroizálhassa a történész Planckot. Szembeötlő módszere a lelkes és titkolatlan szubjektivitás, a nagy tudós iránt érzett leplezetlen tisztelet és szeretet, amelyet nem hajlandó semmilyen történetírói doktrínának alárendelni.

Igaz ez nagy Galilei könyvére, az *Így él Galileire* is. Itt – mások mellett – egy Redondi nevű jelentős Galilei-kutatóval szemben védi a hagyományos Galilei-képet, a tudósét, akít a kopernikuszi világmép hirdetése miatt hurcol meg az egyház. Redondi arra gyanakszik, hogy Galilei atomizmusa volt a valódi botránykő. (E sorok vegyész írója őszintén szólva örülne annak, ha Redondinak lenne igaza.) Vekerdi azonban ragaszkodik ahhoz, hogy a Föld forgása körül forgott az egész történet. Egyfelől persze, mert hihetetlen mennyiségű, közvetlen és közvetett érvet tud az állítása mellett felhozni, másfelől azonban azt hiszem azért, mert így látja teljesebbnek az esemény sor dramaturgiáját. És ezt a szót nem átvitt értelemben írtam ide. Tudjuk, fontos szerepe volt Németh László mellett a *Galilei* írásának az idején.

Gyakran olvashatunk nála ilyen fordulatokat: Kuhn Planckja, Feyerabend Galileije – az ember felkapja a fejét. Végre is Galilei vagy Planck nem irodalmi alak, a tudománytörténész meg nem költő, aki kényére-kedvére alakítgatja az eseményeket és a jellemeket. Mintha szépirodalomról lenne szó és Vojtinát hallanánk: *„Mátyás király nem mondta s tette azt / Szegény Tiborc nem volt élő paraszt / Bánk a nejével megvénült falun / ... / De mit nekem valód...”* Persze, hogy nem ilyesmiről van szó. Persze, hogy ilyesmiről van szó. Vekerdi esszéiben mindig egy elbeszélés közepébe kerülünk, akármi is a tárgya az esszének. Az elbeszélés pedig nemcsak az időben történik, hanem a múlt időről is szól. Ő maga se

tartja titokban, hogy ez az igazi mondanivalója. Ezt írja: „*S végül is nem arról szól minden valamire való tudománytörténet, akarja vagy se, amit a tapasztalás aranybányáiból kifejtett – az ember által és az ember ellenére – az idő?*” A történet is, a történet története is erről beszél. A tárgy természetesen a megismerés időben kibontakozó valósága; a szereplőknek pedig az a dolga, hogy ezt a valóságot megjelenítsék. A történet maga a múlt idő.

A szerző is az időben él, így mondanivalóját is, annak formáját is időnként újra kell alakítania, ahogyan azt a tudomány fejlődése vagy a maga gondolkodásáé megköveteli. Például módszerben is, stílusban is mennyi a változás az 1962-ből származó, *A tudománytörténet-írás történetéről* című tanulmánytól az 1994-es, a tudománytörténet-írás jelenéről szóló esszé, a *Praesens imperfectum* szövegéig! A korábbi munka a tények tanult összefoglalása, tájékozott és tájékoztató summázat. A későbbi színes, nagy stílárú ígénnyel megírt, a gondolatok történetét feltáró, diszkurzív esszé.

Sok minden változott több mint harminc év alatt. A szellem és a jellem tartása azonban egyértelmű maradt és töretlen. Vekerdiinek egyetlen szavát se kell megbánnia. Itt van például egy mondata 1962-ből (!): „*A Cuvier, Darwin, Mendel, Morgan munkája körül felburjánzott hatalmas irodalmat annyira nem történelemszempontra vezetik, hogy egy ilyen, első-sorban ezek iránt érdeklődő közleményben bizvást eltekinthetünk tőle.*” A boldogan tapasztalatlan ifjabbaknak mondom, hogy az örökléstan a politikai szemináriumok tárgya volt, a velük kapcsolatos állásfoglalás üldözés és üldöztetés oka lehetett. Mendel és Morgan neve szitokszóvá lett. Lisenko, a nagytekintélyű áltudós még hatalma csúcán. Vekerdi nem vitázik erről; éppen csak tisztán tartja az íróasztalát.

Huszonöt éve is lehet már annak, hogy személyesen megismerkedhettem vele a *Természet Világa* szerkesztőségében. Egy hosszabb beszélgetés végeztével, már az utcán, miután óvatosan körülnéztem, fojtott hangon, kissé félve megkérdeztem tőle: – Mondd, te marxista vagy? – Persze – válaszolta –, de mit kezdjek vele ebben a neosztálinizmusban?

Amiből könnyen meglátható, hogy személyében szélkakással van dolgunk. Olyan, mint Karinthy kaméleonja: „*Zöld alapon kék voltam kéken sárga sárgán fekete fehér a feketén / Nem úgy mint a nagysikerű proféták s váteszek kik haragos-dacosan / Nyáron meleget prédikálnak és télen hideget fittyelhányva veszélynek.*” Alkatilag képtelen arra, hogy bármilyen hatalom elvárásainak megfeleljen.

Egyéb elvárásoknak annál inkább megfelel. Hatalmas műveltsége és szerteágazó tevékenysége okán (kellő rosszakarat fennforgása esetén) valaki Hallgató Sanyi nevét emlegethetné Németh László *Égető Eszterének* Csomorkányából. A nagy műveltségű értelmiségiet, akit hajlmai és provinciális körülményei egyaránt meggátolnak abban, hogy képességeit és tudását okosan tagolja, és így oldja meg az őt váró szerepet. A választ Vekerdi egyik történeti tanulmányában találjuk: „*...a feladat fel nem ismerése vagy elodázása ... ez az igazi provincializmus...*” Nem nagyon ismerünk embert, aki a feladatát jobban ismerné, sürgősebben teljesítené, mint Vekerdi László.

Az egyetlen, amit ez a mindenre nyitott szellem biztosan elutasít, az a homály a gondolkodásban. Ebben hagyományörző, maradi, ha úgy tetszik. A Felvilágosodás fia ő, aki modernséget, posztmodernséget és még mi minden egyebet csak a tiszta ráció felől hajlandó akár csak szemügyre is venni. Itt nem ismer toleranciát. „*Ellenkultúra és science fiction egyaránt az emberi lélek mélyrétegeiben ősidőktől fogva lapuló értelemellenségre apellálnak, s ahol az értelem elbóbiskol, ott – már Goya nyomatékkal figyelmeztetett rá – előlopakodnak a kísértetek.*”

Vekerdi tehát valóban szűk szaktudós. Az idő múlásával egyre fényesebbé váló józan ész szaktudósa ő. Odüsszeuszi ember, aki „*sok nép városait s esze járását kitanulta*”, és most kalandról kalandra, napsütötte szigeteken megpihelve, váratlan viharokkal birkózva, hatalmas kanyarokat írva hajózik a racionális gondolkodás Földközi-tengerén.

Jó szelet, Laci, várjuk újabb ajándékaidat az útról!

Olasz Sándor

Kass, a képíró

„Képzőbűvész”, varázsló – írta róla nemrég Trogmayer Ottó. „Félelmetes bal kezével, az abba szorított írószerrel elbűvöl, elvarázsol, nemcsak a rajz, hanem a szobor, a pasztell, az olaj, a szita..., az ábrázoló művészet valamennyi területén. A fő ág persze a rajz, s annak is legpopulárisabb ága, az illusztráció. Ugyan kinek volt lehetősége, hogy több mint 500 könyv Isten tudja hány rajzát adja olvasó milliók kezébe? A millió nem túlzás, csak rövid fejszámolás eredménye.” (Gál József bibliográfiai tételeinek tanúsága szerint a könyvillusztrációk, plakátok, bélyegek együttesen 463 tételt adnak. 104 hazai, 35 külföldi kiállítás és 12 önálló kötet mellett több mint ezer róla szóló írás, vers, interjú számadatai is jelzik az életmű imponáló arányait.)

„Kass művészetének – folytatja Trogmayer – egyik, talán a legfőbb varázslata, hogy az esztétikai élvezet, öröm mellett, titkosan, ügyesen átvarázsol bennünket, álélésre kényszerít, a megjelenített figurák alakjába parancsol. A parancsnak engedelmesszük, s csak utólag vesszük észre, hogy egy icipicit be vagyunk csapva, mert mi csak hisszük, mi vagyunk a történet hősei, pedig nem, az igazi hős ő, önmaga az alkotó, hisz nem is lehetne másképp. Egymás után és egyszerre ő a borongó királyfi Hamlet, a sziklászéldítő, vízfakasztó, pusztai vándor Mózes, százéletű, rejtélyes kékszakállú herceg, a szarvassá változott fiú, a börtönjárt Faludy vagy Leonardo, az univerzális zseni és még száz és száz más hős. Ő a fejek titkainak tudója, ő beszél Szent Ferencként a madarakkal.”

Brünnben született öregapja még hizott marhákat hajt a Bánátból Bécsbe, szép horvát lányt szöktet meg feleségnek, valahol félúton telepedik meg Szegeden. Kash Vencel már a „Feketesas” bérlője, fia, idősebb Kass János is itt kezdi, a „Tiszában” folytatja, majd anyagilag megerősödve fölépíti a Kass Szállót, benne hatvan szoba, étterem, kávéház, hall (rózsaszín terem), télikert, bankett-termek, Pilseni sörcsarnok és a márványteremnek nevezett emeleti hangversenyterem, melyben fényes bálakat és koncerteket rendeznek, Bartók huszonnegy hangversenyt ad itt. A söröző volt a kis Kass, a kis Hungária. Színes üveglablakain szegedi nevezetességek voltak láthatók, pici harang lógott a helyiségben, ha nagyot lódított valaki, egyet kondítottak rajta... Milyen kár, hogy a közélet fórumain ma nincsenek ilyen harangok... Az unokával Móra Ferenc és Móricz tréfálkozik, az édesanya a mindig feketebe öltözött Juhász Gyulával sétálgat a Tisza-parton. „Ez volt az aranykor – írja pályaemlékezetében Kass János. – Ami ezután jött, az úgy él bennem, mint egy gazos városszéli zúrzavaros, elhanyagolt terület.” A világgazdasági válság idején a család hirtelen tönkremegy, a városból menekülésszerűen kell távozniuk. Az anya és család nélkül felnövő művészfű tizenégy éves korától gipszet önt – mintha szegény munkásszülők gyermeke volna. (Kerámia és bélyegtervezés – talán kényszerűségből, talán örömmel. Mindenesetre fölismerve, hogy szegény országban nem lehet monumentális lovas szobrokat alkotni.) Aztán mégis ő a „burzsoá-ivadék”, az egyik legdogmatikusabb megyébe, a Pol Pot-megyeként emlegetett Csongrádba jóformán be sem engedik. Ez a Nagy Elbeszélés olyan, mint egy klasszikus családregény. Feltörő, gara-

podó ősökkel, majd hanyatlással és művészpolgárral. A Kass család történetében – mint cseppben a tenger – a megszakított, megtört, felemás polgárosodásunk tanulmányozható. Ám a 20. század második feléből vagy a 21. századból visszatekintve mégis nosztalgikiánk van e szervesen fejlődés iránt. Polgárosulási hiány-leltárt készítvé látjuk, mennyi érték kallódott el, mennyi energia ment veszendőbe. Csak nézzük az 1977-ben bezárt Kass Szálló kálváriáját. Másfél évtized Csipkerózsika-álmom után a teljes fölüjításra szánt pénzt kilopták, s az épület ma tipikus példája annak, hogy fest a magyar polgárság: „kirabolva, kifosztva, kívülről ugyan bemázolva, de belül kong az ürességtől„.

Mielőtt egy Thomas Mann-i családregeény víziójában ringatnánk el magunkat, nézzük inkább az ifjú Kass helykeresését és önmagára találását. Konecsni mester lelkesítő feladata nemigen kerülhető meg, így születik meg 1948-ban *A Lánchíd újjáépítése az Ady Endre úszódaruvál*. A nagyméretű pannó társaságában tempera a *Szabad Népet* olvasó munkásról, plakát *Az uzsorás* című szovjet filmhez. Majd alig telik el néhány év, s Szent Sebestyén nyilakkal átszúrt, szenvedő testét látjuk (1957), s ugyancsak abban az évben készül *A furulyás* című lavírozott tusrajz: a kép bal felső sarkába akasztott ember lábai lógnak. Kass János nagyon korán fölismeri, hogy a mű nem pusztán esztétikai kvalitásaival hat, a jó műnek nemcsak művészi, hanem emberi rangja is van illetve ilyen rangja is lehet, ha valóban minőség. Hiszen a képzőművészre is érvényes, amit Esterházy az irodalomra mondott: „...ha egy kicsit is jó, akkor úgylis nyakig az egészben, ha meg kicsit se jó, akkor hiába mondja: csak cifrázza...” Ahogy az író, úgy a művész sem függetlenítheti magát korától, környezetétől, s mindenféle hűségnyilatkozat nélkül is értéket teremt, igazságokat tudatosít. Ebben az értelemben igaz, hogy a művésznek – Esterházyt parafrázálva – ceruzában, tollban, ezüstvesszőben és nyomódúcban kell gondolkodni.

Amikor 1996-ban megkérdezték Kass Jánost, posztmodern művésznek tartja-e magát, azt válaszolta, fogalma sincs, mit jelent ez a szó. „Látok egy műsort a tévében a posztmodern építészetről. És mutatnak valami timpanonfélélt, meg egy olyan építményt, amelynek a belső tere hasznavehetetlen. Én azt csinálom, amit ösztönösen érzek. Azt csináltam mindig, minden kritika vagy agresszív támadás dacára.” Ars poeticája – a kacifántos és nagyképű önmeghatározások korában – sokak számára talán kissé leegyszerűsítettnek tűnik: „...küzdelem a Gonosz ellen”. Mert a tökéletes munka, a betű tisztelete és szeretete a jó felé törekszik. „Mert a betű mint absztrakt kép maga a hitelesség; benne van az aranymetszés, a gutenbergi tradíció, de benne van létünk veszélyeztetettsége is.” Ezt a veszélyeztetettséget Kass legjobban talán a hófehér műanyagból préselt egyenfejeivel érzékeltette. Az arctalan plasztikbábuknak azonban uniformizált, globalizálódó „szép új világunk” ellenére mégiscsak személyiségük van. Érdekes lenne egyszer együtt kiállítani a több mint kétszáz baráttól, pályatárstól tovább gondolt munkákat (Juhásztól, Nagy Lászlótól Örkenyig, Kurtágig vetek részt ebben a „játékban”) és azokat a fejeket, amelyeket Kass töviskoszorúval, bukósissakkal, tűzpiros virágszállal, vércseppel, szögcsodróttal vagy célgömbbel egyénített. Ahogy a képiró a körrel helyettesíti a gömböt, a legtökéletesebb testet, úgy jelöli fejekkel az élet világát. A fejünk is gömbféle és többnyire tökéletlen: „van tökfej és tojásfej – mondja –, kockafej és vízfej, s a kifejezően betűrímet, nyelvünk telitalálátát le sem szabad írni” – noha ebből van a legtöbb. A fej ily módon „mindent magában hordhat – a művészt is, látomását is, az emberiséget is, az eszmét is, a természet torz és szeplős gömbjeit is, a bennük párolt teljes és tiszta eszméket is –, ha van, aki az írott jelek üzenetét kihüvelyezi”. Faludy György hol szegekkel átvért, vagy éppen céltáblának használt feje mintegy hatvan változatban készült, a mögöttünk lévő század létszimbólumaivá váltak ezek a művek. Posztmodern előtti vagy utáni, amit Kass megvalósított? A kérdést talán nem kell, nem

is lehet eldönteni. Egy bizonyos: szemlélete, a személyiségporlasztó huszadik században következetesen képviselt személyi-ségvédelme a modernitásnak ahhoz a nagy áramlatához kapcsolódik, amelynek gyökerei az 1920–30-as évekre nyúlnak vissza. „Különbözöm, tehát vagyok” (Kosztolányi), „Az én vezérem bensőmből vezérel” (József Attila), „személyiségnek lenni a legtöbb” (Márai) – az idézetek hosszan sorolhatók, miközben a század modern művészetének több generációja is azt tapasztalja, hogy „ami van széthull darabokra” (József Attila), az ember nem kiválni akar a tömegből, hanem hasonulni, s a világ kezd megtelni gyanúsan egyforma élőlényekkel.

Erre a sajnálatos tényre kiváló művészek sora olyan magatartásformával válaszolt, amely a halál egy fajtáját jelentette a művészet számára. „Olyan helyzet ez – írja Gianni Vattimo –, amely tartóssága révén, nevezetesen azáltal, hogy a művészet halála állandóan bejelentésre kerül, de egyúttal mindig ki is tolódik, úgy jellemezhető, mint a művészet elmerülése, alkonyba fordulása.” Az eltűnt tekintély azonban nemcsak a korszellem, a tömegkommunikáció művészetgyilkoló hatásával függ össze, hanem a sok fárasztó blöffel, manipulációval. Ám egyre több jel mutat arra, hogy valamin túljutotunk. Most újra azt gondolhatjuk: föl kell tenni az alapkérdéseket: mi az ember? Mi végre vagyunk a világon? Mi az, amit komolyan veszünk? Értékválságos, vezérlő szellemek nélkül maradt, pontosabban ilyen szellemeket semmibe vevő jelenünkben egyedüli remény lehet, ha műveltségünk, kultúránk pilléreihez, megfellebbezhetetlen értékeihez fordulunk.

Kass János magyar művész, aki kötődéseit a honi világhoz le sem tagadhatná. Sorsa különös ajándékának tartja, hogy gyermekként énekelhette a kórusban (még a régi Vigadóban) Kodály remekművét, a Kecskeméti Vég Mihály zsoltafordítására komponált *Psalmus Hungaricus*t. (A Zenemű Kiadó felkérésére született rajzokat egyébként Kecskeméten állította ki a Kodály Intézetben.) A *Psalmus* így – az éneklő gyermek eufóriájától a rajzoló katarzisáig – végigkísérte életét. „A mű sugárzása cselekvésre ösztönöz – Dávid dűhe és energiája megsokszorozódik bennünk! A *Psalmus Hungaricus* eleven tűz, nem melegít, de perzsel – húsunkba égeti üzenetét!” – írja erről a mester.

Kass János európai művész, aki nemzetének sajátosságait nem fél alkotássá emelni: tudja, az Európához tartozás nem felhígulást, nem a sajátosság feladását jelenti. Kass az európai kultúra értékeit is magyar szemüveggel nézi. Mindannyiunk drámáját láttató Hamletje magyar Hamlet, miként Arany Jánosé is az volt. De gondolhatunk az ótestamentumi sorozat rézkarcaira, a Biblia (Juhász Ferenc szavaival) „asszír-babiloni zöld rozsdavilág-kópajzs-föltámadására”. Minden kor embere számára aktuális belső parancsokat fogalmaznak meg ezek a művek, törvényeket, melyeknek meg nem tartása juttatja a világot oda, ahol most van. Ilyen törvényt lát a kiválás és kiszakadás élményét egyetemes modellé alakító *Cantata Profanában*. A zene Juhász Ferenc szarvasénekével csendül össze, vers és zene szinte vizuálisan letapogathatóvá válik számára. Hagyomány és/vagy újítás, értékőrzés és/vagy teremtés dilemmája mellé újabb ellentétegyeségeket fogalmaz meg a Kékszakállú-sorozat, melyben a kék és vörös, a fehér és fekete kontrasztjából épül az egymást követő grafikai lapok ritmusa.

1967-ben Madách két drámai költeményéhez, a *Mózeshez* és *Az ember tragédiájához* 15–15 rézkarcot ad ki. A Tragédia-illusztrációk – áttörve a hagyományos ábrázolás korlátjait – az űr- és falanszterjeleneteket emelik ki, s szinte a Mátrix lelketlen elektronikus világát előlegezik. Az irodalmi, zenei inspirációkra visszavezethető Kass-művek közül talán itt érzékelhető leginkább a vizuális tapasztalat többlete. Látszólag a szöveg illusztrációinak tűnnek, valójában a szó, a nyelv szükségszerű fogyatékoságait túl szárnyaló, szuverén művek. Szorosan összekapcsolódnak ugyan az elbeszél, verbalizálható univerzummal, a kép azonban nem megállapít, hanem láthatóvá tesz valamit,

művészi léte az ismert, szavakkal leképezhető tapasztalásmezőkön túl tárul föl. Már csak emiatt sem lehet másodlagos műfaj az illusztráció. William Hogarth 18. századi Defoe-átiratától az ezekre utaló Csernus Tibor-festményekig (néhány évvel ezelőtt hiánytalanul láthatók voltak a Múcsarnokban), vagy éppen Bálint Endre Tragédia-illusztrációig számtalan példa akad irodalmi művek képi megjelenítésére. Ugyanakkor hány olyan irodalmi művet ismerünk, amelyben az elbeszélő alkotás a mű tárgyaként jelenik meg, s a leírás a mű beszéde önmagáról mint alkotó tevékenységről. Dosztojevskij *Ördögök* vagy Sándor Iván *Drága Liv* című regényének Claude Lorraine-jére gondoljunk, Proust képleírásaira, Mészöly rézkarcelemzéseire, Nádas Péter antik faliképére. Képleírás és képi elbeszélés határsértései ezek – azzal a nem elhanyagolható különbséggel, hogy szöveg és kép között nem egyformán képzelhető átjárás.

Ha a Kékszakállú-sorozat az „akár az étellel is szembeforduló” én „hatalmat akaró önös erejének” (Háy János) mint a lét egyik arcának a megjelenítése, akkor a másik arc minden bizonnyal Kass János meseillusztrációiból, gyermek- és ifjúsági könyvekhez készített rajzaiból tekint ránk. Ezek a kellően nem méltányolt munkák (sorolhatnánk egy nagy nemzedék további neveit is: Reich Károly, Würtz Ádám, Gross Arnold, Réber László) egyfőfel beemelik az olvasót a szövegüniverzum varázslatos világába, mintegy megalapozzák a teremtett világban való otthonosságot, ugyanakkor pontosak is, „pontatlanságukkal” nem csapják be a befogadót. A művészettörténetnek alig van jó szava ezekről a szerzetesi alázattal készített művekről, az első osztályos ábécés olvasókönyv vagy a munkafüzetek tervezéséről. Nem a széklábat esztergáló Michelangelo madáchi látomása ez. Egy Kass-level néhány mondatát olvasom: „A tankönyv, a gyermekirodalom az utolsó mentőöv, amit a gyermekeknek nyújtani tudunk. Nem a vizuális szenny, a hazudozás, a napi lét árapálya, dagálya rövid idő alatt ellepi a megújuló generációkat. A kicsikhez talán még eljut a Dióbél királyfi, Weöres Bóbitája.” Ezek a mondatok talán magyarázzák az egyik leghíresebb európai grafikus vállalkozását. A jövő a tét, valahogy úgy, ahogy Juhász Gyula fogalmazott: „A gyermek szeme a jövő tükre, / Jaj annak, aki elhomályosítja.” Kass nem száll le a gyerekekhez, nem gügyög nekik, tudja, hogy azok majdnem olyan sokat tudnak, mint a felnőttek. Kosztolányi írja egy helyen: „engem a gyermekek érdekelnek, akik ma élnek, akik még meg sem születtek. Ezek évről évre eltipegnek az iskolába. Lelkük még szűz. Agyvelejük beíratlan. Azt írhatunk rá, amit akarunk. Az erkölcsi érzéke helyett a szépérzékére hivatkozunk, a lelkiismerete helyett a lelkéhez föllebbezzünk, a tudása helyett az ösztönében bizakodjunk.” Kass azért tudja a szemnek is láthatóvá tenni a lényeges dolgokat, mert – Saint-Exupéry szavaival – a szívével is lát. Benne minden megvan ahhoz, ami egy embert ebben az értelemben is kiemelkedővé tehet. Odafordulás a másikhöz, kedvesség és szívélyesség – persze e tulajdonságok nélkül is lehet nagy művet létrehozni. Ám ezekkel az alkotókkal valahogy úgy vagyunk, mint Petőfi Goethével: csodáljuk, de nem szeretjük.

Van Kass Jánosnak a hatvanas évekből egy tollrajza, mely a búsképű lovagot ábrázolja, a szélmalomharc tiszteletre méltó jelképpé nemesedett hőst. A hetvenedik születésnapját ünneplő mester 1997-ben – tervehalmazó személyiségéhez híven – szegedi galériájában a pénz kiállítását rendezte meg. Még az aranytojást tojó tyúk groteszk installációja is látható volt. A tucatszám meghívott bankár persze nem értette az iróniát. Hozták unalmas prospektusait, sok milliós, milliárdos nyereséggel csábító ajánlataikat – ezzel is borzolva az egyik hónapról a másira élő közönség kedélyét. Éppen azt nem értették, hogy az a kiállítás a mecénások nélkül maradt művészet segélykiáltása volt.

Kass grafikai lapjai, metszetei olyanok, mint egy ablak, kitekintünk rajtuk a mi világból, és egy másik, térben és időben távoli villan föl előttünk, hogy fényükben még kétségeitől mentes legyen önző és szűk látókörű jelenünk.

Bombitz Attila

Az idézőjelbe tett élet

Kertész Imre: Felszámolás

Kertész Imre új regénye valójában idézőjelek közé tett vázlatok, feljegyzések, levelek, anekdoták egyszerre koherens és inkoherens gyűjteménye. Miközben e gyűjtemény a legkülönbébb szövegalakzatok breviáriumaként egy regény részleteit alkotja. Egy idézőjelbe tett regényét, egy élet idézőjeles regényét. Hogy azután nyilvánvalóvá legyen: a regény nem is regény, hanem dráma, persze: idézőjelek közti dráma.

Az idézőjel-pár első fele a könyv 25. oldalán található, a második a 150. lapon. Nem az első, hanem a második hoz zavarba. Az elsőt észre se venni, rálapozunk. Hiszen egy jól ismert elbeszélői helyzettel állunk szemben: egy Keserű nevű irodalmi szerkesztő egy B. nevű író hagyatékából származó kéziratot tanulmányoz. Az első idézőjel elválasztja egymástól a Keserű jellemzését, szituációját körülíró „bevezető” részt attól a szövegtörzstől, amelyet Keserű éppen tanulmányoz. Az idézőjellel egy másik szövegvilág nyílik meg a regény szövegvilágán belül: a B. által írt színmű szövegvilágának töredékei, változatai, vázlatai. Ez az elbeszélői szituáció azáltal lesz különös, hogy a beleértett olvasó funkcióját betöltő Keserű az olvasott/idézett szöveg többszörös szintű aktív figurája. Mert a darab részletei, ráadásul a darab ugyanazon jelenetére komponált változatai olvashatók a Keserűt fókuszáló ún. kerettörténetben is. S hogy maga Keserű is az idézőjelbe tett – igen terjedelmes korpusz – egyik szereplője, mi több, elbeszélője, sőt olvasója, azzal a Kertész-regény alapideológiai kapnak immanens módon kiemelt szerepet: a valóság, a szubjektum, a szöveg létmódjának lehetőségei reflektált helyzetbe hozzák Keserű történetét. Ezek mintegy visszaigazolását, leképeződését jelentik az idézett részletek. A második idézőjel mintha elválasztaná, s újra kijelölné Keserű rezonőr szerepét e sokrétű történetben. Ez a Keserű nevű figura (nyilvánvalóan Köves Gyuri a *Sorstalanság*ból, az öreg Köves *A kudarcból* és Kertész a *Valaki másból* vagy a *Gályanaplóból* „valaki mása”) krónikási szerepet játszik a regényben; Serenius Zeitblom apologetikájához hasonlóan. A viszony itt fordított: a *Felszámolás*ban a barát élettörténete idézet, B. jegyzeteiből bomlik ki, Keserű saját élettörténete az írás által teremődik meg. Igaz, egyes szám első személyben mondja el az életét, de amit mond, az egy másik szerző elbeszélése, B.-é. Thomas Mann *Doktor Faustus*ában, amelyre számos utalást találunk Kertésznél, a krónikás barát még egyes szám első személyben „keretezi” Adrian Leverkühn élettörténetét. Kertésznél már kérdés a megszólaló szubjektum létezőmódja. Keserű, a „krónikás” mégis hasonló opozíciót foglal el B.-vel szemben, mint Zeitblom Leverkühnnel szemben. B. élettörténetét – legyen most mindegy, hogy a metafikcionális eljárásomban melyik nem jelenvaló szövegfajta (regény, színmű, följegyzés) formájában – egy attól sorsában, történelmében, hagyományában, származásában más karakterű figura ellenpontozza. Kertész logoszában újítja meg eddigi elbeszélés módjának nézőpontjait: egy nem zsidó származású intellektus kapcsolatát ellenpontozza egy, a holocaust áldozatainak második nemzedékéhez tartozó férfi (B.) és nő (Judit) viszonyában. Ahogy szövegvalóság és szubjektum-

lét önazonossága a „felszámolás” kategóriájában fogalmazódik meg, úgy a származásvi-
szony és a generációs világszemlélet is problémaként jelenik meg a regényben. Keserű fi-
gurája éppen ezért rejt magában szarkasztikus vonásokat. Épp olyan sorstalan, mint
Auschwitz leszármazottjai: túlélő, egy másik, de hatóelvében a közös totalitarizmus
személy-eljelentéktelenítő stratégiájának áldozata.

Keserű önnön életének B. életének elmondásával biztosít történetet. De azt a történe-
tet is B. mondja el. Keserű a saját élettörténetét olvassa ki B. írásából. Ami e tanulmányo-
zás idejét illeti, e foglalatosság, e „betűzés” tölti ki az életét: a hagyatékából származó kéz-
iratok, melyek közt a Kertész regényének címével egybeeső „Felszámolás” című színmű
is található, pontosan kilenc éve, B. halála óta foglalkoztatják. Ez az időpont (1990) a da-
rab cselekményének B. halálával egybeeső, illetve abból kiinduló ideje. A szanálás, a fel-
számolás, a kioltás, a változás kezdete. Keserű 1999-ben „olvassa” a kéziratlapokat, s a
darab kéziratának digitalizált, számítógépre felvitt változatát. Az idézőjelbe tett korpusz
idézetvilág, de idézet a kerettörténet is. Az idézőjelen belül a kerettörténet épp úgy léte-
zik, mint azon kívül. Ezért rendkívül erős és szuggesztív a regény egészének esztétikai
hatása: miközben egyes szám első személyű elbeszélők szólnak meg, e megszólalások
– hiába a megszólítás gesztusa a megszólítottat illetően – utólagos elbeszélések, miköz-
ben figyelembe véve a szövegen belüli szöveg fikcióját, előre mutató elbeszélések is. Ami
elbeszélődik a szerzői írásban, az megteremtődik a valóságban. A darab, illetve a darab
tartozékai szerint „felmondják” szerepüket a szereplők, s az előrekódolt „felmondással”
felszámolják egzisztenciájukat. A lényegében háromszereplős történet: B., Judit és Keserű
közös története variáció felszámolásra és túlélésre a totalitarizmusok utániságában.

Kertész könyvcímei minden esetben rendkívül erősen, szimbolikusan hatnak. A *Sors-
talanság*, *A kudarc*, a *Gályanapló*, s ilyen értelemben a *Kaddis a meg nem született gyermekért*
– többek között – a mindenkori szöveg helyzetére is reflektál. A Felszámolás mint cím a
Kertész-életmű ismerői, de a gyanútlan olvasó előtt is igen tág elváráshorizontokat nyit
meg. A *Felszámolás* a szubjektumkioltás műve, elegendő csupán Thomas Bernhard utol-
só nagyregényének címére gondolni, az *Auslöschung*; Kertésznél is, Bernhardnál is egy-
szerre történik az írás segítségével, élet és írás(mű) kapcsolatának önfelszámolásával a
szubjektális „eltűnés”. A *Felszámolás* – miközben egy társadalomszociológiai tapasztala-
tot közvetítő nézőpont felől: egy korszak berendezkedését és berendezését illető szaná-
lásról tudósít – szó szerint felszámolja figuráit: B. mitikus, túlélő figuráját (ha lehet hinni
Kertész feljegyzéseinek, B. Kertésznek azon alteregója, aki – a szerzőről leválván – betel-
jesít egy lehetséges sorsot sorstalansága bizonyításaképpen), Keserűnek, a szocialista ál-
lamapparátus egyszerre ártalmatlan és vak túlélőjének a figuráját (Keserű szemlélődésé-
nek tárgya, a hajléktalanok csoportja a be nem töltött sors egyik mintázata). S bár Keserű
a regény „látható” figurája, eltörpül alakja a „nem jelenvaló” B. és a megszólított
Ádám, valamint az egy pillanatra – éppen e megszólító gesztussal – főszereplővé váló Ju-
dit mellett, akik éppen boldogságukat számolják fel az „igaz” történet „felmondásával”.
Judit „felszámolja” Ádámnak mindazt, amiért együttélésük lehetséges volt, s amely ép-
pen e „felszámolással” válik lehetetlenné. Felszámolt kapcsolatát B.-vel ezzel teszi végle-
tesen felszámolttá. Sorsok, történetek, történelmi idők felszámolása alkotja tehát egy má-
sik nézőpontból a regény tárgyát.

Felszámolás Kertész regényének a címe, miközben – valójában – egy másik mű címét
jelenti: a regényben megmutatkozó, illetve a regény cselekménymenetét meghatározó,
előíró „Felszámolás” című, B. hagyatékából származó drámáról van szó. A nem olvasha-
tó, helyenként egy elbeszélő figura által „idézett” (felolvasott) dráma mintegy megelőzi
a regénycselekmény téridejét: B., a szerző darabjában előrevetíti, mi fog történni halálá-
val és halála után az ő sorstörténetéhez is illeszkedő figurákkal: Keserűvel, Judittal stb.

Miközben ez a dráma alkotja lényegileg a regény gerincét, egy másik szöveg is folyamatosan a felszínre kíván törni, egy másik regény, ugyancsak B. hagyatékából. Ez a nem jelenvaló regény újraértelmezi a *Kaddis* kontextusát: a doktor figurája, B. és Judit megismerkedésének ismételt leírása, egyáltalán a B. monogram, valamint azok az információk, amelyek a regény lehetséges tartalmára vonatkoznak, mind azt sugallják, hogy B. nem más, mint a *Kaddis* elbeszélőjének B.-je, a Keserű által keresett regény pedig maga a *Kaddis*. (Mely a *Felszámolás* fikciója, Judit nézőpontja szerint nem létezik.) Ez a metafikcionális eljárás tulajdonképpen nem idegen Kertész írásmódjától, hiszen éppen ezáltal kötődik igen erősen egymáshoz a *Kaddis*, a *Valaki más* és a *Felszámolás* mint szövegcsoport. A *Valaki más* feljegyzései szerint a jegyzetek készítője egy színművön dolgozik, mely az ő, mármint a feljegyző halálát hivatott szimbolizálni. A metafikcionalitás ennyire erős jelenléte azonban párosul a regényszövegen belüli ugyancsak erős intertextualitással. Ezért is tűnhet úgy, hogy a *Felszámolás* egyfajta allúzió Kertész életművében, ugyanakkor paródia is. Hogy életrajziség és fikcionalitás hogyan hatják át egymást szövegről szövegre Kertész életművében, ahhoz idézzük illusztrációul a *Valaki más* megfelelő részleteit: „Életem története a halálaimból áll, ha el akarnám beszélni az életemet, a halálaimat kellene elmondanom.” Aztán: „A vonaton, valahol Zürich és Berlin között, megtalálni véltem készülő színművem inspirációval terhes, forró magmáját: az öngyilkos főszereplőben a magam alkotói létét fogom gyászolni – a lényt, aki harmincéves titkos, termékeny és tulajdonképpen gyanútlan munkája során, gubóból a selyemhernyót, létrehozta ezt a másikat, aki most vagyok. Ám ő, az igazi alkotó – halott. Szerettem, most is szeretem még ezt a korábbi, szenvedő, felstilizált éneket, akiben oly sokáig laktam, ezt a nagy halottat, akit a színdarabomban eltemetnek. Ibsen szavait ismételvegtem – írni anynyi, mint ítélni magunk felett. A darabban halálra ítélem magam (minden munkámban mindig meghalok), s ha túléltem az ítéletet, tovább menekülök, újabb halálok felé (melyek közt egyszer, valószínűleg váratlanul és teljesen készületlenül, a valóságosra is rá kell bukkanom: mi csoda meglepetés lesz!).” És különösen: „A darabom – s e pillanattól kezdve ezt szakadatlanul szem előtt kell tartanom – Auschwitz győzelméről szól, minthogy az »elbeszélés szelleme«, a világ mint elbeszélés is ugyanerről szól.”

Az idézetek egyaránt B. alakmását, valamint a színdarabot vetítik előre. A *Felszámolás* mintegy metafikcionálisan revidálja és ismétli a *Valaki más* erősen életrajzi diskurzusát. Még akkor is így van ez, ha a *Valaki más*ban olvasható regénycím, „A zóna”, melyről annyit árul el a kertészi elbeszélő, hogy „készülő regény önéletrajzi háttérrel” (103), nem talál formára a valóságban. Vagy csupán valóság és fikció keresztválaszáról van szó, s a Keserű által keresett B.-féle regény valójában a szerzőnek, Kertész Imrének éppen az a könyve, mely ténylegesen nem tud létrejönni. Helyette a *Valaki más*ban tematizált dráma nyer regényformátumot a *Felszámolás* plurimedialitásában. És itt kell beszélni a regényszöveg e felfeléseiről.

A szöveg a szövegben tematizálása, a kritikus lét szövegehsége, az elégetett kézirat terhelt mítosza, a computertechnika regénybeli narrativizálása (különösen ami a befejezést illeti), s persze azok az allúziók, melyek a saját életmű egyes részeinek akár parodisztikus visszaidézését is jelentik, mind egyfajta eldöntetlenségre is utalnak. A könyv szép, meséje van. A tragédiát, hogy egy belső, bernhardi utalással éljek, éppen komédia-ként ábrázolja: a kritikus-szerkesztői nézőpont felől. A történet mint példázat nagyon komoly kérdéseket feszeget: végül is a rendszerváltást követően mivé lesz egy másik totalitarizmus individuuma, s mivé lesznek Auschwitz leszármazottjai. Mi történhet(ett) a kilencvenes években? (A *Valaki más* reflexiói szerint sok jóra nem számíthatunk.) A regényben nemegyszer feledkezik bele az olvasó a sorstörténetek ecsetelésébe: azok szó szerint ki vannak színezve. S mikor Judit vallomása már ténylegesen is elérkezik a türhe-

tó, az elviselhető, a mértékletes határáig, az elbeszélés szolámát éppen magához ragadó Judit egyszer csak reflektálni kezd saját elbeszélésére, elbeszélésének módjára. Nem csak ebből az apró részletből tűnik ki, hogy Kertész mintha terhét (a trilógia több évtizedes terhét) le kívánná tenni: a tetralógia egésze megkívánja ezt a szatírájátékok, az egész életmű megtisztulási folyamatának mintegy záróakkordjaként.

B. és Judit „története” a folyamatosság, a létezés jogfolytonosságának problémáját veti fel. B. ragaszkodik az Auschwitz-konzekvenciához: a nem publikus írás által éli kétkezdő egzisztenciáját. Judit B. által lesz képes reflektálni az életre. Két merőben ellentétes válasz kapcsolódik egymáshoz és válik el egymástól: B. nem csupán az életre mondja ki a maga konzekvens nemleges választát, előtte kimondja a jogfolytonosságra is a nemet mind a maga életében, mind regényének életében. Ez valójában a *Kaddis*-ban is már megfogalmazott nemlegesség felidézése, helyesebben Kertész immanens poétikájának ismétlés általi felerősítése. B. önfelszámolása egyet jelent a mű felszámolásával. A *Felszámolás* című regény fikciója szerint B. megsemmisíti, megsemmisítetteti a keresett regény (a *Kaddis*?) kéziratát Judittal. Judit az életre adott „igenlő” válasza ebben az aktusban fonódik újra egybe B. nemleges válaszával. Ha a *Kaddis* című regény a B. monológia által előtűnő szövegtestet jelöli, akkor a *Felszámolás* ennek ellenválaszát alkotja: B. a regényt is felszámolja, nem csupán önmagát. Judit azzal, hogy bevállása szerint (ami B. előrevetített fikciója), elégette a kéziratot, rituálisan a szöveget mint testet megszabadította. Amennyiben Judit elolvasta a kéziratot, a maga és B. történetét olvashatta, még akkor is, ha B. élt a fikcionális eljárások distanciaképzésével (mely Kertész minden egyes művének önéletrajzi aspektusát is szemmel láthatóan, művészi módon elidegeníti). Kertész *Kaddis* regényének megjelenése (a valóságban), B. öngyilkossága (a *Felszámolás* regényvalóságában), a kézirat elégetése (a regénybeli regény valóságában, vagyis a regény fikciójában) egy időpontot fókuszál, 1990-et. Keserű, a *Felszámolás* valós és fiktív szereplője 1999-ben is bizonytalanul forgatja a hagyaték kéziratlapjait. Hogy túlmutassunk e valóságok többdimenzióalításán, azt is állíthatjuk, hogy B. öngyilkossága és a kézirat elégetetése a kertészi poétikai létmód legalább olyan konzekvens és radikális módozatát jelenti, mint Keserű évtizedes hezitálása a posztumusz publikálást, a darab utólagos színrevitelét illetően. A létmódok variálásában egyetlen kérdés marad tisztázatlanul: a fikció szerint Judit Ádámmal való házastársi kapcsolatában elhallgatja előtörténetét, reflektált helyzetbe hozott szenvedéstörténetét, B.-vel és az indirekt múlttal történő szembenézés tapasztalatát. Keserű ragaszkodása a regényhez okozza tulajdonképpen Judit „vesztét”. Judit vallomást tesz Ádámnak, elmondja az elhallgatott történetet, a regénykézirat elégetésének históriáját. Ádám reakciójának hatására Judit elveszíti boldog kötődését. A kéziratlapok többszörös áttételben „közvetítik” a szeretetről szóló tanítás groteszk és szarkasztikus jelenetezését. A regénykézirat, illetve a feljegyzések időszemléletében mindez 1990-ben, tehát közvetlenül B. halála után kell, hogy megtörténjen. Keserű kerettörténetében, tehát a B. jegyzeteit tartalmazó idézőjeles részek előtt és után 1999-et ír a regényidő. Judit létere, létezésére, vagyis hogy a kézirat megsemmisítése és Ádámmal való boldog kapcsolatának felmondása után mi történik, semmi utalást nem találunk. A *Felszámolás* e helyütt nyitva hagyja a fikció regényterét, ahogy nyitva hagyja a valós regényteret is. Keserű léthelyzetének, valamint az egész regény, mintegy a kertészi életmű eldöntetlenségének emblemikus voltára utal a záró/nyitó kép: a számítógép „sürgetően” villogtató és „hibavaló” kérdéseiről van szó. Legyen-e „következő lépés” vagy inkább „mégse”.

Bár rendkívül fontos a *Felszámolás* önreprezentációján is túlmutató metatextuális eljárás módja, működéselve nemcsak hogy nem idegen Kertész életművében, de e rendkívül áttetsző, finom szövésű „történetmondásban” kifejezetten éltető erejű. Kertész egyszerre teremt közös nyelvet szövegdarabjai között: legyen bármily eltérő – és komikus hatású –

a különböző szövegtörödékek nyelvi-stiláris regisztere (számos, néven nevezett vagy körülírt pretextus megnevezhető: Thomas Bernhard, egy francia szerző, egy angol nyelvű szerző, Thomas Mann stb. idézetként vagy idéztként alakítja ki a regény világát, legálább olyan erős aktivitással, mint Kertész saját műveiből származó figurák, motívumok, gondolattörödékek), a törödékes, idézetes regényvilág mégis – látszólag – egységesül. Folytonosság és töredezettség, egyes szám harmadik és első személyű elbeszélőmód, egyenes és függő idézet, valóság és fikció egymással rendkívül harmonikus dialógust alkot. Mintegy észrevétlenül hagyva az idézőjelbe tett „regényt”. Hogy ugyanakkor a *Felszámolás* szigorú, immanens kontrolljáról is beszéljünk: B. történetét Keserű, s maga a „szerző” is giccsnek tartja. Keserű szerint meg lehet azt írni másképp is. B. szerint az a baj, hogy „megtörtént, és mégsem igaz”. „Anekdota”. Judit történetét Ádám „Auschwitzcal színezett szerelmi” történetként aposztrofálja, s ő is, hasonlóan Keserűhöz, az elmondás módjára reflektál: „Ezt a történetet másképp is el lehet mondani, Judit.” Mégpedig „úgy, ahogyan megtörtént.” Mind a két élettörténet elmondása valóban súrolja az elviselhetőség és a megkönnyezhetőség határát. Ez pedig különösségében pozicionálja a *Felszámolás* nyelvi stilizáltságát: egyenesen megengedi a Márai-reminiscenciát. Kertész „eleven” (értsd: figuratív) szereplőinek mindegyike mintegy felmondja a maga verzióját életről, élhetőségről, szeretetről egyfajta anakronisztikusán áttetsző nyelven. Sőt, tovább megyünk: Judit önvallomása kifejezetten *A gyertyák csonkig égnek* színpadias kellékeit használja. „Gyertyákat gyújtottam a szélcsöndes tavaszi estében”, „be van készítve a kandallóba”. S mikor a regény kézírata a tűzbe kerül, „a lángok közt fel-felizzott az írás.” Ne feledjük, egyszerre komoly és játékos a nyelvnek ez a megemlése, visszamelése egy letűnt, ugyanakkor éppen letűntségéből fakadóan nemzetközileg is elismert regiszterbe. Ha Kertész megírhatta rendkívül tanulságos esszéjét az íróelődről, jelenetelve a virtuális kapcsolatot, láthatta-e az akkor még szerzőnek nem nevezhető fiatalembert a deportáltak között Márai, akkor most megírhatta azt is, mit írt és hogyan írt volna Márai a rendszerváltásról, s a rendszerváltás óta eltelt hosszú évtizedről, e hosszú évtized árnyékvilágáról. Márai mint hagyományfelvétel Kertész írásművészetében.

A mű önmagában – a mű egy életműben: egyszerre működik az önálló, az eddigi művektől eltérő nyelvhasználat (stílus, beszédmód) Kertésztől egyébként megszokott fogása, és az életműbe illeszthetőség gyakorlata. A *Felszámolás* olvasható önállóan, és olvasható egy életmű esszenciájaként, melyben az ismétlés, a téma bár fontos szerepet tölt be, de olvasva felmerül a gyanú, vajon nem egy elsőkötetes szerző kifundált, posztmodern szerkesztői virtuozitással összeállított könyvről van itt szó. A Nobel-díj, és különösen a német befogadástörténet meghatározó jellege óhatatlanul küszöbhelyzetet teremt mind az olvasói, mind a szerzői oldalról. Kertész: új lapot kezdett. Érdeemes egyébként éppen ezért a német kolléga, Günter Grass „időskori remekét”, a *Rákmenetben* című „novellát” jobban megfigyelni. Kertész és Grass legújabb műve mind kompozicionálisan, mind elbeszélői pozíciójának megválasztásában erősen dialogizál egymással. Motívumok, sorsgenézisek, történelmek és jelenvalóságok hasonlósága és egyben mássága hozza közel egymáshoz a két könyvet. S hogy egy magyar regény példát is idézzek: hasonló helyzet áll elő Kertész könyvével, mint Bodor Ádám eddigi utolsó regényével, *Az érsek látogatásával*. Könnyed, leleményes darabok az életműben. Ugyanakkor éppen a nagyigényűség és a konzekvens írásgyakorlat az, amely vékony, de annál sűrűbb nyelvi produktumokat eredményez az ismétlés, az ismétlődés érve alatt. Hiszen éppen ez a témájuk e párhuzamos életrajzoknak: az idézőjelbe tett élet monokromizmusa. A *Felszámolás* éppen ezért nem nagyságát tekintve nagy regény, hanem mert ironikusan fordul saját ikonjához. Vagy hogy egy kitűnő Kertész-olvasó magánvéleményét ide csempésszem – mert pimasz mű.

Tatár Sándor

Miért/hogyan igen, ha nem, avagy van-e kiút a radikalitás csapdájából?

Kertész Imréről és a Felszámolásról

Kertész Imre fejet csóváltató író. De úgy is mondhatnánk, Kertész Imre életművének ellentmondásossága okán – hogy csak egy paradoxont villantsunk fel: meghökkentő és evidens – irritáló író. Elsősorban úgy értem ezt, hogy műve, ez a szerény összterjedelmű, *mindazonáltal* páratlan eltökéltségre valló, *ugyanakkor* valamely személyen, személyes döntéseken túli (vagy éppen inneni), az író által „pusztán” felismert szükségszerűségből keletkezett oeuvre, par excellence magyarázatot-értelmezést követelő, ám semmilyen magyarázatot érvényesnek nem mutató, de legalábbis kielégítőnek nevezni nem hagyó mű. Aligha túlzás azt állítani, hogy Kertész írói műve és annak fogadtatása/értékelése – s ezeket, itt legalábbis, nem törekszem szétválasztani – maga a tetet öltött ellentmondás. Erősen gyanítom, hogy az ezen összbenyomást együttesen kitevő ellentmondásoknak a pusztá felsorolása és mégoly szűkszavú jellemzése is megtöltene egy recenziót, az egy mást értelmezni segítő rendszerbe foglalásukra tett kísérlet pedig bizonyos, hogy terjedelmes tanulmányt kívánna meg, ezért itt, bevezetésképpen, csak néhány különösen jellemzőnek vélt ellentétet szeretnék fölvilantani.

Nincs a 20. század utolsó harmadának s a 21. század első éveinek olyan magyar műve, amelynek kapcsán több joggal idézhetnénk a „Habent sua fata libelli” szállóigét, mint a befejezésének évében, 1973-ban a kiadó által visszautasított, végül 1975-ben „alappéldányszámban” (Spiró György) megjelent, s akkor meglehetősen csekély, illetőleg csupán sporadikus figyelemre méltatott *Sorstalanság* című regénnyel kapcsolatban¹, amelyről köztudott, hogy kerülőúton, a Nobel-díj diadalmas (ám a művelt[?] nagyközönséget épp ezáltal meg is szégyenítő) fényudvarával övezetten érkezett meg a szélesebb magyar közönség tudatába, úgy azonban, hogy még a világhír útját a leginkább egyengető német fogadtatás is sajátosan kétütemű volt: a Jörg Buschmann készítette első (állítólag kifogásolható színvonalú) fordítás, amely 1990-ben látott napvilágot, visszhangtalan maradt. Az áttörést a német irodalmi piacon a Christine Viraghnak köszönhető 1996-os fordítás hozta meg. – Ez a meglehetősen blikkfangos (poénnak szinte olcsó) ellentét, amely a leg-híresebb mű címe és az általa bejárt út között mutatkozik, ugyanakkor szinte halvány tükröződése csupán annak a – Kertész szellemében minden bizonnyal abszurdnak avagy tragikomikusnak is nevezhető – antagonizmusnak, amely az írósnak (mint talán csalóka vagy illuzórikus, de Kertész számára mégiscsak az egyetlen megkísérthető szabadságnemnek), illetőleg az írás aktusának (mint nemcsak gyakorlását tekintve végletesen magányos, de eredményében is bajosan megosztható tevékenységnek) a kertészi felfogása és az életmű kései diadalútja között feszül. A regénytetralógiaként emlegetett művek

(a *Sorstalanság* [1975], *A kudarc* [1988], a *Kaddis a meg nem született gyermekért* [1990] és a *Felszámolás* [2003]) mindegyikéből súlyos és beszédes idézetekkel lehetne alátámasztani, hogy az írás, bár Kertész (legnyomatékosabban a *Kaddisban*) létszükségletének mondja³, nemhogy nem betetőzése a makacs magyarázatkeresésnek, nemhogy nem a („az úgynevezett”) valóság abszurditása és az egyes embert bilincsként fogva tartó-leigázó meghatározottságok fölött aratott szellemi diadal, hanem éppen hogy a saját hatalmát a világra (inkl. saját létünkre) adott magyarázatokban csodálni kívánó szellem tehetetlenségével, elégtelenségével való kíméletlen számvetés. Kertész Imre számára – bármelyik irodalmi alteregóját idézzük is – saját, élethosszigan Auschwitz jegyében álló, a semmi által nem érvénytelenített s nem is érvényteleníthető holokausztot letörölhetetlen bélyegként (ám egyben *személyre szabott* talányként, rejtjelként is) viselő *túlélő* léte: feladat. („...ha életemet nem csupán a megszületésem önkényes véletlenjét követő további önkényes véletlenek sorozatának kívánom látni, ami az életnek mégiscsak [...] eléggé méltatlan szemlélete volna, hanem inkább a felismerések sorozatának [...], akkor” munkája, az írás során értelmeznie kell ezt a sorsot, a „nyakán maradt” életet, „mert egyedül így van értelme mindannak, ami történt, amit tettem és amit tetek velem, egyedül így van értelme értelmetlen életemnek, még annak is, hogy folytassam, amit elkezdtem, élni és írni, mindegy, melyiket, mindkettőt együtt...” – olvassuk a *Kaddisban* [Bp., 1990. 53 k. o.]⁴) Ha az írást ilyenformán folytonos magyarázatkeresésnek és az író én egyetlen lehetséges létegitimációjának fogjuk föl (függetlenül a sikeresélyektől), akkor e tevékenységnek lényege a paradoxon: kockázata tudniillik nem a magyarázatkeresés hiábavalóságában s ennek kényszerű (f)elismerésében rejlik, hiszen a sikerrel művelt írás eredménye: a *megértés* magát a feladatot, azaz az *életet számolná fel*⁵. Az írás tehát éppen lényegi és eredendő eredménytelensége, sikertelensége ítéltetettsége folytán lehet az, aminek Kertész egyik, *A kudarc* című regényben fellépő „alteregója” mondja: „Késlekedés. Kibúvó. Kerülgetés [...] – A kegyelem megválasztásának – persze lehetetlen – elodázása.” (Bp. 1988. 336. o.⁶) Ennek fényében Kertész Imre olyan *túlélő* tehát (boldog, ám egyedül szenvedéssel összeforrott boldogságra képes kőgörgető: Sziszifusz), aki az értelmező szellem, a logosz *kudarcából*, ennek a kudarcnak a kegyelméből él, s aki ugyanakkor (egyéb lehetőség híján) olyan magasra emelte ennek a logosznak, nemkülönben a mégoly esendő s mégoly könnyen és gyakran ignorálható morálnak a zászlaját, hogy az ellátszott Berlinbe és Stockholmba, s most már – talán némi túlzással, de – az egész napnyugati világban látszik.

Első pillantásra meghökkentőnek hathat az az ellentét is, amely a Kertész saját személyiségéből, tapasztalataiból s a hozzájuk való viszonyából merítve megkonstruált két figura, Köves Gyuri és B. világérzékelése között mutatkozik. A *Sorstalanság* végén szerzünk tudomást a lágerből visszatért Kövesnek a (sokak által, s nyilván nem véletlenül, még a nevezetes „szeretnék kicsit még élni ebben a szép koncentrációs táborban” mondat, valamint a „természetesen” szó ismétlődő, mondhatni provokatívan megszokásellenes használata által előkészítetten is irritálónak vagy egyenesen megbotránkoztatónak talált) honvágnyáról a koncentrációs tábor, a „kék óra” lágeri idillje iránt. Látszólag ellentponozza ezt a meghökkentő „vallomást”, ám valójában inkább logikus korrelátuma az a háború és az 56-os forradalom utáni *idegenségérzés*, amelyről Kertész másik „irodalmi alteregója”, a *Kaddisban* beszélő, a *Felszámolásban* pedig halála után is intenzíven „élő” és ható B. számol be. Arról olvasunk a *Kaddis* 96–107. lapján, hogy B.-ben, aki képtelen volt valóságosnak elfogadni, valóságosnak érzékelni a lágerélmények elfojtásán, de legalábbis a szemhatár legeremére való száműzésén alapuló újrakezdés, majd pedig az embereket elérhető javanként, tulajdonról tulajdonra megvásároló-korrumpáló kádári konszolidáció magyar valóságát, hogy tehát B.-ben állandósult az idegenségérzés: a világban tar-

tósan berendezkedni nem képes és – ha csupán e képtelenséget belátva is – nem is óhajtó ember érzése. Látszólagosnak mondtam csupán a két érzés közötti ellentétet, s ezen azt értettem, hogy Köves Gyuri ugyan nem azért gondolta, hogy a „koncentrációs táborok boldogságáról” kellene hírt adnia, mintha a fogolysorsot ő választotta volna, ám azok az élmények, az a történet kétségbevonhatatlanul az övé volt, következésképp egy nem is különösebben magasra tett erkölcsi mérce világos módon azt követeli, hogy egy amnéziára épülő, csakis saját történetének, saját erkölcsi tartásának-igényeinek és egyáltalán: önön személyiségének megtagadása árán élhető élettel ne azonosuljon. (Tény, hogy a két érzés illetén, együttes értelmezéséhez kvázi egymásba áttűnő, de legalábbis azonos talajból sarjadt erkölcsiségű alakoknak kell látnunk Köves Gyurit és B.-t, ám mi okunk is volna nem ilyeneknek látni őket?)

Összefügg az otthonosságérzésnek s vele az önazonosság érzésének ezzel az *első pillanatra* meghökkentő kifacsarodásával Kertész Imrének (a műveiben fölléptetett-beszéltetett „irodalmi alakmásainak”) a *szabadsághoz* való viszonya. Kertész a maga nevében is, író-hősei által is több ízben szól arról, hogy az irodalmi életen s egyáltalán a kádári konszolidáció, a (tisztület a kivételeknek) népfrontos megalkuvás, az össznépi félrenézés társadalmán való kívül maradása (ami irodalmi alteregói feleségeinek szemében élehetlenségnek, netán még póznak is tűnt) volt számára a szabadságnak az a neme és foka, amelyről semmiképpen nem tudott és nem óhajtott lemondani. A szabadsághoz való illetén viszony, vagy ha tetszik, magának a szabadság fogalmának a kertészi tartalma kizárólag a sorsmegértés, az ezért a megértésért folytatott küzdelem (a – miként ez a *Kaddisban* hangsúlyoztatik – szakadatlan munka) szempontjából konstruktív és produktív, az író személyes léte tekintetében eo ipso destruktív. Láttuk, ez a szabadság igen sajátos módon van külső feltételekre ráutalva, konkrétan: a zsarnokság, a diktatúra, a folytonos veszélyeztetettség közegére, illetőleg az önmegtagadás külső kényszerére (mint megtagadható, a belső ellenállást mozgósító parancsra) van ráutalva, így hát bajosan lehetne találóbban megnevezni, mint a „szabadság börtöne” oxymoronral. Amely oxymoronnak megvan, természetesen, a kiegészítő párja is, még ha az nem a „*börtön szabadságának*”, hanem – a *Sorsitalanság* zárlatának alighanem legismertebb passzusában – a „koncentrációs táborok boldogságának” neveztetik is.

És hát itt van a (legalábbis kultúrbojcseleti-kultúrantropológiai értelemben) legnagyobb, legkínzóbb ellentmondás, amelyre Radnóti Sándor is fölhívja a figyelmünket *Az értelmezés szükségessége* című, Kertész Imréről szóló tanulmányokat tartalmazó kötet (Bp., 2002) utószavában (de az ő utalása nélkül is szembeszökő): Kertésznek, a kommersz, a silány, a szocialistán-provinciális, a *pót-*, a hamis, az olykor cinikusan értéktelen vagy demonstratív hazug elsöprő diadalát is hozó diktatúra, majd a nyájasabb maszkot öltő Kádár-rendszer idején, beilleszkedni sem nem tudása, sem nem akarása közepette, egyebe sincs, mint az általa befogadott, összetételében, skálájában valóban a német „Bildungsbürger” (Radnóti) kulturális szocializációjának megfelelő, illetve ezt a művelődési hagyományt folytató kultúrája, és konstatálnia kell, hogy ez a hagyomány* nem pusztán *engedte* Auschwitz megtörténetét, nem csupán erőtlén volt annak megakadályozásához, de a megsemmisítő táborokban e tudat „alakulás” történetének a *szükségyszerű következményét, összegződését, facitját* kell látnunk.⁹ (Auschwitz nem alkalmi kisiklás volt, nem [múló] üzemzavar a humanizmus gépezetében – hangsúlyozta több ízben is az író.) Jószerével azt állapíthatjuk meg, pontosabban azt kell belátnunk Kertész Imre olvasóiként, hogy minden hagyományos európai (a zsidó + keresztény kultúrkörből való) értékhez (sőt, magához az élethez is, ám erről később szólunk majd bővebben) tartozik egy olyan nézőpont, amelyből szemlélve ez az érték szükségképpen önmaga ellen fordul, saját maga dementálására tör. Amire persze lehetne azt mondani, hogy szép, de merőben

önkényes gondolat, hogy a kultúra arra lenne való, hogy az ösztönöket domesztikálva, humánus, alkotó munkára fogva megakadályozza, illetőleg eredendően esélye-fossza a botrányt, ám nemcsak jogos, minden bizonnyal elkerülhetetlen is a kérdés, hogy akkor *mire jó*, hogy akkor az ehhez a kultúrához való hűség nem hitvány cinkossá-e, a folytatóság mellett (minden fenntartás, minden kritikus reflexió ellenére is megvalósított, hogy ne mondjuk: elkövetett) hitet tevés jelenthet-e mást, mint ennek a nem pusztán humanitásban tehetetlen, de éppen hogy az „Auschwitz” nevű botrányban kicsúcsosodó hagyománynak a *következményestül* való elfogadását? Ennek a hűségnek, mi több: e kultúra gyarapításának-gazdagításának a Nobel-díj általi hitelesítettsége e kérdést még élesebb megvilágításban láttatja.

*

A 2003-ban megjelent *Felszámolás* című regény számos, jól kivehető szállal kötődik Kertész Imre korábbi regényeihez. Cezúramentes folytonossággal húzódnak át e műbe is a korábbiakban felléptetett alakok alapvető kérdései, súlyos terhet jelenteni nem szűnő dilemmái: hogyan folytatható az a bizonyos *túlélő* lét, ez az „erkölcsileg feszélyező”, nem kívánt és messze nem magától-értetődő ajándék *egyáltalán*, hogyan („volt”) folytatható a nyílt (ámbar külsőségeiben idővel lazuló) diktatúra korában, és hogyan: mi módon és milyen áron folytatható; folytatható-e egyáltalán a(z ugyan számos tekintetben délibábnak, de legalábbis felemásnak bizonyuló) szabadság közepette? Ha a túlélő régi, megszokott feladata: a világnak éppen a saját életben-maradása általi opponálása (vö. *Felszámolás*. 73. o.), valóban(?) korszerűtlenné vált, adódik-e, található-e új legitimációs bázisként új feladat folytatandó élete számára? Hogyan lehetséges a hiteles beszéd Auschwitzról? Az életöszön diktálta önáltatás (gyávaság)-e elhinni, hogy az ember egyszeri életében, olyan-amilyen (jobbára száználmasan kisszerű- esetleges) sorsában mégiscsak megmutatkozik valamiféle (pláne közvetíthető) értelem, vagy föl lehet tételezni egy ilyen rendeltetés, valamiféle értelemadó-igazoló „sorsmegfejtés” létezését, hogy a megtalálására irányuló szakadatlan erőfeszítésre ne *csupán* mint nevetségesen rögeszmés, de mint tisztelnivaló törekvésre is lehessen tekinteni? Egyfajta folytonosságnak tekinthető az is, hogy míg *A kudarc* egy, a Camus-féle *Sziszüphosz mítoszából* vett metaforával és képpel zárult, addig a *Felszámolás* ennek a bizonyos, az abszurdról szóló Camus-tanulmányának a központi kérdését, az öngyilkosság, illetőleg az öngyilkosság lehetséges alternatívájának, az élet leélni-tudásának bölcséleti és mentális küszöbfeltételeinek kérdését feszegeti. (Biztos vagyok benne egyébként, hogy termékeny szempont lenne Camus abszurd-elemzésének az érdemi bevonása mind a kertészi szellemi tartás, a kertészi maximák mélyebb megértésébe, mind konkrétan a *Felszámolás* értelmezésébe, ám ez jelen írás lehetőségeit nyilvánvalóan meghaladja.)

Am nem csak az erőteljesen erkölcsi értelmezésű *modus vivendi* problémájának folytonosságát konstatálhatjuk: nyomós okok szólnak amellett, hogy a *Felszámolás* egyik (bizonyos tekintetben *a*) központi alakját, „B. író-műfordítót” B.-vel, a *Kaddis* beszélőjével „azonosítsuk”¹⁰ (a volt feleség, Judit, és a hajdani beszélgetőtárs [itt már barát is] Obláth filozófusdoktor is közös alakjai a két műnek), azaz jelen regény bizvást olvasható úgy, mint B. ott elhagyott (élet)történetének (persze összetettebb, illetőleg változó nézőpontokból elbeszél-megjelenített) folytatása. Ezenkívül ez a különböző szövegfajtákat, műfajokat is kombináló-váltogató regény bizonyos értelemben „gyűjtőedény” is lett, ami – bár a vállalkozás kockázatosságát, az összedolgozás kétes sikerének lehetőségét mindenképpen jelzi – önmagában mit sem mond a mű irodalmi értékéről. Mindenesetre erősen gyanítható, hogy az író beledolgozta annak az önálló darabként megfeneklett (nem is publikált) darabjának a feledéstől való megmentésre érdemesnek ítélt részeit, amelyen a

Valaki más című napló- és esszéregényének tanúsága szerint a 90-es évtized(első felé)ben dolgozott.

A regény szerkesztése terjedelméhez képest viszonylag bonyolult, amit az is mutat, hogy három narrátora van: a szöveg előrehaladtával mintegy kerettörténeté minősülő (az 1999-ben az ablaknál állva a hajléktalanokat bámuló, majd B. hátrahagyott darabjának olvasásába fogó s a darabtól a szót visszaemlékező én-elbeszélőként átvevő Keserűt bemutató) rész ismeretlen neutrális elbeszélője, továbbá a kiadói lektor Keserű, aki – mint említettük – egyes szám első személyben idézi vissza a B-vel kötött barátságuk előtörténetét-kezdeteit, néhai barátja és bálványa öngyilkosságát s az azt követő napok-hetek részben külső, ám elsősorban belső-személyes történetét, s végül – szintén én-elbeszélőként tudósítva az „ugyanarról” a múlttól, ti. a B. halálát követő időről – Judit, B. elvált felesége, aki azóta teljesen más körökben mozog, kétgyermekes családanya és egy sikeres, sportos építész jómódban élő felesége. Az eseményeknek (a B. öngyilkosságát többekévé közvetlenül követő eseményeknek!) egy részéről az olvasó B. hagyatékban maradt (és Keserű által éppen újraolvasott) darabjából értesül; B. tehát, a regény fikciója szerint, olyan módon és mértékben van birtokában a valahai barátok (maga B., Keserű, Sára, Sára férje: Kürti, Obláth doktor, a volt feleség, Judit, sőt Juditnak az ő világukhoz sosem tartozott második férje, Ádám) Keserű által a regényben több helyütt megismerhetetlennek, bizonytalanoknak, átláthatatlannak, de legalábbis mindenképpen elbeszélhetetlennek mondott történetének, hogy drámaként *előre* megírta a halálát követő történéseket. (Ennyiben nem is csoda, hogy Keserű, aki mindvégig bámulta és alighanem irigyelte is őt, B.-t omnipotensnek, eltűnt regényét pedig életükre *a* magyarázatot, *a* megoldást tartalmazónak véli.¹¹)

A narrátorváltások közül Judit fel-, illetve beléptetését érezhetjük zavarónak¹², ugyanis megbontja annak az önmagában is több idősíkkal dolgozó, ám még jól követhető fikciónak az egységét, hogy Keserű kilenc évvel barátjának öngyilkossága után ismét elolvassa a B. hagyatékában talált darabot, s ezt az olvasási, illetőleg múltfelidéző folyamatot, ezt az „újrajátszást” néhol a Keserűhöz képesti külső instancia, a történetbe bele nem szövődő neutrális elbeszélő szólama szakítja meg, máskor úgy zajlik, hogy a darab helyett annak olvasója, Keserű beszél én-elbeszélő gyanánt. A megoldás (Judit én-elbeszélőként való bekapcsolása), mint mondtam, vitatható, de nyilvánvalóan nem indokolatlan: azért van rá szükség, mert az olvasó (ezúttal magának a Kertész-regénynek az olvasója) így ismerheti meg a történetnek egy olyan dimenzióját (hogy tudniillik mihez képest milyen változást hozott magával B. öngyilkossága és végakarata a *szintén Auschwitz örökségének „fogságában”*, pontosabban ehhez az örökséghez *képest* élő, útkereső, lázadó volt feleség, Judit életében), amelyet nem tett Keserű számára hozzáférhetővé B. darabja. (Bár itt feltételezésre, mi több, igen bizonytalan feltételezésre vagyunk utalva, hiszen B. darabja mindkét változatában egy Judit és Ádám között játszódó jelenettel zárul, ám a darabbeli előzmények nem találhatók/következtethetők ki; a történet ezen részének elbeszélése bízott Juditra.) Egy biztos: rendkívül fontos, amit a Judit elbeszélői autoritása alá rendelt részből megtudunk: a regényvel együtt ezzel léphetünk ki mi is Keserű korlátozott-egocentrikus horizontjából; Keserűt ugyanis Auschwitz *mint személyes, fojtogató örökség* nem érdekli, az ő élettörténetének a hallatlan genocídium csak barátjának alakján és sorsán keresztül volt része¹³ – hogy a halott zseni, B. ilyen végzetesen, mondhatnánk rögeszmésen kulcsfigura, az elveszett regény pedig *a* panacea hordozója Keserű számára, az annyit jelent, hogy B. választát nem a B. örökön Auschwitz jegyében álló (a B. combjára tetovált fogolyszám!) zsidóságára, sokkal inkább az „általános világállapotra”, illetőleg annak a „rendszerült Magyarországnak” nevű, fölöttébb ellentmondásos szegmensére adott válaszként fogja föl és akarja megérteni, személyesen rá, Keserűre is tartozó, sőt az ő további sorsát is eldönteni hivatott válaszként tehát.

Ideje viszont vázolni – ezzel a fentieket is érthetővé tenni remélvén – a regény szereplői közötti viszonyokat, s röviden jellemezni helyzetüket. A legjobbnak látom Szirák Péter találó és lényegkiemelő leírásához folyamodni a *Tétovább, csendesebb* címmel pillanatnyilag az interneten (www.litera.hu) olvasható könyvismertetéséből: „Az elbeszéli események előterében a Keserű nevű főhős [...], egy aránytalan következményű »lázadás« kálváriáját megjáró, hitevesztett kiadói lektor áll, aki valamikor a nyolcvanas évek elején egy legendás, sőt némiképp kultikus, már-már bálványozott értelmiségi figura, B. delejes hatása alá kerül, akinek 1990-ben bekövetkezett öngyilkossága alapjaiban rendíti meg az ő és barátai identitását. B. alakjának újbóli, ezúttal hagyományosabban regényszerű megteremtése a *Kaddisra* utal [...]: az ottani elbeszélőfőhőst is B.-nek hívták, ő volt az, aki a mostani regényben is szereplő doktor Obláth nevezetes kérdésére a trilógia harmadik részében egy közel kétszáz lapot, az egész művet megtöltő (mesterien komponált) választ adott. (...) B. élettörténetének itteni részletezése mintegy kommentárul szolgál a *Kaddishoz*, amennyiben az ottani főhősnek a gyermekvállalás elutasítására vonatkozó [...] drámai választát (»Nem! – mondtam rögtön és azonnal, habozás nélkül és úgyszólván ösztönösen«) a *Felszámolás* egy abszurdként értett sors konkrét élethelyzetének kontextusába helyezi. B. szó szerint és képletesen is Auschwitz szülőtte: 1944 végén a tábor »természetes« gyilkos logikáját egy pillanatra áthágva szüli meg édesanyja Auschwitz egyik kórházbarakkjában. Ahol a halál személytelenné, gépiessé, így külsődlegessé és idegenné lett, ott a születés [egy ilyen] világrajövetel véletlene is életre szóló szorongás és bűntudat. Történetnek lehet, hogy valódi, de nem igaz. »[...] Megtörtént és mégsem igaz. Kivétel. Anekdota. Homokszem kerül a hullaszeletelő gépezetbe. (...)« Mégis Auschwitz szülőtte, B. az, aki abszurdként értett létezésével, egy darabig megíratlanul hagyott, megíratlannak vélt, s végül titokban tartott történetével, delejes hatásával értelmet ad a barátai életének (főként Keserűnek és Sárának, de rejtettebben, talányosabban Juditnak, Obláthnak és Kürtinek is), valamilyen – közelebről nehezen körvonalazható – közös sorsban részesítve azokat, összeabroncsozza a társaságot. Sára az elementaritásában megmutatkozó szerelmet, Judit a rajongást és a menekülést, az Auschwitz-tapasztalat megélését és az attól való szabadulás kikényszerítését köszönheti neki, Obláth egyfajta választ kap »filozófiai« kérdéseire [A Sárához, valamint az Obláth-hoz fűződő viszony tekintetében nem gondolom találónak Szirák Péter leírását. T. S.], Kürti neki tulajdoníthatja önnön kiábrándultságának hitelesítését. Keserű pedig mindent. Személyiségének körvonalait, hitetlenségének alapját, önállótlanosságának igazolását. Történetének elmondhatatlanságát. B. sosem lázadt, sosem lelkesedett, s nem is volt kiábrándult. A B. egy fogolyszám kezdőbetűje, e fogolyszám viselője pedig annyi arcot mutat, ahányan csak feléje fordulnak. [...] Aki viszonyra lép vele, barátja lesz, szerelmese vagy vetélytársa, netán ellensége. Ő a vágyott habitus, a csodált író, a sorstalan sors, az értelmetlen értelem maga. Az ön maga életétől elidegenedett személyiség. Az önmagát túlélő.”

Mivel a *Felszámolás*nak a legkevésbé sincs „fordulatos cselekménye”, mindez alig egészítendő ki valamivel, hogy e cselekménynek is megkapjuk a hozzávetőleges vázát: B. nem természetes (a szónak a *feltétlenül magyarázatot követelő* értelmében is!) halála a regényben két nyomozás elindítója lesz – a rendőrség hivatalból nyomoz, hiszen B. halálát intravénásan beadott, túladagolt morfium okozta. A helyszínelők az üres ampullát és a fecskendő is megtalálták, ilyesmihez pedig csak úgy egyszerűen nem juthat az állampolgár. De elszánt nyomozásba fog Keserű is: először meglehetősen elvont, mondhatni hipotézisekkel dolgozó nyomozásba, B. tettének (vagy tán inkább a tett konkrét időzítésének?) oka-magyarázata után. Amikor B. utolsó (B. által egy ideig talán utolsó szalmaszálnak is tartott) szeretőjének, Sárának a szívós faggatása megtermi gyümölcsét: Keserű elolvashatja B. (egyik!) valódi, azaz Sárának szóló búcsúlevelét, Keserűben¹⁴ – aki bizonyos

sejtéseit megerősítve látja ugyan a levélben, de nem sejtett talányokkal is szembetalálja magát – nemcsak ama gyanú emelkedik bizonyossággá, hogy *léteznie kell* egy, általa B. (akkor még teljesnek vélt) hagyatékában nem talált, azaz abból már korábban kivételett *regénynek*, de afelől sincs kétsége, hogy a hiányolt regény további sorsa valamiképpen Judittal, B. volt feleségével kell, hogy összefüggjön. A rendőrségi nyomozás eredményéről mit sem tudunk meg (alighanem eredménytelenül zárult), Keserű viszont a kérdései elől először hűvös-barátságatlanul elzárkózó, utóbb azonban majdhogynem diadalmasan és Keserű erkölcsi ellenvetéseit kvázi „megelőző csapásként” visszaverve kipakoló Judittól megtudja B. halálának előtörténetét, azt, hogy a volt férjét a kábítószernek használt morfiúmmal évek óta folyamatosan ellátó főorvosasszony ugyan nem akart B. öngyilkosságának cinkosa lenni (nem tétélezte föl, hogy B., hallatlan önfegyelemmel, képes lesz a gyilkos dózísig összegyűjteni a mindig minimalizált adagokat), ám utólag – minden fájdalom ellenére – ezzel a szereppel is azonosulni tud, mert a „kiégett”, a kitágult világban „új börtönök keresésébe belefáradt, arra ráunt” (118. o.) B. számára ő sem látott más megoldást. Ezen a ponton íródik bele a történetbe, külön „blokként” és a Keserű-féle magyarázat- és megoldáskeresésen mindenképpen túlmutató jelentőséggel, mindazonáltal az „alaptörténettel” természetesen jó néhány szállal összekötve, a B.-vel kötött, tulajdonképpen nonszensz, a házasság célját és értelmét lényegében tagadó (vö. *Kaddis*) házasságából kimenekült és – paradox módon, legalábbis saját állítása szerint, éppen B. által felszabadítottan – tabula rasával kísérletező, s ebben az új életében egészen az illetékesen-illetéketlen Ádám általi kérdőre vonatásig magára is talált Judit története. Sajátos „szerepcserének” vagyunk tanúi: Keserű helyett Ádám vonja kérdőre Juditot, miért égette el, hogyan volt képes B. kulcsregényének kéziratát elégetni, biztos-e benne, hogy ezzel *csakugyan* B. végakarátát teljesítette? Judit úgy érzi, reménytelen dolog megértetnie ezt a második házasságából mindedig kimaradt énjét a férjével; a magyarázat túl van az elmondhatóságon, a megértethetőségen, B. darabjának tanúsága szerint azonban – egy ravasz vágással ugyanis ide vált vissza Judit és Ádám története – Ádám mégis megérti a lényegét (noha korábban hiába folytatott szívós stúdiumokat s hiába temetkezett az Auschwitzról szóló irodalomba, értelme és lelke nem volt képes az önmagukban semmitmondó tények és kijelentések kérge alá hatolni). Az Auschwitz *után* született, ám a lágert, holokausztot B. révén folyamatos jelenként, a feledés szférájába nem utalhatóként megélt (majd pedig, Ádám mellett, az életéből kizárt) Judit és a nem zsidó Ádám egyszerre értik meg, hogyan *nem* lehet (tudniillik „elfojtással”, az emlékezetnek [mint morális *conditio sine qua non*nak] az életöztönnek való sima beáldozásával) az Auschwitz nevű mély-mély szakadékon túllépni. B. „útja”, iránytalan útja, a mozgás lehetőségét tagadó útja (a másik véglet), vagyis a folyamatos-múlhatatlan jelenné tett Auschwitzba való beköltözés, csakis destruktív lehetett, ez azonban nem jelenti azt, hogy ellenkezője, Auschwitznak az ezen örökségben-tapasztalatban nolens-volens osztozó embereknek a személyes életükből való törölésére tett kísérlete (egyfajta mesterséges – és önkényes – ön-sorsztalanítás) sikeres lehetne. – Igen lényegesnek tetszik (és nyilván az *ítélet* szférájába, vagyis a lét metafizikai dimenziójába tartozik) az az eltérés, amit e felismerés *következményeinek* tekintetében a Judit-féle változat, valamint B. darabjának mindkét (amúgy persze önmagukban is különböző) lezárásváltozata mutat: Judit nem hisz abban, hogy Ádám a történet s vele az ő indokainak (végső soron sorsának) bármilyen érdemi megértésére képes lehetne, úgy érzi tehát, hogy ez a személyre szabott felismerése, az őt menekültében mégiscsak beérő sorsa végképp elmagányosítja: boldog házasságának vége. A darab alapvetően engedékenyebb; a darab szerint Judit álságos (hazug) és Ádám valódi (bár bizonyos értelemben kényelmes-felelőtlen) *ártatlanságának* van vége: számot kell immár vetniük azzal, hogy benünk két világ találkozott, azzal, hogy e két világ találkozásából, mintegy tromfként írva

felül, illetve ellenpontozva a *Kaddis*-béli „Nem!”-et, gyermekek születtek, akiknek (szintén „nolens-volens”) közük van Auschwitzhoz, mondhatni jussuk van rá, akik számára ennél fogva – amennyire ez lehetséges egyáltalán – szintén hozzáférhetővé kell tenni „az »Auschwitz« nevű rejtjelet”; arról azonban, hogy jövőbeli együttélésüknek van-e esélye, a darab nem szól (nem is tagadja tehát). – A regény végén visszatérünk a kerettörténéshez: Keserű, a végére érve a ki tudja hányadszor újraolvasott darabnak, ismét a hajléktalano- kat bámulja lassanként alkonyi homályba merülő szobájának ablakából, míg háta mögött „lidérces fényvel” villog a bekapcsolva hagyott számítógép monitora.

Bizonyos, hogy a *Felszámolás* nem kifogásolhatatlan mű: kivált első olvasáskor lehetet- len meg nem ütközni bizonyos olcsó, sokkal inkább a ponyvairodalomba, mintsem a méltán Nobel-díjas Kertész Imréhez illő kellékeken-fogásokon. Míg a „Köves” és a „Berg” például beszélő, de semmiképp sem plakatíván egyértelmű nevek voltak, addig Keserűt – éppen a hitelesség-hihetőség okán – még akkor sem szabadna az írónak „Keserű”-nek hívnia, ha valóságosan létező alak lenne, akinek ez a valódi neve. Ha B. saját születésé- nek történetére (joggal) a „giccscs” minősítést „csikarja ki” Keserűtől (44. o.), nem jogos-e akkor minimum szakállasan sablonos sztorinak nevezni Keserű saját történetét: hogy egyetlen játszmafelrúgó-őszinte lektori véleményért lecsukták, a vizsgálati fogságban megpróbálták beszervezni, hogy eleresztését a nagypolitika által a magyar államra kényszerített engedékenységnak (politikai amnesztia) köszönhette, hogy ez az egyetlen epizód, illetve feleségének az általa el nem oszlathatott (?) félreértése tönkretette a há- zasságát, és hogy nélküle felnőtt fia, becsvágyó anyjának ösztönzésére, szépreményű szá- mítógépes szakember lett, aki (alkalmasint egész nemzedékének, sőt az egész kornak a képviselőjében) afféle kövületként tekint irodalmár apjára, s akivel nem találják a közös hangot? Nem tarthatjuk-e leckefelmondás-szerűen unalmasnak, amikor Keserű így be- szél a „létező szocializmus”-ban megszokott termék-, illetve szolgáltatás-színvonalról: „a büfében, a másnapos lepények, a gyanús szendvicsek és a vizes kávék e szocialista menedékhelyén... [...] egy tegnapi lepény meg egy műnarancslé társaságában” (55. o.)? Nem köszön-e itt vissza valami – horribile dictu – az átkos kor sematizmusából? – S mit tartunk arról a cinkosságról, amellyel a korábbi életének *egyébként* teljességgel hátat for- dított, elvált feleség *kíméletből* (hogy B. ne legyen kénytelen regisztrált kábítószerfüggő- ként az általa megvetett hatóság elé járulni az államilag kiutalt adagjáért, kényszerelvo- nónak vetni alá magát stb.) ellátja a napi betevő morfiumadagokkal morfinistává lett ex- férjét, valamint arról, hogy B. olyan mazochisztikus (hősies?) önfegyelmet tanúsít, hogy e szigorúan kimért adagokból összekuporgatja az öngyilkosságra való? Nem érezhe- tünk-e készletetést ‘giccscs’-et emlegetni B.-nek a regénykéziratával kapcsolatos végakarató- ról értesülvén? (Persze a teátrális gesztus – „A tűzbe dobd, hogy elégjen, mert a tűz által oda jut, ahová jutnia kell” (147. o.) – B.-é, de Kertész sehol nem látatja őt olyan fénytö- résben, amelyre a szerzői ironia nyomná a bélyegét...) Mivel a könyvnek lehetséges olvasni mélységű olvasata is, amely úgyszólván teljességgel elfeledteti velünk a fenti törté- net-, illetve fiktiivvilág-elemekkel szembeni fenntartásainkat, még az a gyanú is jogos- nak tetszik, hogy az író afféle provokatív próbatétel elé állította olvasóit: leragadnak-e va- jon e hatásvadász eszközök szülte ellenérzéseiknél, vagy hajlandók kibontani a műből azokat a kérdéseket, amelyekre azután már valóban izgalmasan s az olvasó elméjét meg- dolgoztatva kereshető a válasz.

Itt viszont újabb kérdés adódik, és pedig a *Felszámolás*nak a többi Kertész-prózával va- ló „szokatlanul” szoros összetartozásából, ha tetszik, kontextusfüggőségéből. Amilyen mértékben a *Felszámolás* vagy legalábbis a regény igényes értelmezése a másik három „előzmény” -regény, elsősorban a *Kaddis* ismeretére épít, az már-már jelen regény önálló műalkotás státusának kérdés(esség)ét is fölveti. Nem azt akarom ezzel sugallni, hogy

kárhoytatandó lenne, ha egy művész egyes alkotásai valamilyen módon folytatják, kiegészítik ([át]értelmezik) egymást, azt azonban szembeszökőnek vélem, hogy míg a fent föl-sorolt irritáló jegyek minden kétséget kizáróan individuális sajátosságai ennek a regény-nek, addig erényeinek, mélységeinek felismeréséért bizonyos értelemben „a szomszédba kell mennünk”, azaz más Kertész-szövegek segítségéhez kell folyamodnunk. – Itt lehet a leginkább alkalmunk megemlíteni, hogy a *Felszámolás* lehangsúlyosabb intertextuális utalását feltétlenül tanácsos figyelembe venni a regény(ben elbeszéltek) értelmezése során: tudniillik a Thomas Mann *Doktor Faustus*ára való kétszeri (bár a címet egyik esetben sem [45. és 48. k. o.] említő) hivatkozást. Eltéveszthetetlen az elbeszélőhelyzet megalko-tottságában, valamint a regények két-két középponti alakjában mutatkozó hasonlóság is: itt is, ott is egy-egy magát szürke, fantáziátlan (és alapvetően konform) figurának, kvázi a veszélyes, a pusztító tehetségű nagy barát árnyékának tudó filosz tudóst (többé-kevés-bé), jelentéktelen saját szerepű krónikásként egy-egy rendkívüli sorsú zseni életéről. Keserű ugyan nyilván nem tulajdonítja magának azt az egészséges humanista szellemet és lelkeséget, mint Zeitblom, ami viszont aligha kardinális különbség, másfelől pedig ma-gyarázata is van: Zeitblom nem szégyelli a normalitását, Keserű számára viszont, min-den öniróniája mellett is, problematikus a saját konformitása: tudja magáról, hogy alap-vetően más anyagból van gyúrva, és más környezet és élmények is határozták meg a sze-mélyiségét, mint B.-ét, valami módon mégis hasonulni igyekszik hozzá. Rokoniítható a két regény zsenialakja is: Leverkühn nem csupán öntörvényű, a (kiüresedett) hagyomá-nyt igen erős kritikával szemlélő muzsikus, nem csupán évek hosszú során át remetei elvonultságban dolgozó mizantróp, de megbélyegzett is, akárcsak a hajdani auschwitzi újszülött, a combján tetovált fogolyszámot viselő B.; a képzelt német zeneszerző fizioló-giai szinten a lappangó szifilisz-kórokozók hordozója, misztikus-metafizikai síkon az ördög-gel kötött paktumnak köszönheti rendkívüli tehetségét. További hasonlóság, hogy B. szintolyan aprólékos (és bizony meglehetősen teátrális) forgatókönyvet készít saját halá-lához, mint ahogyan Leverkühn a maga, az összeomlásába torkolló nyilvános pfeifferin-gi gyónását inszenálja. Mindez azonban nem feltétlenül több, mint érdekesség. A két fi-gura, a *Felszámolás* értelmezésébe releváns és izgalmas módon beleszóló összevethető-ségének a *visszavonás* gesztusa az alapja: mind Leverkühn, mind B. gesztusa legalábbis hübriszgyanus, ám erkölcsi indítékaik beláthatók, sőt legalábbis mérlegelésre érdemesek. Adrian Leverkühn – amint erről, mint revelatív olvasmányélményéről, Keserű beszámol a *Felszámolás* (lám, a regény címe ezzel az aspektussal is gazdagodott!) 49. oldalán – Bee-thoven *Kilencedik szimfóniáját* „vonja vissza” oly módon, hogy utolsó műve, a *Doctor Faus-tus panaszkodása* című kantáta egyik tételének a „visszafelé írt” *Örömmódát* teszi vezérmó-tívumává, B. pedig így kommentálja végakarátát (mely szerint Judit elégetni tartozik B. utolsó regényének kéziratát): „...visszavonom Auschwitzot”. A mann-i regényhős, ki nem mondottan erkölcsi követelményként, a művészet őszinteségével, becsületességével in-dokolja „destruktív” gesztusát: Ebben a világban a jónak, nemesnek nem szabad lennie (hiszen hazugság; a Kertész által újrafordított *A tragédia születése*... [Nietzsche] szellemé-ben bízvást hozzátehetnénk: apollóni hazugság). – B. „analóg” tettének, illetve a tett és magyarázata viszonyának értelmezésére hamarosan visszatérünk.

Természetes, hogy egy ilyen könyvismertetés egy sokrétű mű tüzetesebb vizsgálatra érdemes aspektusai közül alig néhánynak a taglalására (sőt a lehetséges elemzési szem-pontoknak is csupán korlátozott fölvetésére) ad módot. E kényszerűség okán figyelme-met írásom hátralévő részében három kérdésnek kívánom szentelni. – Az első – melyet nem akarnék a teremtett/ábrázolt figura hitelességének kérdésévé átfordítani, ám, ahogy mondani szokás, „értetlenül állok vele szemben” – valóban nyitott, ám nem választ kö-vetelő, meg bajosan is válaszolható kérdés: Hogy tudniillik mit csinált, mi az ördögöt csi-

nálhatott Keserű a B. öngyilkossága óta eltelt csaknem kilenc évig? Hiszen az eltűnt kulcsregény utáni nyomozása-hajtóvadászata eredménytelenül zárult – itt most nem vagyunk tekintettel a regény korábban szóvá tett önellentmondására – már a B. temetését követő hetekben, legfőlegbb hónapokban. Halogatott, vegetált (mint addig is), bámulta a hajléktalanokat – nyilván. Ámde hogyan lehet képes valaki – akinek ráadásul egyébként szövegek megítélése (azaz értelemszerűen: jelek értelmezése is) a dolga – így, kombinációs-, illetve felfogóképességét ilyen maradéktalanul fölfüggesztve bujkálni egy (az olvasó számára mindenképp nyilvánvalónak tetsző) felismerés elől: hogyan lehet képes nem levonni a következtetést a regény megszerzésére irányuló mégoly elszánt kísérleteinek kudarcából? Már mint azt a következtetést, hogy nem hagyatkozhat immár halott barátjára, sem személyére, sem a valóság fölött is hatalommal bírní látszó írói zsenijére; egyáltalán, hogy egy irodalmi mű nem üveggömb, boszorkánykártya s nem is holmi mondatok létformáját öltött pszichoterapeuta; hogy senkire és semmire a saját sorsát-jövőjét illető döntést át nem háríthatja? Ha tehát az a bizonyos kora tavaszi nap, a keret-„történet” ideje, valóban kitüntetett nap valamiért („borotválkozás közben olyan érzés környékezte, hogy a mai napon végre döntenie kell, bár hogy mit is kellene eldöntenie, nem látta világosan, emellett a saját döntésképtelenségével is tisztában volt” 20. o.), úgy aligha lehet más okból az, mint hogy – a szöveg szerint igencsak váratlanul és semmilyen konkrét okhoz nem köthetően – Keserű számára esély adódik a *halogatás*, a *bujkálás felszámolására*, vagyis hogy személyesen a saját, szőnyeg alá immár nem söpörhető dilemmájaként ismeri föl a zárójelenetben a számítógép képernyőjén villogó kérdéseket. A regény zárata klasszikusan nyitott; ha találgatásokba akarnánk bocsátkozni, jogos szkepszisünket a „Miért pont most?” kérdés indokolná, másfelől meg persze szurkolhatunk Keserűnek, hogy képes legyen az útból félre: a *helyére* tenni a múltját, s képes legyen az életének immár *saját* célt, más szóval igazolást találni.

Ha az olvasó belép a regényterbe és kiismeri a műben létrehozott világ viszonyait, óhatatlan, hogy – Keserűhöz, illetve a B. által magára hagyott baráti társasághoz hasonlóan – ne érezzen ő is ösztönzést magyarázatot keresni B. öngyilkosságára, ami ebben az esetben többé-kevésbé azt jelenti inkább: B. suicidiumának időzítésére. A barátok és (csekély hangsúlyeltolódással) Judit magyarázatát B.-nek a Sárának szóló búcsúlevelében (95. o.) olvasható önkomentárja is megerősíti. E szerint a titokzatosan hideg és szenvtelen, szakadatlanul író, ám alig-alig publikáló B. (természetesen régóta érlelődő¹⁵) öngyilkosságának meglehetősen közvetlen kiváltó oka: a szocialista rendszer összeomlása Magyarországon – B. teljes egzisztenciája, annak legitimitása az ellenálláson, a környező valóságra való „Nem!”-et mondáson alapult, amit viszont most, az új viszonyok között jóval nehezebb, ha nem épp lehetetlen lenne gyakorolnia. „De most vége. Megszűnt a létezésem ürügye, megszűnt a túlélési létállapot.” (95. o.) E triviális, talán némi szánalmat is keltő magyarázat minden bizonnyal helytálló is a maga szintjén, ám ha – s ezt szinte önkéntelenül megtehetjük, hiszen B.-t csakis íranta rajongó odaadást érző vagy legalábbis valamilyen intenzív érzélemmel viseltető emberek szemüvegén át ismerhetjük meg – elfogadjuk a „kivételes művészegyéniség – rendkívüli művészsors” axiómát, akkor olyan magyarázat után fogunk tovább kutatni, amelyben személyes sors és esztétika törvény-, vagy ha tetszik, végzetszerűbben fonódnak össze egymással. Található is ilyen magyarázat, s hogy felismerjük, ahhoz nem kell egyebet tennünk, mint azt a tényt, hogy B. *megírta* (tudottan-szándékoltan) utolsó művét, összekapcsolni a többször is ismételt öntértelemezéssel, amelyet B. a „*Kaddis*” *beszélőjeként* az abban mottóként szereplő Celandézet metaforáját továbbvive-parafrazeálva ad: „...és ha akkoriban még messze – uramisten! – de milyen messze jártam is az igazi tisztánlátástól, a munkám igazi természetének felismerésétől, ami lényegében véve nem más, mint ásás, a tovább-, a végigásása an-

nak a sírnak, amelyet mások kezdtek el megásni nekem a levegőbe” (id. kiad. 83. o.). Az írás tehát – akár parancsvégrehajtásnak, akár sorsbeteljesítésnek hívjuk – a beszélő számára annyit tesz, hogy munkájának bevégzése (: a sír elkészülte), azaz az elnémulás, a teljességgel és menthetetlenül fölöslegessé válás felé írja magát. Utolsó művének befejeztével feladata-szolgálatát véget ért, sírja készen van; illendő azt késlekedés nélkül elfoglalnia. Talán kissé szokatlan magyarázata ez egy öngyilkosságnak, de a két regény szövege kétségtől mentesen támogatja, nem szólva arról, hogy ez a metafora (amelyet B. minden jel szerint nagyon is komolyan vett) az öngyilkosság módját, mármint a morfiummal való elkövetését is megmagyarázza: B. teste súlyát-anyagát nem tudja átadni a tűznek, amint ez az auschwitzi áldozatokkal történt, de le tudja oldani lelkéről-szelleméről a testet: a morfiumhalál „fellebegés-típusú” halál.

Harmadik nekirugaszkodás gyanánt tegyünk kísérletet B. visszavonó gesztusának értelmezésére! A „visszavonás” megnevezést B. interpretációként, illetőleg szándékára rávilágító magyarázatként mellékeli azon utasításához, hogy Judit égesse el a rá kifejezetten ezzel a céllal bízott kéziratot. Judit elbeszélői szólamában olvassuk, B.-től való idézet gyanánt, ezt a részt: „Neked kell elégetned az iratot [...], akin énáltalem Auschwitz – ártatlanul és Auschwitz ismerete nélkül – a legmélyebb sebet ejtette. [...] ...a megélt és megszenvedett felhatalmazás alapján számodra, egyedül a te számodra, visszavonom Auschwitzot” (147 k. o.) Ez, úgy tűnik, világos beszéd, legalábbis a Judit és B. „együtt”-élésének történetét, házasságuk predeterminált kudarcát ismerő számára, a gesztus hátterét azonban – kivált ha konkrét kontextusát és valós következményeit is tekintetbe vesszük – bajos lenne egyértelműnek nevezni. Jelzi ezt az is, hogy a B. kinyilvánított szándékába Judit által kétségtől mentesen beavatott Ádám is – a darabban természetesen B. „képzelete” szülte és mozgatta alakként! – kétféle interpretációt rendel a kézirat elégetéséhez, illetve „Auschwitz visszavonásának” deklarált szándékához. A dráma befejezésének korábbiak feltételezhető, szabadverses változatában „talán tudat alatti bosszú”-nak nevezi Judit részéről a kézirat elégetését (151. o.); bosszúnak, amiért B. megpróbálta megölni, illetőleg házasságuk tartamára meg is ölte, sőt bűnnek fogva fel, még büntette is az asszonyban az anyává válás iránti ösztönt. Nem biztos, hogy ez az értelmezés nem számol azzal, hogy Judit B. határozott utasítására cselekedett, amikor megsemmisítette a regény kéziratát; e föltételezés háttérében állhat az is, hogy B. így akarta volna fölkinálni volt felesége számára – mintegy jóvátételül – a bosszú eszközeit és módját. Nos, ez nem csupán nem bizonyítható, de valószínűtlen is. Meggyőzőbb Ádám másik értelmezése (a jelenet másik változatában), hogy tudniillik – s ez meg is feleltethet B. szándékának – Judit a kézirat megsemmisítésére vonatkozó utasítást végrehajtva „valamilyen misztikus egyesülés élményében részesült”. Ez esetben valamiféle, akár freudi alapon elképzelhető behelyettesítés működtette, töltötte meg tartalommal a gesztust; ami (Judit saját beszámolója [147. o.] szerint is) egyesítette őket: a teremtő szerelem helyett a cinkosság a pusztításban. (Ha így van, ez arra utal, hogy B. a maga módján valóban szerette, haláláig szerette Juditot, s ha anyává nem tehetette, tilalmas lévén számára (Auschwitz!) létének utódokban való meghosszabbítása, akkor legalább társául fogadta a számára egyedül lehetséges műveletben: létének, művé formált, bizonyos értelemben a valóságosnál valódibb létének a fölszámolásában.)

Ámde mi a helyzet a gesztus B. által deklarált jelentésével, „Auschwitz visszavonása”-val? Itt is érdemes tekintetbe venni és összevetni a művelet tényleges eredményével Ádám interpretációját. Ádám szerint egy ilyen gesztus *nem lehet* érvényes/hatásos, mint-hogy „Auschwitzot senki sem vonhatja vissza [...]. Senki, és semmiféle felhatalmazás alapján. Auschwitz ugyanis nem visszavonható.” (150. o.) Ez a lapidáris kijelentés morálishan nyilván igaz, az adott esetben azonban tartalmatlan. Amennyiben ugyanis Ádámot

nem érdeklí a B. által emlegetett „megélt és megszenvedett felhatalmazás” specifikuma, valamint a hangsúlyos „egyedül a te számodra” megszorítás, annyiban annak megértéséről mond le, hogy *miféle* Auschwitzot milyen értelemben akar visszavonni, illetőleg gondol visszavonhatóknak az öngyilkosságra készülő író. Holott meglehetősen világos – és B. „önként” és mániákusan Auschwitz uralma alá vetett életéből is egyedül ez következhet –, hogy Auschwitz szülőtte Auschwitzot sem történelmi, sem metafizikai, sem morális, sem szemiotikai-kulturális értelemben nem akarhatta eltörölni – s még ha akarta volna is, erre a Judittal való házasságuk történetét elbeszélő regény (130. o.) elégetése nyilvánvalóan alkalmatlan gesztus lett volna. Viszont tudható: Juditék abszurd házasságát, amíg fennállt, az a hallgatóságos és, mondhatni, perverz egyezség működtette, hogy Judit B. mellett és B. által megéli (hogy megértse) sehogyan másként megélni nem tudott, ám valamiféle titokzatos tehernek, fojtogató rejtélynek érzett zsidóságát; hogy – amiként B. maga is – folyamatosan Auschwitzot éli („persze egy Auschwitzhoz magához mégsem hasonlítható Auschwitzot, amelybe azért ugyanúgy bele lehetett pusztulni, mint a valódiba”; 135. o.). Lehet, hogy B.-t a környezetéből többen omnipotensnek képzelik; ő maga, e tekintetben legalábbis, nem esik ilyen hübrisz bűnébe: ő – talán öngyilkosságával is, de még inkább e pusztításnak a kettejük együttélését felmutató és konzerváló művére való kiterjesztésével – egyedül ettől a „saját, külön bejáratú” Auschwitztól (amelybe mindazonáltal „ugyanúgy bele lehetett pusztulni, mint a valódiba”) véli megválthatni és akarja megszabadítani Juditot. (Önkéntelenül fölvetődő kérdés, ám csupán a műből igazolhatatlan és cáfolhatatlan spekulációkhoz vezethetne, hogy honnan tudta – s kivált ilyen bizonyossággal – B., hogy volt feleségének az új házasságba való menekülése s a régit mindenben tagadni látszó új élete nem jelent [ki]gyógyulást, hogy tehát Judit valóban, új házassága és gyermekeinek születése után évekkal is rászorulna arra a felszabadításra [szintén a *felszámolás* egy neme!], amelyben ő részesíteni akarja. S ha tudta, mire alapozta azt a vélemét, hogy ő képes lehet felszabadítani?) Indokoltnak tűnik tehát *személyre szabott* és őszinte, sajátos módon egyszerre metaforikus és konkrét jóvátételi gesztust (kísérletet) látni a kézirat-élégetési utasításban. Mégis, ami az aktus eredményességét illeti, a máskülönben helytelenül (vagy talán inkább: nem a megfelelő értelmezési horizontban) okoskodó Ádámnak lett igaza: e konkrét, speciális esetben is az derült ki, hogy „Auschwitz nem visszavonható”, hiszen Juditnak a múltjának hátat fordító, azt mintegy a szőnyeg alá söprő boldogsága összezúzódik az Ádámmal folytatott éjszakai beszélgetésében (az első, tabukat, óvatosságot és tapintatot félrevető beszélgetésükben) fokról fokra föltáruuló múlt súlya alatt. A múlt, a „bélyeg” visszavonásának szándéka tehát kudarcot vall, megtörik Auschwitz kijátszhatatlan, jelent és jövőt egyaránt a bilincseiben tartó hatalmán. Van azonban a Judit-Ádám nagyjelenetnek egy olyan vetülete, avagy perspektívája, amely fölemeli a történetet a (mégoly fontos, mégoly szimptomatikus) egyéni sorsok szintjéről, amely perspektívát tehát, ha mégoly idegen is a regénytől a közvetlen didaxis, illetve bármiféle világjobbító recept, tanulságnak mernék nevezni. Hiszen mit lehet akkor az „Auschwitz” nevű örökséggel (és örök-séggel) kezdeni? B. sorsa azt példázza, hogy ebben az egyfelől metafizikai-múlthatatlan, másfelől azonban mégiscsak az időben behatárolt létezett botrányban életfogytig berendezkedni lehetetlen, ha valakinek a fennálló viszonyokra, az („ügynevezett”) valóságra való nemet-mondása egy, végül is mesterségesen fönntartott „Auschwitz-imitáció”, akkor ez a „Nem!”, ha a viszonyok változásának következtében elbizonytalanodik, legitimitása meginog, szükségképpen kimondója-perpetuálója ellen fordul. Judit menekülésének (ámbar késleltetett) kudarcra arra int, hogy a szintugyanolyan mesterséges *tabula rasa* roppantul kockázatos, költőien szólva: az emlékezetből kitörölni próbált auschwitzzi kémények füstje hosszú évek múlva is elhomályosíthatja a napot. A megoldás elég kézenfekvő: hagyni kell Auschwitzot elmúlni, átvándó-

rolni a múltba, ám a múlt részeként mindig az eleven, azaz az etikával, a felelősségérzettel közvetlenül érintkező emlékezetben kell számon tartani. Ebben az összefüggésben nem lehet eltúlozni ama tény fontosságát, hogy Ádám nem zsidó, s még inkább, hogy Judit gyermekei ebben az értelemben vegyes házasság szülöttei. Természetesen büntelenek, de nem lehet osztályrészük a *tudatlanságból fakadó* ártatlanság. (Igazában nincs is mit válaszolni Judit kétségbeesett s komolyan tekintetbe alig is vehető kérdésére a prózai drámaváltozatban: „És ha nem mondanánk meg nekik?...”) A darab zárlatának a B. vázlati közül előkerült másik változatában a holokausztot, a lágereket kizárólag olvasmányjaiból ismerő Ádám vállalja az „Auschwitz” nevű tudás és súly átörökítését gyermekeinek. Amit az imént tanulságnak bátorkodtam nevezni, nem más, mint hogy a holokausztra való emlékezés – remélhetőleg: természetesen – nem a zsidók tulajdona, s nem kizárólag a zsidók dolga, mint ahogy nem is kizárólag a nem zsidók (a [potenciális] cinkosság bűnének/szégyenének örökösei) kötelessége.¹⁶ Az emlékezés munkájának csak közösen végezve van értelme, másként nem szaggathatja ki a gyűlölet gyökereit; ha a múltnak valóban szelíd jövővel vagyunk adósai (s nem így van?), akkor ez az adósság csakis közös lehet.

*

Kertész Imre *Felszámolás* című regénye – s nem csak az igekötőkkel/igékkel való játék kedvéért fogalmazok így – félreismerhetetlenül leszámolás is. A lezárása, a földadása valaminek; kezdet és vég, a goethei „*stirb und werde*” értelmében – s nem is könnyű eldönteni, hogy valóságosan vagy csupán látszólag a *Stirb!*, a „Halj meg, szűnj meg!” dominanciájával. Szirák Péter (avagy a kiadó?) „A pesszimizmus: bátorság” kertészi axiómát – joggal – annyira jellemzőnek találta az alkotóra és művére, hogy mintegy maxima, foglalat gyanánt szerepelteti a monográfia címlapján. Nos, ez az azonosító tétel a *Felszámolás* olvasása közben és nyomán sem veszíti érvényét, ám a számítógépek képernyőjén makacsul villogó keserű dilemma fényében óhatatlanul földereng a kérdés: vajon örökkön tartható, örökkön korszerű és vajon a *lehetséges legfőbb* bátorság-e a pesszimizmus? Vagyis Kertész Imre világ- és létszemléletében nem váltja ugyan le a derű, a bizakodás a pesszimizmust, de *leszámol egyedulalmával*. Ahogyan Keserűből, akinek a boldogság, a jelenben való berendezkedés és a bizakodó (vagy akár csak a semleges várakozással való) jövőbe-tekintés (nomen est omen!) az egész személyiségét, létét kérdőjelezi meg, a Judit szájából elhangzó „boldogság” szó őrző vadállatot csinál, úgy *A kudarc* és a *Kaddis...* című regények Kertészének szótárában kvázi tilalmas szavak, pária-fogalmak a „remény”, a „siker”, a „harmónia”, az „optimizmus” és fölöttébb gyanús valami a „szerepet”¹⁷ is. (B. a *Kaddis*nak már az első lapjain arról mesél, hogy a szeretet bizonytalan valami, sokkal-sokkal kevésbé lehet iránytűként, indikátorként rá hagyatkozni, mint a világ befogadásában és értelmezésében számára sokkal megbízhatóbb segítséget nyújtó *gyűlöltre*.) Kertész Imre a *Felszámolást* írva is Kertész Imre marad, mégis úgy érezzük, *valaki más* is lett, jóllehet „erkölcsé változatlan” (*A kudarc* első kiadásának fülszövege), mégis: messze nem olyan *mereven* szigorú – még nem vállalja annak egyenesen, távolító gesztusok nélküli kimondását, hogy a hazugságok, a minden tiszteletre méltó erkölcsi következetesség és hajlíthatatlanság mellett is megcsontosodó hamistudat, a nem valódi lét, a már-már rögeszmés redukáltságában végül is mégsem érvényes, de legalábbis semmiképp sem fenntartható létezés csapdjából a *szerepet* jelent(het) a kiutat¹⁸; B. Sárának írott búcsúlevelében mintegy fáradtan-tanácstalanul vonja fel a vállát, amikor Sára szájából a „szerepet” szót, illetőleg a szeretet értékét, hatalmát firtató kérdést véli hallani (94. o. – igaz, alig valamivel később, s nem lehetetlen, hogy elsősorban épp a szeretettel kapcsolatos hitetlensége miatt, „rossz ember”-nek nevezi magát), darabjának egyik alternatív

zárásában még olyan jelenetben és modalitásban hangzik el (mind Judit, mind második férje, Ádám szájából) a „szeretni” szó, amely mintegy kötelező lehetőségként implikálja az ironikus értelmezést, *de* a szó, mégpedig dramaturgiai tekintetben ultima ratióként, a darab utolsó szavaként, *elhangzik*, mi több – az írásjelek tanúsága szerint – a komolyan-elfogadás, a (még halvány-távoli, de már lehetségesnek tetsző) bizonyosság felé csillapodó modalitással. Az utolsó „szeretni” után pont áll. Kertész Imre ezen új regényében nem csap föl a szeretet apostolának (fontos és jellemző, hogy a fentebb idézett „szeretni” vég-szó csak az *egyik* B. darabjának két fennmaradt alternatív zárata közül), *de* úgy hiszem, nem lehet eltúlozni ama tény fontosságát, hogy a szeretetet, a felejtést nyilván nem, *de* a megbocsátás mozzanatát minden bizonnyal implikáló (katarzis utáni!) szeretetet *lehetséges megoldásként* mutatja fel.¹⁹ Talán épp az ismételt „szeretni” szavak utolsója utáni pont segíthetné – ha képes/hajlandó lenne felismerni fontosságát illetően üzenetét – Keserűt abban, hogy végre elforduljon az ablaktól, tudomást vegyen róluk, és (már-már giccsesen hangzik ez is, *de* nem mondhatunk mást: nyilván az élet, a folytatás felé) túl-lépjen az alkonyodó szobában a számítógép-monitoron villogó kérdőjeleken.

A Felszámolás című, B. hagyatékában maradt darab utolsó jelenetének a regényben másodikként citált, ám a másíknál korábbra datálható változatát, amelynek ha nem is konklúziója, facitja, *de* mindenképp fortisszimója a Judit és Ádám által „kórusban” ismételt „szeretni” szó, Keserű a „mindenképpen radikálisabb befejezés”-nek minősíti a két verzió közül. Reményeim szerint a fentiek érthetővé tették, miben is áll ennek a megoldásnak (a szeretet lehetséges – sőt, Juditot idézve, egyetlen – megoldásként; óvatosabban fogalmazva: esélyként való feltüntetésének) a radikalitása. S úgy hiszem, ezzel sikerült egy lehetséges választ találnunk az írásom címében fölített kérdésre is: a *radikalitás csapdájából*, ha nem is a csapdát csapdaként működtetett B., *de* a *többi túlélő* számára, az egyértelműen *radikálisnak* tekintendő, csak annak tekinthető szeretet jelentheti a kiutat.

Jegyzetek:

- 1 Ez a „visszhangtalanság” mindazonáltal eltúlozva került be az irodalmi köztudatba – amiben minden bizonnyal része volt „az ignorált író, az outsider Kertész” (ön)imázsának csakúgy, mint Spiró György 1983-as (újra)felfedező cikkének (*Non habent sua fata*). Szirák Péter monográfiájának (Kertész Imre. Pozsony, 2003) *Sorstalanság*-fejezetéből, illetőleg a világhálón hozzáférhető Digitális Irodalmi Akadémia bibliográfiájából tudható, hogy a regénynek *volt* kritikai recepciója. Igaz ugyanakkor, hogy Kertész Imre műve(i) nemcsak a szocialista realizmus öröksége által meghatározott epikával nem lépett (léptek) dialógusba, *de* később, a 80-as évek „prózafordulata” sem tudta felnyitni, megszólaltatni (őket). Beszédes tény, hogy a 80-as/90-es évek fordulóján még a minőség, az irodalmi jelentőség iránti érzéketlenséggel és az irodalmi folyamatok iránti vaksággal egyaránt aligha vádolható Kulcsár Szabó Ernőnek is meg lehetett úgy írnia az 1945 és 1991 közötti korszak magyar irodalmának történetét, hogy nevezetes könyvében (1993) nem fordul elő Kertész Imre neve. Ez semmi egyebet nem jelent, mint hogy a 90-es évek elején (amikor pedig már öt Kertész-regény, köztük a „tetralógia” három darabja megjelent) Kertész életműve nem látszott megkerülhetetlenül fontosnak. Egyébiránt úgy gondolom, ma is kérdés még, hogy képes lesz-e (akár iniciátorként) prózaírodalmunk bármely hagyományába integrálódni.
- 2 E szemléletet magam is indokoltan tartom, hisz már a címek szintjén jelezte az író is, hogy itt valamely nagyobb egység egymástól csak viszonylagosan elhatárolt darabjaival van dolgunk – lehetetlen, hogy föl ne tűnjék a regénycímek mindegyikében megnyilvánuló negatívítás, a valamitől való megfosztottság, a lehetőséghiány, a létrejövésben, illetőleg a további létezésben

való megakadályoztatás. Más kérdés, hogy az egyes művek egymással való összetartozásának sem a módja, sem a mértéke nem azonos. Ennek vizsgálatára itt természetesen nem vállalkozhatom, de nyilvánvalóan elvégzendő feladata lesz a Kertész-értelmezésnek.

- 3 Természetesen tisztában vagyok vele, hogy helytelen bármely fikcionális műben fellejtett, nyelvéleg konstruált elbeszélőt a mű szerzőjének megfeleltetni. Bizonyos értelemben még a szokásosnál is buktatósabb az ilyen azonosítás az ezzel a viszonytal tudatosan (s korántsem öncélúan) játszó Kertész Imre esetében, akinek számára a „puszta” önazonosság is (korántsem egyetlen, de alighanem legekleltársabb példaként lásd *Valaki más* című kötetét) önmagát folytonosan napirenden tartó, végérvényesen nem tisztázható probléma, és akinek szinte egész életműve, illetőleg *írói működése* leírható ezen azonosság körülményeinek, *faggatásának*, *firtatásának* folyamataként. Ugyanakkor azonban meglehetősen világosnak vélem, mely esetekben tekinthetők a Kertész Imre-i tudat, „reflexiósi műhely” „irodalmi tárgyiasulásainak” a művekben artikulált szereplői avagy narrátori tudatok. Ezekben az esetekben és ebből a megfontolásból mentem föl magam a fenti megkülönböztetés kötelme alól.
- 4 S ez a szintén con variazioni ismételt passzus akkor is kulcsfontosságú, ha a *Kaddisban*, amelynek nagymonológia szinte minden állításhoz (szinte mindig azonnal) mellékeli az antitézist is, a beszélő B. egyéb helyütt (48. o.) elhárít minden ilyen „speciálisan túlélő” feladatot (esélyt), felismerve és vállalva létének eredendő (legalábbis bármely, önmagán túlmutató telos értelmében való) igazolhatatlanságát.
- 5 „Az író szereplők vagy elbeszélők számára az írás a tudat önfeltáró és önmegsemmisítő, divesztív tevékenysége, olvasás a jelekből, melynek során »az ember rátalálhat a számára szükséges igazságra, ha egyáltalán szükségét érzi az igazságnak, azaz élete felszámolásának.« (Az angol lobogó)” (Turai Tamás: *A hiten túl, a pusztulás előtt*. In: *Jelenkor*, 1992/4. 313. o.)
- 6 De szinte szóról szóra így fogalmaz másfél évtizeddel később – ugyan Cioranra hivatkozva, de a saját nevében, jelezve tehát egyben hősei modus vivendiének a saját személyére való vonatkozhatóságát is – egy, a *Felszámolás* megjelenése alkalmából készült interjúban is: „Engem az írás tartott életben – Emil Ciorannal szólva: minden regény haladék volt az öngyilkosság elől –, s azt hiszem, ez most már az életem végéig így lesz.” (*HVG*, 2003. szeptember 6. 48. o.)
- 7 Par excellence ilyen szabadság: a börtön szabadsága, az írás nyújtotta szabadság is. Ama külsődlegesebb értelemben is, hogy börtönnel felérően zárt, és az otthonosságérzést, a létbe való reflektálatlan belefeledkezést kizáró *lajstromozásra* csábító az a tér, az a környezet, ahol ez az írás (vagy éppen írni nem tudás) zajlik (l. *A kudarc* metaregény-részét). Am fogva tartó szabadság ez abban az értelemben is, hogy az írás, mint formaadás, véglegesítő jellegű művelet, valamint az író (tanúságtévő) életét nem engedi eloldozódni a múlttól, az írás, mint emlékezés, életellenes (hiszen az élet nem kis részt, ha ugyan nem elsősorban a felejtésből táplálkozik): az írást végzőt saját emlékeihez bilincseli. Ama paradoxon, hogy Kertész íróhőseinek „mégis” ez a bebörtönző szabadság az (egyetlen lehetséges?) éltető közegük (vö. Szirák Péter: *Kertész Imre*. 134–137. o.), éppen a *Kaddisban*, majd a *Felszámolásban* föllejtett B. sorsát illetően kap különös jelentőséget.
- 8 Egyszerűsítve: a szellem és a szépség kultusza, a legalább fél szemét folyamatosan a morálon tartó kultúra.
- 9 Vö. *Kaddis*, 61–64. o., valamint *A stockholmi beszéd*. Bp. 2002. 18–19. o. – Gyaníthatóan ez a tapasztalat, a nyugati kultúra tehetetlenségének, a hétköznapiakban, a hatalmi játszmákban való tökéletes irrelevanciájának vagy inkább megcsúfoltságának tapasztalata lehetett az egyik (az elsődleges?) oka annak, hogy Kertész több helyütt is (így a *Valaki más*. Bp., 1997. 18k. és 131. oldalain) afféle hajdan valóságfedezettel bír, ám ma már csak fogalom-múmiának tekinthető mítoszként a múlt szférájába utalja a nyugati kultúrát. Az „egyik (az elsődleges?) ok” kitétel úgy értendő, hogy Kertész Imre nem csupán e kultúra múltbéli politikai impotenciájának konzekvenciáit vonja le, nem áll meg annak (űgyszintén ismételt) konstatálásánál, hogy Auschwitz óta semmi olyan nem történt, amit Auschwitz cáfolataképpen élhettünk volna meg (*Valaki más*. id. kiad. 79. o., valamint *A stockholmi beszéd*. id. kiad. 17. o.), hanem szól arról is, miért látja törvényszerűnek az önmagát megvéde(t)ni képes jólét, illetőleg a kisemmizettség és kiszolgáltatottság állandósult, sőt egyre markánsabban polarizálódó dichotómiájának s egyben a minden

- lehetséges ideológiák lejáratottságának közepette a rasszizmusba átcsapó xenofóbia önmagát ismétlő diadalújtját, a kisebbségi komplexus felsőbbrendűségi mámorra való kompenzálását megtestesítő diktátorokat szülő körülmények újratermelődését (*Valaki más.* id. kiad. 131 k. o.)
- 10 Sőt átsejlik B.-n *A kudarc*-ból ismerős remeteíró, a már a nevével is az erkölcsi hajthatatlanságot sugalló Berg alakja is.
- 11 Itt azért szóvá teendő bizonyos (zavaró) írói következetlenség. Keserű minden jel szerint hiteles szavú krónikásnak, illetőleg az eseményeknek a pusztá írói szavával irányt szabó író-demiurgosznak fogadja el B.-t a halálát *követő* történések tekintetében is. Nem világos, hogy akkor miért beszél úgy (évek múlva; már B. darabjának ismeretében!) B. föllelhetetlen regénykéziratáról, mint amelynek ő ugyan szilárdan meg van győződve a (valahai?) létezéséről, ám ez a (valahai?) meglét bizonyíthatatlan, illetőleg miért állítja azt (szintén az 51. oldalon), hogy elvileg továbbra is adva van a regény előkerülésének lehetősége, amikor B. darabjának utolsó jelenetéből (mindkét változatban) világosan kiderül, hogy B. valóban megírta a regényt, ám Judit az ő, azaz a szerző rendelkezését követve elégette a kéziratot (150–151. o. Ráadásul éppen a Keserű által minden jel szerint buzgón gyakorolt referenciális [B.-]olvasás értelmében a darabhoz készült szerzői följegyzés: „A színdarab létalapja [...] egy regény. A mű valósága tehát egy másik mű.” [155. o.] is annak bizonyítékaként lenne értelmezendő, hogy a regény valóságosan létezett).
- 12 Hogy még egy csavar legyen a dologban – azazhogy még látványosabban „kilógjon” a regény szövegtestéből –, Judit mintha valamiféle retrospektív-fiktív levélben foglalná össze részint az (Ádám iránti szerelmének kilobbanását, gonddal felépített boldogságvilágának összeomlását magával hozó) „igazság órájának”, részint a B.-vel kötött előző (már haldokló) házasságának, részint az Ádámmal való viszonyuknak és házasságuknak a történetét; legalábbis szövegének konkrét címzettje van: Ádám. Bár biztosan nem tudhatjuk, hogy abból, amit Judit e részben elmond, tartalmazott-e valamit B. darabja (illetve egyáltalán: B. hagyatéka), mégis jogosnak tűnik a feltételezés, hogy nem, más szóval a történet ezen fejezetének az „igazság”- és értelemvadász Keserű soha sem juthat birtokába, noha a Judit tudósította történet részben B. életének, jellemének és tetteinek, részben, illetőleg közvetlenül az ő (Keserű) zsarolásának (amennyiben fölkereste Judit férjét, Ádámot) a következménye. Nem csupán, de a B. körül örvénylő történet ezen részének előle való elfedettsége is jelzi, sőt bizonyítja Keserű valóságrekonstruáló illetőleg az egész értelmének fölismerését célzó, elkeseredett-rögeszmés törekvésének kudarcra-ítéltettségét.
- 13 Még ha mélyen belé vésődött is a gyermekkorában apjától többször hallott (talán önbűntetően cinikus?) kommentár: „... azért lakhatunk itt, azért van egyáltalán lakásunk, mert az eredeti tulajdonosokat *szerecsére* kiirtották”.
- 14 Ebben az összefüggésben ismét utalnom kell a 11. jegyzetben szóvá tett következetlenségre. Miért kell Keserűnek holmi nyomokból, indíciumból következtetnie a buzgón hajszott regény létezésére, és hogyan zsarolhatja Juditot, hogy kicsikarja tőle a kéziratot, ha egyszer rögtön a hagyatéka magához vétele után olvashatta (s minden bizonnyal el is olvasta) B. darabját, amelyből mind a regény (valahai?) létezésének tényére, mind megsemmisítésének módjára-történetére fény derül? Egyetlen logikailag lehetséges (ám Keserű B.-ről, B. szavának hatalmáról alkotott képével aligha összeegyeztethető) magyarázat adódna: hogy Keserű azt feltételezné Juditról, hogy ellene szegült a B. által előre megírt forgatókönyvnek: a rá kiosztott szerepből kilépve és B. végakarátát ignorálva mégsem semmisítette meg a kéziratot. (Ez nem is tartható teljességgel lehetetlennek: Judit elbeszélői szölamából megtudjuk, hogy férje, Ádám számára sem, sőt a saját maga számára sem volt magától értetődő, hogy volt ereje elégetni a kéziratot [144. o.], illetőleg, hogy kivárt az utasítás végrehajtásával [uo.], ami legalábbis lebegtetni a *saját* döntésre való jogot formálás, az „engedetlenség” lehetőségét is.) Ha azonban Keserű erre gyanakodna, akkor lehetetlen, hogy ne gyanúsítaná meg vele nyíltan is az egyébként mintegy a közös múltjuk elárulásával vádolt és minden módon sarokba szorítani igyekezett Juditot a ketjük beszélgetése során.
- 15 Álljon itt illusztrációképpen egy beszédes és remekül megformált részlet a *Kaddis* végéről: „Ezekben az években ismertem fel életemet, egyfelől mint tény, másfelől mint *szellemi létformát*, pontosabban az egy bizonyos túlélést már túl nem élő, túlélni nem akaró, sőt valószínű-

leg nem is tudó túlélés létformáját, mely mindazonáltal megköveteli a magáét, vagyis azt, hogy *megformálják*, mint egy lekerékített, üvegkemény tárgyat, hogy így végül is *fennmaradjon*, mind-egy: minek, mindegy: kinek – *mindenkinek és senkinek*, annak, aki van vagy nincs, egyre megy, annak, aki szégyenkezik majd miattunk és (esetleg) érettünk; melyet azonban mint tény, mint a túlélés pusztá tényét, megszüntetek és felszámolok, akkor is, és csak akkor igazán, ha ez a tény történetesen én vagyok.” (id. kiad. 194 k. o.)

- 16 Kertész több helyütt leírta, hogy Auschwitz óta semmi nem történt, ami Auschwitzot megcáfolta volna. Ez természetesen igaz, de elég szerencsétlenül van megfogalmazva; meglehetősen egyértelműen egy megcsalott várakozást implikál: hogy ugyanis *történnie kellett volna* valami effélének, továbbá – természetesen – a meggyőződést, hogy *történhetett volna* valami ilyen. *Holott* Auschwitz nem cáfolható meg. A regény – amely, e tekintetben legalábbis, bölcsőbbnek, de mindenképpen pontosabban fogalmazónak tűnik Kertész Imrénél – tisztában van ezzel a megcáfolhatatlansággal, visszavonhatatlansággal és elfedhetetlenséggel. Ugyanakkor azonban mintha nem csupán megengedné, de sugallná is a lehetőséget: a sebet nem lehet, de nem is szabadna eltüntetni (148. o.), ám *gyógyítani* lehet.
- 17 Csupán egy, B. öniróniája mellett is (másfelől persze: éppen ennek révén) jellemző idézet a lehetőségek közül (a *Kaddisból*): „Csupán arról van szó, hogy mindezt másképpen is le lehetett volna írni, kiegyensúlyozottabban, kíméletesebben, mondok most valamit: esetleg *szeretettel*, de hát féltő, hogy én már mindent csak így tudok leírni, szarkazmusba mártott tollal, gúnyosan, talán kicsit mulatságosan is (ezt nem az én dolgom megítélni), de bizonyos tekintetben benn, mintha valaki mindig visszalökdösné a tollamat, amikor az bizonyos szavakat készül leírni, úgyhogy végül a kezem más szavakat ír le helyettük, amely szavakból egyszerűen sosem kerekedik ki a szeretetteljes ábrázolás, egyszerűen talán *mert féltő, hogy* bennem *nincs szeretet*, de – uram isten! – ugyan kit is szerethetnék én, és ugyan miért.” (id. kiad. Vö. 15 k. o., s már a következő oldalon „a természet valószínűleg sohasem létezett harmóniájá”-ról olvasunk)
- 18 Hogy a szeretet, a regény szövegében való mindössze kétszeri előfordulása ellenére, mennyire kulcskategóriája a *Felszámolás* értelmezésének, arra jól rávilágíthat a *Doktor Faustus*-párhuzam. Mint emlékezhetünk, Leverkühn számára az ördöggel kötött alku/szerződés értelmében tilalmas volt a szeretet: rendkívüli tehetségének ára egyfelől a halál utáni kárhozat volt, másfelől, hogy a szeretetnek kizárva kell maradnia az életéből. Így személyes bűnének (alkuszegése következményének) tartja gyermek unokaöccsének a halálát, akit mégis szeretni mert. Nem esik messze ettől B. sorsa sem, aki a pusztá szeretetet (talán?) még nem tartja/tartotta saját magától megbocsáthatatlan bűnnek (a gyermeknemzés gondolatára azonban már egész bensője egy merő tiltakozás lesz), ám legfőbb, ha ugyan nem egyetlen szerelmét, feleségét, Juditot halálra kínozza túlhalt Auschwitz-mániájával, és kis híján sikerül őt végérvényesen tönkretennie.
- 19 Nem hiszem – kiváltképp mivel kezdettől elhárítottam magamtól a szerzőre való vonatkoztatás útját elzáró, „immanens” értelmezés követelményét –, hogy indokolt, illetve helyes lenne értelmezéskor eltekintünk ama tényről, hogy Kertész Imre jelenlegi feleségének, „Magdinak” ajánlotta művét.

Márton László

Levél a Szerkesztőséghez

Tisztelt Szerkesztőség, meghökkenve és némileg elszomorodva olvastam Tandori Dezső személyeskedésektől sem mentes, indulatos szövegét a februári számban (*Nem hogy „mi”, de hogy mi „nem”*). Mindig elkedvetlenítő, ha egy író – hát még egy oly nagy tudású és nagy életművű író, mint Tandori! – nem bízik többé műveiben, hanem valóságos vagy vélt sérelmeitől ösztökélve úgy dönt, hogy maga szolgáltat magának igazságot. Ezt persze bárki megteheti, hiszen ki tilthatná meg, és különben is, mindenkinek vannak sérelmei; mondom, lehetséges, csak éppen kiábrándító.

Ennyit mondhatok az írás egészéről; ezenfelül csupán a személyemet érintő részletre kívánok reagálni, arra is csak röviden.

Először is: az az írásom, amelyből Tandori az ő mártíriumának – ahogy ő mondja: lelki gulágosdíjának, tudati ólomkamráinak – egyik döntő fontosságú stációját véli kiolvashatni (*Katharzis helyett tudomásulvétel*. Jelenkor, 2003. szeptember), nem Tandoriról szól, hanem Balassa Péterről, aki közeli barátom volt. Visszaemlékezésemben egyetlenegyszer írtam le Tandori nevét, idézve Balassát, aki a régi *Mozgó Világ* által 1979-ben szervezett siklósi írótalálkozón ezt mondta: „Tandori – ítélet, nem játék”. Nem látom be, hogy ezt a mondatot Tandorinak miért kellene sérelmeznie. Ha viszont nem ezzel van baja neki (azt mondja: „Rengeteg mindenfélére nem térek ki. Például, hogy mint Márton idézi, Balassa becsült engem [...] Szeretett is, tudom.”), akkor nem értem, miért éppen engem nevez ki segédegyenessé. (Azt mondja: „Márton írása nekem nem tény. Csak segédegyenes”.) A dolog úgy áll, hogy Balassáról szóló visszaemlékezésem írásakor kisebb gondom is nagyobb volt annál, vajon Tandori ténynek fogja-e tekinteni. Viszont ezúton szeretném őt nyomatékosan felszólítani: soha többé ne hivatkozzék olyan írásomra, amely számára nem tény.

Másodszor és végezetül: egész egyszerűen nem igaz, hogy a siklósi írótalálkozón Tandori mellőzése, alászállítása, futottakmégezése zajlott volna, hogy ott és akkor bárki megpróbálta volna kigolyózni a magyar irodalom fősodrából. Ellenkezőleg: minden felszólaló szóba hozta Tandorit, és kivétel nélkül mindenki a felfedezés vagy a megérteni véls örömeivel beszélt róla. Annak az állításomnak, illetve az állítás alapjául szolgáló ténynek, miszerint a siklósi találkozó résztvevői ott és akkor találták ki az új magyar prózát, éppenséggel Tandori akkoriban megjelent regényei szolgáltattak lényeges hivatkozási alapot.

Balassának ama kijelentéséről, hogy az irodalom nem művek halmaza, hanem konszenzus, Tandori azt mondja: „Ennél felháborítóbbat, butácskábbat, ellenben ahogy a gyakorlatba átvitték; cinikusabbat nem hallottam még.” Balassa már nem védekezhet, ezért én kell, hogy megjegyezzem: ez a kijelentés nem buta (a kicsinyítő képzőt Tandori tartsa meg magának), és nem tudom, ki vitte át a gyakorlatba. A felháborodáson nincs mit vitatkozni, tudniillik Tandori fel van háborodva, csak az a kérdés, hogy ehhez mi köze van Balassa Péternek, aki őt becsülte és szerette. És ha Tandori *igazat beszél*, vagyis annál felháborítóbbat, hogy az irodalom konszenzus, *tényleg* nem hallott még, akkor szerencsés ember kellene, hogy legyen. Pedig – saját bevallása szerint – nem az.

Tandorit mindig is a legkiválóbb magyar írók egyikének tartottam, most is annak tartom. Sértett hiúságáról, annak dühkitöréseiről már nem vagyok ennyire jó véleménnyel. Ám ha egyszer majd kísértést érzek, hogy én is a világ elé tárjam összegyűjtött sérelmeimet, és ettől az ő példája rettent vissza, már akkor megvan a haszna, hogy megírta és a *Forrásban* közreadta a *Nem hogy „mi”, de hogy mi „nem”-et*.

Budapest, 2004. II. 24.

Folyóiratunk megjelentetését a
Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram

és a

József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány
támogatja.